

aquests aspectes cada nou testimoni podia afegir una nova perspectiva (vegeu, per exemple, l'anàlisi del carrer Major). "El criteri d'un gran nombre de subjectes interrogats com a justificació de la qualitat de la recerca està fora de lloc: no ens trobem en el domini dels sondeigs, sinó en el de les enquestes no estadístiques, en les quals els resultats no poden ser fàcilment quantificats... Intentar de constituir una mostra representativa de la població no té sentit" (CLAPIER et alt, 1983: 145).

5. "Es estúpid d'interpretar els individus en rígids termes de classe, perquè la classe és una forma col·lectiva i no pas una persona. Alhora, en la interpretació de les idees i les institucions, podem parlar pròpiament en termes de classe. Depèn sempre de la mena de fet que considerem, Desentendre's d'un individu per raó de la seva classe, o jutjar una relació amb ell només en termes de classe, és reduir la humanitat a una abstracció. També, però, pretendre que no hi ha formes col·lectives és negar els fets evidents" (WILLIAMS, 1974: 480)
6. El predomini d'informants masculins crec que respon bàsicament a quatre raons: 1) el mètode d'encadenament ha provocat una certa distorsió: les persones a les quals m'han dirigit els informants (i això val tant pels homes com per les dones) han estat en la majoria dels casos homes, que hom ha valorat com a més capacitats per parlar de determinats fets i ambients; 2) els que he anomenat "informants qualificats" són també en la seva majoria varons; 3) les entrevistes de grup són de col·lectius masculins (músics, membres de bandes juvenils, etc); 4) les biografies que he utilitzat elaborades pels estudiants són en la seva majoria de nois. Aquesta insuficiència quantitativa, però, és compensada per la "centralitat" qualitativa que he concedit al testimoni de diverses informants femenines: la Immaculada per als anys de guerra i postguerra, l'Esperança per al món obrer dels 50-60, la Sara per als inicis del moviment feminista, la Gemma per a les darreres tendències juvenils.
7. Franco Ferrarotti ha estat un dels científics socials que més ha insistit en la importància de considerar les històries de vida com una "praxi interactiva", fins al punt de considerar que tot relat biogràfic "explica una interacció present gràcies a l'intermediari d'una vida" (1981: 53). En una obra recent ha renomat sobre el tema: "La interacció és fonamental per a l'aproximació biogràfica. En la seva essència és un "pacte" entre investigador i testimoni, que compromet els contraïents en un respecte recíproc, a una empresa cognoscitiva comuna, i per tant no pot ser imposat ni realitzat sobreptíciament, sinó que ha de ser acceptat i dut a terme entre ambdues parts en una situació de substancial paritat" (FERRAROTTI, 1986: 177). En una entrevista en tràmits de publicació que li vaig fer a Roma, confessava: "Hi ha un cercle hermenèutic que converteix tot investigador en investigat. Per exemple, en el moment que interroguem l'altre sobre la classe social, no ho podem fer si no explicitem la pròpia perspectiva de classe. Perquè no es pot conèixer res sense un pressupòsit, i el pressupòsit de les ciències humanes és el punt de vista de l'investigador, allò que jo anomeno "la declaració preliminar", que no és només la declaració dels valors, com deia Myrdal, és l'autocol·locació històrico-polític-moral. Aquesta autocol·locació és el punt de vista que permet la perspectiva interpretativa del fet social, i alhora col·loca l'investigat en un pla de paritat. Fent això, l'investigador no només estudia l'altre; s'estudia també a si mateix. Cercant de descobrir els altres, hom acaba descobrint-se a si mateix".
8. Maurizio Catani, que considera les històries de vida com "un intercanvi oral ritualitzat", distingeix set situacions particulars en l'aproximació biogràfica: 1) Relats de pràctiques limitades en el temps; 2) Seqüències biogràfiques (diversos moments inserits en la cronologia personal); 3) Entrevistes biogràfiques (visió general de la vida que tendeix a un relat biogràfic); 4) Mini-història de vida (autorepresentació que fa referència a d'altres entrevistes); 5) Història de vida social (relat que comporta la comparació i l'avaluació dels esdeveniments per un narrador que s'assumeix en tant que tal en funció de valors); 6) reconstrucció biogràfica (el montatge de les informacions es deu al investigador); 7) Auto-biografia (la utilització de l'escriptura elimina la presència constitutiva de l'auditor, la ritualització de la transmissió). (CATANI, 1982: 26)
9. La perspectiva tradicional de l'antropologia d'arrel nordamericana sobre les relacions informant-investigador ha tendit a plantejaments de tipus "naturalistes", que impliquen la consideració dels individus com a objectes "externs" a l'investigador". Es tracta, evidentment, d'una pràctica científica que encobreix una relació de poder (vegeu BRANDES, 1983; i la crítica al seu article per part del Consell de Redacció de la

revista "Arxiu d'Etnografia de Catalunya"). Sense caure en l'extrem contrari de fomentar una identificació absoluta, no exempta de paternalisme, Oriol Romani ha defensat la necessitat d'una certa empatia en l'intercanvi: "Tant si es tracta d'una societat extanya a l'investigador, com si es tracta de la seva pròpia societat, l'empatia serà un element clau per accedir a la realitat més profunda d'aquells fets socials" (ROMANI, 1984: 6). "Si no es construeix i accepta l'entrevista com intercanvi de mirades entre subjectes diversos però iguals, la persona observada es reduïda al nivell de cosa, però també l'observador esdevé apèndix dels seus instruments" (PORTELLI, 1985: 6). Un dels autors que ha analitzat de forma més coherent el "pacte autobiogràfic" implícit en qualsevol recerca amb fonts orals és Philippe Lejeune (1989), que arriba a considerar la investigació com un veritable procés de seducció: "En base a l'equilibri dels beneficis que d'ella obtenen l'investigador i el testimoni, podrà interpretar-se com una relació d'ajuda mútua, o com una forma de violació" (LEJEUNE, 1989: 35).

10. "Com la traducció, la transcripció no és una reproducció del text de partida, sinó una representació seva que, tenint lloc en un medi diferent de l'original, ha de considerar també les lleis del medi d'arribada, per fer sobre la pàgina el mateix treball que el discurs oral fa sobre la cinta. La traducció millor no és aquella que segueix paraula per paraula el text, sinó de vegades aquella que té el coratge de separar-se'n per respectar-ne el sentit i la qualitat; el mateix val per la transcripció (...) Transcriure significa situar-se en un espai intermedi on són respectades i violades alhora les lleis de l'oralitat i les de l'escriptura, cercant d'establir entre ambdós dos pols una tensió constant" (PORTELLI, 1986: 11)
11. Philippe Lejeune distingeix tres tipus de transcripció: la més propera a la parla (que corre el risc de deformació grotesca de la paraula); la distància mitjana (que posa una mica d'rodre a la lògica del discurs, tot utilitzant l'ortografia i puntuació estàndar per no obstaculitzar la lectura); i l'elaboració literària, que refa el text segons models estètics o de comunicació. Cap de les opcions és menyspreuable sempre que s'expliciti: tot depèn de les finalitats cercades. Si hom pretén una anàlisi sociolingüística o de contingut la primera opció serà la lògica; si hom persegueix un aprofundiment de tipus social o cultural, la segona serà la més rendible; si hom pretén arribar al màxim nombre de lectors, la tercera serà del tot legítima (LEJEUNE, 1989: 42 i ss.). Evidentment, en aquesta recerca l'opció escollida és la segona. Sobre les tècniques de transcripció i montatge de documentació oral, vegeu el llibre de CLAPIER et alt (1983).
12. Els equilibris a què m'he vist forçat per tal d'adaptar l'oralitat a les necessitats del discurs científic es resumeixen en un exemple concret. Tothom qui hagi tingut ocasió de treballar amb fonts orals sap que la memòria de la gent no es verbalitza d'una forma lineal, sinó que s'expressa amb constants salts endavant i endarrera, a manera de *feed-back*. De vegades aquest tret esdevé un veritable procediment narratiu, que podem anomenar "relat circular", com el següent fragment. "Quan va començar l'escoltisme... Aquí a Lleida hi havia lo pare Gabernet, que va organitzar a la Congregació Mariana el cinefòrum. Això devia ser cap al 52-55. El pare Gabernet en aquell temps no era gaire aficionat al català. Gens. Tot ho feia en castellà. Tan és així, que com que jo hi nava... A llavors hi havia aquí a Lleida un jesuïta superior que es deia Arís. I allí a la casa... Que és curiós que la casa és això.. I pensave: "De tantes maneres de vindre, al final he vingut a viure-hi" Perquè el primer cau dels escoltes va ser aquí. Que precisament era un troç que era de la Congregació Mariana, i era lo ropero de la Sang. La Confraria de la Sang tenia un ropero al Pignatelli, al carrer Cavallers. I es va ensorrar el sostre. Que es curiós, aquí a Blondel no hi havia el passeig del riu, en arribar als Maristes feia una curva tancada i pujava cap adalt, i a la volta hi havia el mercat de Sant Lluís. Que el primer bombardeig que hi va haver a Lleida, del mercat no van sortir més de dos persones vives. I allí es va aixecar un home caminant per damunt dels morts. Això ho vai veure perquè l'altre persona era la mare i l'altre jo. La meva mare havia portat a ma germana a la Gota de la Llet i ens havíem quedat allí a fer mitja. Va caure una bomba a la Banqueta que va agafar un motorista que hi passava i li va arrencar el cap de cop i li va empastar al banc d'Espanya. Allí s'hi va quedar dies. Aquí a Lleida va haver un bombardeig, el dia de les ànimes, l'endemà de Tots Sants, que és costum d'anar al cementiri. I van bombardejar el cementiri. I van ser els nacionals. I això que ho haguessen fet els que feien la creuada, els bons, els catòlics! Era molt més greu! Tornant-mos a centrar..." (AGUSTI) L'Agustí, que estava relatant la fundació de l'escoltisme a Lleida l'any 1957, evoca primer les classes de català que feia Josep Lladonosa a les Congregacions Marianes a mitjans dels 50, avança fins el present a partir de l'evocació del primer cau escolta, situat al solar de l'edifici on ell viu actualment i on realitza l'entrevista, retrocedeix de nou fins abans de la guerra per explicar com era aquell espai, i relata el primer bombardeig de Lleida, el novembre de

1937, que li va sorprendre molt a prop del mateix lloc, tot acabant explicitant la seva posició davant del règim franquista, que posteriorment utilitzarà com a justificació de la creació de l'escoltisme. Cada part del relat fa referència a fragments situats abans i després en el seu testimoni, i tots ells s'expliquen recíprocament. Evidentment, utilitzar citacions com aquesta en el text definitiu hagués dificultat extraordinàriament la seva lectura i comprensió, encara que puguin ser molt significatives (i que calgui tenir-les en compte en la interpretació).

13. Aquesta opció de muntatge del material autobiogràfic segueix, en part, el fascinant model presentat per Sandro PORTELLI a *Biografia di una città* (1985). A l'Estat Espanyol aquest model només ha estat seguit, que jo sàpigui, per Jaume BOTEY en un treball sobre el barri de Can Serra a l'Hospitalet: *Trentaquatre relats d'immigració* (1988; orig. 1980). Val a dir que és una opció molt poc utilitzada: el privilegi del discurs oral només és present quan es treballa amb una única autobiografia, o amb una història de vida creuada (a partir del model d'Oscar Lewis). Quan es treballa amb una seqüència d'històries de vida, el corrent és utilitzar les cites com a il·lustració "colorista" d'un discurs elaborat pel propi investigador.
14. En l'entrevista esmentada, Ferrarotti planteja aquesta qüestió: "La sociologia positivista utilitzava i utilitza els mètodes qualitius, les històries de vida, però només amb una funció il·lustrativa, secundària, per afegir una pinzellada de color humà. Avui la meua posició es basa en la necessitat de capgirar aquesta jerarquia. Caldria partir en primer lloc de les històries de vida, per tal que els problemes emergeixin i es defineixin en les mateixes paraules dels actors. En un segon moment, un cop interpretats, potser serà possible, per alguns problemes -no tots- expressar-los en hipòtesis de treball específiques que podrien vincular-se en algunes ocasions a paràmetres empírics, verificar-se quantitativament. Però això no vol dir que els problemes fonamentals de les ciències humanes siguin verificables en un sentit quantitatiu. El problema humà indica sempre una tensió permanent, oberta, que es reproposa continuament en termes nous segons les persones, els llocs, l'època històrica. La vella sociologia s'interessa pels problemes humans, però els posa al mateix nivell que els problemes tècnics. El problema de la societat, doncs, esdevé un problema d'enginyeria social. Per a mi, ben al contrari, els problemes de la societat van molt més enllà, no són solucionables d'un cop per sempre, només es poden entendre en una perspectiva històrica. Els sociòlegs positivistes, mentre diuen que estudien la societat, en realitat la reïfiquen, és una societat bloquejada en una fórmula tècnica, una societat que ja és morta, congelada. I per poder acceptar una societat sense matarla, cal considerar el desafiament d'un objecte d'estudi en continu moviment dinàmic, cal acceptar ésser implicat, estudiar-lo a través d'una empatia que només heurísticament admet una distància entre investigador i investigat". A *Storia e storie di vita*, diu aquest autor: "La història de vida, lluny de posar-se com a un conjunt d'elements il·lustratius del ja conegut, afegit facultatiu en clau qualitativa als resultats forts de la recerca adquirits mitjançant les tècniques estandaritzades de la mesura exacta, obre una fase nova de la recerca de les ciències socials: al procediment automàtic, uniforme, del desenvolupament historicista, dictat escolàsticament (dogmàticament) per una metodologia historiogràfica actualment superada en tant que el sussegüent està sempre per definició justificat i explicat en el precedent, oposa el projecte positiu de l'individualització i de l'interpretació de les *invariants estructurals*, o sigui de les convergències emergents temàticament en les històries de vida singulars en el marc de l'horitzó històric donat" (FERRAROTTI, 1983: 11).
15. Sandro Portelli ha observat els paral·lelismes d'aquesta tècnica de muntatge amb el llenguatge cinematogràfic: "Més que no pas a una novel·la, el resultat s'assembla al de una pel·lícula: bé sigui perquè en compondre-lo sempre m'he preguntat quines informacions m'haurien servit per visualitzar allò que contava; o bé sobretot per la centralitat del muntatge i la reducció als mínims termes de la veu narrant. Com en una pel·lícula, no tot el muntat està proposat en l'ordre en que ha estat filmat, ni tot el filmat ha estat muntat" (PORTELLI, 1985: 14-15)
16. "La biografía puede ofrecer una gran cantidad de información sobre la vida de un individuo y su mundo, y un tipo de información que, además, acostumbra a ser difícil de obtener de otra manera: cargada de vivencias, percepciones, sentimientos, valores... Es decir, tal como se da en la realidad cotidiana. Y si lo que nos interesa a los científicos sociales es, florituras aparte, conocer la vida de la gente, no hay duda que ésta es una de las formas privilegiadas de acercarnos a ella, sobre todo si sabemos contextualizar la subjetividad de toda historia de vida en unos determinados parámetros teóricos de tipo general" (ROMANI,

- 1983: 7) "La historia oral, tal como aquí se concibe, constituye un intento de revelar el ambiente intangible de los acontecimientos, de descubrir el punto de vista y las motivaciones de los participantes, voluntarios o involuntarios, de describir cómo sintieron la guerra, la revolución y la contrarrevolución quienes la vivieron desde ambos bandos. Las causas de la guerra civil tenían raíces profundas en la configuración de la sociedad española (...) Tal como aquí se aplica, la historia oral no sustituye a la historiografía tradicional, sino que la complementa y llena sus intersticios. Por sí misma, la suma de microexperiencias no da por resultado una macrototalidad objetiva. Tal como he indicado, el ambiente no explica el subsuelo, sino que es más bien al contrario" (FRASER, 1979: 25-7)
17. Sobre el desig com a objecte de la història vegeu les clarividents observacions de Sandro PORTELLI (1985). També Ricard VINYES (1989).
 18. "Un esdeveniment viscut està acabat, o almenys tancat en l'esfera de l'experiència viscuda, mentre que un esdeveniment recordat no té límits, perquè només és la clau per tot el que s'ha esdevingut abans i després" (Walter BENJAMIN, *Avantguarda i revolució*, citat a PORTELLI, 1985: 21). "La materia de la historia, en suma, no la constituyen solamente los hechos, las estructuras y los modelos de conducta, sino también el modo en que éstos son experimentados y retenidos en la imaginación. Y como parte de ella, lo que se imagine como sucedido y también lo que se crea que pudo haber sucedido, o lo que se imagine como un pasado alternativo -e igualmente como un presente alternativo- puede ser de tanta importancia como aquello que sucedió" (THOMPSON, 1988: 159) "Les entrevistes recollides amb el mètode obert per la HV es revelen abans de tot com afirmacions d'identitats culturals, de les quals cal acceptar-ne els aspectes simbòlics i fabulatoris" (PASSERINI, 1984: 4)
 19. Per una banda, hom ha cercat d'objectivar, i fins i tot quantificar, els testimonis biogràfics, reduint-los a un esquelet purament factual (elaboració de *biogrames*, *life careers*, etc; vegeu BALAN, 1979). Per altra banda, hom ha proposat limitar-se a "l'estudi dels sistemes de valors deduïts del relat que el narrador organitza i estructura. El veritable afer, llavors, és l'estudi, en el marc d'una antropologia comparativa de les societats modernes, de les fórmules particulars que revelen el desenvolupament de sistemes de valors diferents, en les seves variants i variacions" (CATANI, 1981: 42). Crec que ambdós són usos reduccionistes dels materials biogràfics: de les històries de vida no només m'interessen els aspectes subjectius i mentals (car esticem convençut que les autobiografies informen amb rigor de determinades pràctiques i normes socials); però també rebutjo un ús merament positivista, factual, de la informació provinent de les fonts orals, que les redueixi als seus aspectes "objectius" i verificables.
 20. Sobre la funció cultural del silenci vegeu les brillants observacions de Luisa PASSERINI (1984).
 21. Les fonts en què es basen habitualment els historiadors (però també els economistes i els sociòlegs) poden sotmetre's a crítiques similars són susceptibles de crítiques equivalents a les que es poden aplicar a les fonts orals (subjectivitat, representativitat): el que apareix als arxius i a les hemeroteques és fruit d'opcions subjectives conscients o inconscients, de filtres administratius, ideològics i de classe: "Com més personal, local o extraoficial fos un document, menys probabilitats tenia de sobreviure. L'estructura del poder ha actuat com una gran gravadora que ha configurat el passat a la seva pròpia imatge" (THOMPSON, 1988: 11). "Les classes treballadors no estan pràcticament mai representades mitjançant els documents produïts per elles mateixes, sinó que són vistes a través d'intermediaris" (SAMUEL, 1978: 100). Si desconfiem del que diuen els diaris per saber què ha passat, de l'acta d'una reunió per escatir el debat, de la forma en que s'elaboren els censos o les enquestes d'opinió, no hi ha cap motiu per pensar que els documents que ens han llegat del passat hagin de ser més representatius o fiables. Fins i tot, la documentació oral té una notable potencialitat: és possible controlar-la més directament, hom pot tornar constantment als informants per contrastar, completar, corregir records i testimonis, cosa que no es pot fer amb les fonts escrites.
 22. Una de les autores que ha reivindicat amb més convenciment la naturalesa subjectiva de les fonts orals és Luisa Passerini. Per aquesta autora l'autorepresentació (1984: 68) és un lloc del discurs que no pertoca al registre de la quotidianitat -sino pels continguts, que són variables-, o millor que la utilitza per transmetre un valor cultural complex, és a dir en fa un ús simbòlic. Que existeixen altres nivells del discurs en les fonts orals està implícit en el tractament que fa de les autobiografies, utilitzant les informacions que con-

tenen en sentit factual i documental, totes les vegades que contradiuen les autorrepresentacions respecte a la vida "realment viscuda" pel testimoni. Les autoimatges, en altres termes, introdueixen un univers narratiu que reprén tradicions preexistents a l'entrevista, les adapta i les vitalitza en el present. L'experiència real es assumida en l'horitzó simbòlic, seleccionada i interpretada en base a ell. Sobre la subjectivitat vegeu també un article de Vincenzo PADIGLIONE, "Osservatore e osservato. la vicenda Scotellaro" (1979), en la qual reivindica la reivindicació que de la subjectivita fa Rocco Scotellaro, escriptor autodidacta i recol·lector d'autobiografies de camperols meridionals. "Si l'investigador no vol renunciar al moment interpretatiu, a comprendre la realitat de la qual l'alteritat trobada és portadora, i, per altra banda, no està disposat a assumir rols de delegació o manipulació, crec que no li resta altra possibilitat que analitzar amb instruments sensibles allò que li vol dir i li voldria fer fer el subjecte que s'autorrepresenta en la biografia" (1985: 172). L'acció de dexifrar un text és, en termes d'Umberto Eco, una "activitat cooperativa que porta el destinatari a extreure del text allò que el text no diu (sinó que presuposa, promet, implica i implícita), a omplir espais buits, a connectar allò que hi hi ha en el text amb el teixit de l'intertextualitat, en la qual el text s'origina i a la qual confluirà" (ECO, citat a PADIGLIONE, 1985: 173).

23. Una anàlisi de les diverses fonts històriques per a l'estudi de la joventut en GILLIS, 1981 (postfaci); i CRUBELLIER, 1979 (capítol II).
24. Sobre la literatura edificant vegeu la complerta anàlisi de Jordi ROCA en la seva tesi de llicenciatura (1985).

Capítol I

QUÈ SE N'HA FET D'AQUELLES FLORS? (1936-1945)

EL MILICIANO

Quan les dependents acaben la tasca
van a la Banqueta a moure el cendrer
i esperen frisosos que algun "miliciano"
vulgui convidar-les a prendre un cafè
se'n van al Baviera ben aparellades
demanen cervesa i un xic de berenar
mentre el "miliciano" amb paraula melosa
treballa la cama i fa córrer la mà...

Des de que fem vida revolucionària
no es veuen llagostes ni es veuen pernils
ara es menjaria un sandvitx de mongetes
aquell "senyorito" que era un llepafils
i aquella senyora que era tan tibada
se la veu fer cua per comprar carbó...
No hi ha "calderilla" ni peles de plata
ara només corren bitllets de paper
i si no ho arregla el govern de seguida
en pararan bojos tots els botiguers
tothom sap fer "vales" per a tornar canvi
sembla un mostruari el fons del calaix
i si no ho arreglen aviat farà "vales"
"hasta" el "cacahuero" dels Perxes de dalt

(Cançó popular cantada a Lleida durant la guerra civil)

LA JOVE GUARDIA

Som la més jove guàrdia
El futur a la mà tenim
Ens forjà la misèria
I sabrem vèncer o morir...
Potser el camí cal regar
Amb sang de la joventut

(cançó comunista en versió catalana, 1936)

LA JOVEN NACION

Se levanta un pueblo joven, puesto a la lucha
Alzad las banderas camaradas, cada vez más altas
Se acerca nuestro tiempo
El tiempo de los jóvenes soldados
Delante de nosotros avanzan con banderas desgarradas
Los muertos y los héroes de la joven nación

*(cançó de les Joventuts Hitlerianes
adaptada per les "Organizaciones Juveniles" de Falange)*

1. "Lo riu que passa..."

La nostra joventut ha estat d'una generació pont entre aquí i allà. I entre aquí i allà, lo riu que passa uns se'ls ha engollit i els altres l'han trampejat (LLUIS)

Per aquells joves que van viure el trànsit vers la vida adulta durant la guerra civil, i en la immediata postguerra, el record de la seva joventut esdevé l'evocació d'una fractura. "Lo riu que passa" -el trauma bèl·lic- va venir a interrompre els ritmes de la vida quotidiana, i els ponts habituals que definien el pas de la infantesa a la plena inserció social van ser destruïts (com ho va ser el pont vell de la ciutat). Una fractura que apareix amb insistència en els relats autobiogràfics dels membres d'aquella generació.

(CLAUDIO) Nosotros enseguida fuimos hechos mayores. Porque cuando empezábamos a abrir un poco los ojos -porque entonces la juventud no era lo mismo que es ahora, que es más lanzada, entonces era más retraída, de costumbres más de otra manera-, pues entonces vino la guerra, y nos encontramos con una situación muy absurda para nosotros, de violencia... Yo el 37 ya me fui al frente, con 17 o 18 años. Y allí ya se fastidió la juventud, y las costumbres de la juventud. Sólo eran añoranzas de cuando éramos jóvenes. Pasamos de jóvenes, de chavales, a mayores. La guerra nos cambió completamente... Porque como tenías que defenderte, ya cogiste otros pensamientos, ya no era la libertad que tenías entonces (abans de la guerra), sin mirar el porque de las cosas. El carácter de la persona cambió. Ya se hizo mayor. Entonces nuestra juventud era hasta los 20 o 21 años, eso era lo normal. Se iban a fuera (a la mili), y allí les cambiaban, allí les lavaban el cerebro a la manera que fuera, y cuando venían a casa, ya venían serios, ya con ganas de casarse, y muchos de ellos el casarse era nada más venir del servicio. Pero nosotros no. Tampoco como los jóvenes de ahora que dan vueltas, dan brincos, dan saltos. Lo que me fastidia es la brutalidad con que lo hacen algunas veces. Pero si no, el divertirse lo envidio, que yo no lo pude hacer...

(GLORIA) A la nostra generació, la guerra ens va fer grans molt depressa. Perquè havíem d'entendre lo que deien los grans. No hi havia joventut. Allò de passejar pel carrer Major i tot allò se va acabar. Perquè van matar xiquets que naven a l'institut, que feien sisè o si no els van posar en reformatoris... Als 14 anys allò se va trencar i va venir una vida molt diferent. Llavors, la jove-nalla de la meva generació vam ser canalla que vam madurar molt. Perquè hi havia problemes a casa, porque veies los problemas de la divisió de les famílies, t'enteraves com los grans de tota la marxa de la guerra... La cosa va canviar molt.

(JAUME) ...Això vol dir que si tenien altres il·lusions, pues ja no les podien tenir perquè havien d'anar a guanyar-se la vida. Allò va ser un trastorno tremendo per la joventut. Es va notar aquesta misèria i aquesta fam. I políticament no diguem, que havien de quedar truncades. Perque clar, primer s'havia vist el que passava en una zona, despues lo que passava en l'altra... Coses com, què te dire jo? A la zona republicana o roja, jo ho he vist, passant per la plaça de la Sal, mira-li les mans i dir: "Cony aquest no ha treballat". I matar-lo. I estar passejant un home i dir "Es capellà, és capellà!" I bom! Matar-lo. I a la inversa. Quan van entrar les tropes nacionals, trobar-li a un el carnet de la UGT i escolta!... Tot això te matave la il·lusió. Perque és diferent que en un cantó

haguesses vist la injustícia i a l'altre no. Això els que vam conèixer les dos zones. Aquell individu que no tenia el front aprop, podia créixer en un idealisme, sense saber el què s'estava ventilant. Però és un cop de mort per la joventut perquè treia les il·lusions. I va durar bastant això.

(LLUIS) Són d'aquestes coses que vistes, afecten. Hi havia un amic que li van matar son pare. Estàvem junts al mateix pupitre. Aquella gent tenien una tossinera i quan el van treure del Camp de Mart amb una camioneta, recordo que quan va fer el tomb la camioneta anant cap al cementiri, vaig conèixer son pare, que anava amb lo cap penjant. I amb lo peu al damunt anava un cridant "tossino fresc!" Són de les coses que marquen eh! I crec que això mos va fer més grans més d'hora. I gairebé la canalla de llavons va passar la joventut amb molts salts. Tot lo que havia de ser lo temps de criatura i lo temps de joventut, els anys de guerra van ser molt fotuts. Van ser 9 mesos de primera línia de foc a Lleida i això retarda. Va retardar-me de fer dos cursos. A part de que mitjans tampoc n'hi havia gaires... Lo trauma gros de la joventut va ser que n'hi havia que havien fet tota la guerra i després los van posar en camps de concentració, o a Burgos, o Nanclares de la Oca o allà a Galícia... N'hi havia que jo els havia conegut. I quan tornaven no tenien feina. Van haver de fer l'estraperlo, ja ensinistrats per los grans comerciants que ho feien... La joventut va ser la més perjudicada.

(DAVID) ...Ens havien pres l'alegria, no vam poguer disfrutar, havíem perdut la joventut, o la generació de la joventut perduda. Que als 20 anys la mili, que la nostra quinta va servir quatre anys i mig. I encara n'hi havia que havien servit a la zona republicana, i els obligaen a renganxa's. I després que només pensaes en la feina, a veure si mos apugen lo sou, per poguer casar-mos... Escolta! I és que no podies fer res mes... Nosaltres vam passar una joventut sense tindre gustos, sense tindre esplais. La guerra ho va tallar tot. La guerra per la joventut va ser tan horrorós, que després se'n va oblidar de tot. Molts van haver de deixar els estudis, o els títols ja no els servien. I quan se va acabar la guerra estaem tots tan esclafats! Pensaes: que vingui la pau! D'ara endavant no sentirem cap més tiro! Que és horrorós sentir xiular una bomba i sentir l'espetec aprop. I vam estar una època llarga que no vam pensar més que en viure, menjar i sobreviure.

Canviar les aules per les trinxeres, participar en la vida dels grans, posar-se a treballar per tenir el pare absent, presenciar la glòria i la misèria d'una revolució, sentir la mort i les bombes d'aprop, conèixer la gana i la por, malgastar la joventut als camps de concentració, a les presons, a les casernes, "sobreviure". Experiències generacionals compartides que s'expressen en llocs comuns narratius: "ens van robar la joventut", "vam fer-nos adults massa depressa", "ens van prendre l'alegria", "som una generació sense joventut", etc. Formulades com a recurs retòric, aquestes expressions apareixen al llarg dels relats de tots els testimonis nascuts abans de 1925, i tenen per funció subratllar la singularitat de la seva joventut respecte de la que va tenir la generació anterior i de la que coneixen els joves d'avui. El llenguatge, que ressegueix els perfils de la memòria, resumeix en clau metafòrica tot un període de la vida dels nostres informants. Un període que, amb la perspectiva del què va succeir després, pot ser evocat com un malson. En nombrosos relats, els temps anteriors a la guerra, enyorats com a sinònim de diversió i despreocupació, s'oposen a la duresa de la vida posterior: "Allò de passejar pel carrer Major i tot allò se va acabar". La primerenca presa de responsabilitats que comportaren les necessitats bèl·liques, la interrupció dels estudis i del lleure, les penúries econòmiques i familiars de la postguerra, haurien forçat els joves que van viure aquelles experiències a un trànsit immediat vers l'adultesa, a una maduració instantània que hauria vingut a trasbalsar el decurs "natural" del cicle vital. La violència desfermada, la "divisió de les famílies", l'estraperlo i la fam, haurien suposat la crisi de l'idealisme propi dels joves, "la mort de la il·lusió".

L'abolició de la joventut és, tanmateix, un Jano de dues cares: pot ser vista com una mancança tràgica, però també com una conquesta positiva. El discurs que fa incís en els aspectes negatius con-

viu amb un discurs equivalent, de signe oposat, que recupera els valors d'emancipació, compromís i participació com a paradigmes d'una "nova generació". Aquest segon discurs emergeix amb força de diversos testimonis orals i escrits, com tindrem ocasió de comprovar. La guerra suposà, en efecte, un enorme trasbals en les trajectòries vitals dels joves, imposà el sofriment i la violència i suprimí la diversió i el lleure. Però durant aquest període, sobretot en els moments inicials, molts joves van experimentar un insòlit alliberament de les tutel·les (familiars i socials) que els oprimien; per a molts la revolució i la guerra van constituir una ocasió única per a la participació en la vida pública, una esperança certa que les coses podien canviar, una convicció fundada que els joves se situaven a l'avantguarda en la construcció del futur. La proliferació de revistes juvenils n'és un testimoni. Un altre en són les històries de vida de joves militants polítics, com el Pelai o la Immaculada, membres de les Joventuts del POUM, que descriuen apassionadament com "la joventut s'hi va llançar" en el combat contra el feixisme, en un moviment progressiu que només la derrota i la repressió havien d'aturar. Era una joventut que emergia de la renovació política i cultural de la II República, i que es caracteritzava per la seva participació massiva en els afers col·lectius.

(PELAI) La nostra joventut ere més llançada, ere decidida, se la jugae. No és com ara, que dius: "On són les Joventuts Socialistes, que no es veuen enlloc?" Nosaltres viviem al carrer, se'ns veie. Lluitàvem per un ideal. Vam ser una joventut idealista... Ere la il·lusió de la joventut. Se sentie. Vam patir del romanticisme, érem romàntics amb la idea. Ere així. Al front vam perdre lo millor de la Joventut, com a totes les lluites...

(IMMACULADA) Jo sempre he sigut jove! Encara ho sóc ara! Ja, ja, ja... Es que no era jo sola. La gent jove es movia. Hi havia una generació, quan jo tenia 14-15-16 anys! Hi havia un tipus d'hòmens! Tenien vint anys, i ja eren gent molt responsable. Es que a l'any 30, als 20 anys ja eren gent feta, ja eren gent molt responsable. Per exemple, el (que seria el) meu home, que tenia 21 anys, ja era secretari provincial dels sindicats d'aquí de Lleida. Era una persona amb personalitat i formació. I no era sol (cita un seguit de noms). Després amb la guerra tota aquesta generació se va fer malbé, es va perdre. Alguns van estar a la presó, altres es van exiliar, van estar a Mathausen...

Fins i tot aquells que valoren negativament l'experiència de la guerra i la revolució descriuen, en el plà dels comportaments, un procés d'alliberament real. Per exemple, en el cas de la Glòria, com altres dones joves, la "forçada maduració" dictada per les circumstàncies l'obliga a assumir responsabilitats adultes, desfà els seus projectes acadèmics i matrimonials, trenca els costums tradicionals del lleure provincià. Però alhora la deslliura provisionalment de les tradicionals tutel·les masculines i parentals, l'hi permet "entendre lo que deien els grans", i l'obliga a imaginar projectes autònoms d'emancipació. L'abolició de la joventut pot ser evocada, doncs, com una fractura antinatural, però també com una redefinició dels límits tradicionals entre joventut i condició adulta, entre comportaments normatius i comportaments rebels. Abans de ser morta, la "il·lusió" tindrà oportunitats per emergir. Abans d'oblidar què se n'ha fet d'aquelles flors, molts joves hauran vist germinar, arrelar i florir les llavors d'una nova generació.

2. Nova Generació

En esta época de rejuvenecimiento de la humanidad, todos estamos obligados a ser jóvenes. La Juventud Republicana de Lérida ha sentido fuerte e íntimamente el grandioso momento actual de la historia. Sus obras dan testimonio de su espíritu y son la mejor promesa de su hermoso porvenir (paraules de Julian BESTEIRO en la inauguració del Casal de Joventut Republicana de Lleida, EL IDEAL, 1-I-1919).

(DAVID) Hi ha gent de la meua època que més s'estimen no parlar-ne. El meu pare, que veie que se li anae tot a terra, tots els seus ideals, la democràcia. Perquè jo recordo que l'any 31, que jo ere nano, el meu pare estave emocionat quan se va proclamar la República, i em va dir: "Veuràs una cosa que no la tornaràs a veure mai més!" Estaen los carrers plens. Em va pujar al coll, em recordo de gent, crits: "Visca la República, ara més que mai!" I al cap de 3 ó 4 anys, pom! Es terrible!... Com estariem si no hagués vingut la guerra? Com fore el nostre país? Perquè, ojo, que la República només va durar 5 anys, i encara dos l'Estatut va estar suspès! I amb tot i això, se veien coses que òstres, per més que diguin... Jo ere fill de Reus, fixa't tu, a 8 km. del mar, i los nens d'allà no hi podien anar gaire. I ve la República i a l'estiu, agafen els nens, posen un auto-car i cada dia al mar, amb uns birrets blancs, unes bates blaves. I els hi feien fer gimnàsia, i a la nit els tornaven cap a casa. Díus: si no hagués vingut la República, aquesta canalla! Pues ara imagina si no s'hagués estroncat tot això! Aquestos 40 anys s'han perdut, i s'ha perdut una generació. Tota aquella gent, van viure una colla d'anys sense il.lusió, només subsistir...

En el record infantil d'en David, la proclamació de la República es pren com el símbol de l'emergència d'una "nova generació" malaguanyada per la guerra i pel triomf del franquisme. Una nova generació en la definició de la qual s'uneixen, com expressen les paraules de Besteiro, la consciència juvenil i la vocació de canvi: no és pas casualitat que la institució democràtica col.lectiva que a la ciutat representa de manera majoritària aquesta vocació sigui batejada com "Joventut Republicana". La identificació entre joventut i moviments de renovació social, entre joventut, revolució, república, democràcia, avantguarda, esdevé un tòpic recurrent en les societats europees d'entreguerres. "Ser jove" es converteix en sinònim de combregar amb les idees de progrés, una noció que cristal.litza sobretot arran de l'impacte causat per la revolució soviètica. Joaquim Maurín, que exercia de mestre al Liceu Escolar de Lleida, arribà a afirmar que els membres de la "Nova Generació" eren els que havien nascut moralment de la gran guerra europea i de la Revolució de 1917. I era un fet que cada cop eren més nombrosos els joves i les joves que, lliures dels tradicionals controls paternalistes domèstics, escolars, laborals, se sentien cridats a la participació cívica i política, bo i situant-se a l'avantguarda del "moviment d'avançada social" (IMMA) en ascens a Lleida i al país, moviment que els partits (i les esglésies) aviat cercarien d'enquadrar amb la creació d'organitzacions juvenils. Tot plegat convergeix en la proclamació de la II República, que obre les portes a l'expressió pública d'aquells grups distants de les estructures del poder (dones, joves, pagesos, obrers), en uns temps d'agitació social i política creixent. Per a la ciutat de Lleida, el quinquenni republicà significà la consolidació d'un "despertar" que s'estava pastant des de principis de segle, i que tenia la seva expressió en la vitalitat de les organitzacions cíviques i culturals populars (principalment, però no exclussivament, de Joventut Republicana). En aquest "despertar" el protagonisme dels joves no és pas irrellevant, com ho demostra l'efervescència que es constata en quatre terrenys fonamentals: la reforma escolar, l'avantguarda

da artística, la renovació política i l'obertura eclesial. En tots quatre terrenys l'oposició entre el "vell" i el "nou", entre la conservació i el canvi, adopta la morfologia d'una bretxa generacional.

El record de la II República s'associa a l'experiència renovadora d'institucions com el Liceu Escolar i l'Escola del Treball. Diverses revistes aparegudes en aquests anys són testimoni del protagonisme assolit pels joves als centres educatius; principalment "Ilerda", portanveu de l'activa Agrupació Normalista del mateix nom, "Escola", publicada per l'Escola de Magisteri, i "Institut", revista dels estudiants de Batxillerat. Nascudes en un marc escolar específic, els seus camps d'interès van més enllà de les temàtiques acadèmiques i pedagògiques, bo i reflectint la dinàmica cultural i política de la ciutat. L'altre tret diferenciador és que es tracta de revistes promogudes pels mateixos joves, i on és possible trobar-hi sense censures la seva veu i problemàtica. Aquesta efervescència juvenil i educativa s'encavalca amb l'entusiasme polític recent estrenat, com es constata en l'editorial del primer número d'"Escola", que es felicita per la recent unió de la Normal femenina i la masculina:

L'Escola, fins ara, només era la llar on es donava lliçons (...) essent al carrer no va sortir mai al carrer. Era ventafocs (...) Ésclat de joventut d'aquesta hora de renovació magnífica, a partir de la qual ja no s'ha de caminar en aïllament masculí o femení, enbolucrats en la boirina de la tristor, sinó que s'ha de fer juntament, en col.laboració, unes quantes mestresses i mestres que no vulguin que la mateixa renovació d'aqueix moment els inquieti. Cercant d'omplir l'aire de vibració, de la nostra vibració i de les nostres escoles i també, de sacudides gruixudes si en el tobogan del viure nou esclaten els tremolaments (ESCOLA, n.1, febrer 1932)

Es el el camp de l'art, precisament, on emergeix el moviment cultural més renovador del període. Ens referim al col.lectiu avantgardista agrupat a l'entorn d'Studi d'Art i de la revista "Art" (1932-33). Situats en l'òrbita del surrealisme, els membres del moviment utilitzen els llenguatges de la plàstica, l'escriptura i l'agitació cultural com a armes de renovació social.

(IMMA) La joventut tenia vida a tots els nivells... En el camp de la pintura hi havia aquest grup d'avantguarda del Viola. Has de pensar que a Lleida hi havia una gran vitalitat cultural. Una manifestació del que hi havia és tot aquest moviment d'artistes: lo Viola, lo Garcia Lamolla, lo Cristòfol... Tots aquests éren joves llavors

(HIGINI) La meua joventut comença als 14 anys, quan surto de col.legi i a treballar de cadiraire. Allavors vaig anar a dibuixar a la Pia Almoina, que feien gratis a la nit, al Roser, junt amb lo Tapiol, lo Cristòfol. lo Sanabria, lo Garcia Lamolla, i me van donar el diploma perquè sabia dibuixar bé. Vam veure un anunci al diari d'un professor de València que ensenyava a pintar, i hi vam anar. Nos vam apuntar allí, que nos feien pagar tres duros al mes, que eren molt cèntims. Que jo per pagar m'havia de fer un seient a l'acabar el treball cada dia. I com que hi teníem tanta afició, en lloc d'una hora nos deixaven estar dos. Estil de bohèmia: avem als cafès, als pueustos que parlen, sempre s'agafa algo. Tots joves. Només vivíem per l'art. Los dimecres al cine Vinyes feien películes culturals, que només hi anem nosaltres. També a l'Ateneu...

Efectivament, els que pinten i escriuen a "Art" tenen tots menys de 25 anys. Una fet que vinculen a llur posicionament artístic i polític. En el primer número de la revista el seu animador, Enric Crous, formula explícitament la vinculació entre identitat generacional, avantguarda estètica i revolució moral: "Es una M... tot el passat; ens interessa només el que pot ser útil a la nostra generació, i el terreny a preparar per les que vindran" ("Cocktail", ART, n.1, març 1933). Una fórmula que Salvador Dalí havia avançat en un cèlebre manifest del 1930 ("M'adreço a la nova generació de Catalunya a fi d'anunciar que una crisi moral de l'ordre més greu ha estat provocada"). De fet, a més d'una obra plàstica molt notable, i d'una revista insòlitàment avantguardista i antiprovinciana, els membres del col.lectiu participen com a veritables agitadors culturals en la vida local: preparant exposicions rupturistes; creant un cine-club -el quart que existia a l'Estat Espanyol, estrenat amb "Romança Sentimental" d'Ei-

senstein-, i una companyia de teatre amateur anomenada "Teatre Universitari"; animant les tertúlies del cafè Rialto i la modernització musical del jazz; participant en la vida nocturna (dels cabarets als balls); generant, en definitiva, una veritable subcultura juvenil bohèmia, que plantejava una ruptura en el terreny estètic, però també en les actituds polítiques, en els usos i costums de la vida local.

En aquest comportament rupturista, els membres de l'Studi d'Art coincideixen amb un altre dels col·lectius més renovadors del moment: el joves comunistes del Bloc Obrer i Camperol. Com ha explicat Jaume Barrull (1986), el BOC s'havia constituït formalment el 1931, quan ja tenia a Lleida nuclis fidels. Hi convergiren diferents sectors socials que imprimiren al nou partit una dinàmica molt rica i una gran capacitat de mobilització social. Un dels grups que hi convergí fou la Joventut Esquerrana, que s'havia separat de Joventut Republicana, de qui fins feia poc n'havia estat plataforma juvenil (amb el nom d'Agrupació Cultural Lleidatana). El maig de 1930 la revista "Lleida" publicava un manifest "A la joventut lleidatana", amb el qual donava a conèixer la nova agrupació, decidida "a emprendre amb totes les nostres energies aquesta lluita de depuració i enlairament de l'element jove de la nostra ciutat, tan nombrós com dispers i desorientat, encaminant-lo a mesura de les nostres forces, envers una política d'horitzons nous, socialment i políticament". Aquests "nous horitzons" se situaven en el terreny del marxisme, com es posava de manifest en el primer número de la revista "L'espurna", que apareixia el juliol d'aquell mateix any. Poc després de constituir-se el BOC, Joventut Esquerrana hi ingressà. Durant tot el període republicà, el BOC mantindria una activa presència en el camp cultural, connectant i influïent en grups com l'Studi d'Art, la revista "Lleida", el grup de mestres Batec, l'Ateneu Popular Lleidatà, els sindicats i altres. A partir d'aquestes institucions el BOC "aconseguí connectar amb una base juvenil d'estudiants, obrers i intel·lectuals que donen vida a un dels moviments culturals (d'avantguarda) i polítics més interessants de l'època, i que és amb tota seguretat el primer moviment cultural d'esquerra i socialista que viu Lleida" (BARRULL, 1986: 449). Renovació pedagògica, avantguarda artística i revolució política confeccionen un univers social i cultural de múltiples connexions, com mostra el testimoni de la Immaculada, reconstruït en part en la secció 7 d'aquest capítol: militant del BOC des del començament, participa activament a la revista "Lleida" i en les activitats de l'Studi d'Art (el seu futur marit, també militant comunista, forma part del col·lectiu). Les afinitats entre aquests grups eren notables: formats per gent molt jove, estaven enfrontats a les forces hegemòniques de la societat lleidatana. De fet, l'apropament entre comunistes i avantguardes artístic-literàries era una tendència freqüent a l'Europa d'entreguerres (amb l'esclat de la guerra els artistes crearien l'Agrupació d'Artistes Socials i publicarien un manifest de suport a la República i a la revolució a "Combat", revista de les Joventuts Comunistes Ibèriques). Amb tot, les experiències de renovació juvenil no es donaven únicament en el camp revolucionari. També en el terreny catòlic emergeix durant aquest període una proposta significativa, que aviat arrela a la ciutat.

(DAVID) Ara que em parles del començament, voldria parlar-te de la Federació de Joves Cristians. Se n'ha parlat molt poc d'això. Jo era encara molt crio, però ho vaig viure de molt aprop, inclús vaig anar una vegada a un campament. I va ser la primera vegada que vaig veure que els capellans se banyaven, i dinaven junts amb els joves... El capellà que ho va fundar, amb una inquietud gran, se li va posar al cap anar-se'n a Bèlgica, que ja erem un país molt europeu llavors, va estudiar les joventuts d'allà i les va portar aquí. Aquí van agafar un increment tremendo, tremendo. Hi va haver alguns bisbes que no els hi feia gràcia, perquè veien que eren uns jòvens diferents dels catòlics -i et parlo de l'any 31!- que naven de campaments, que organitzaven coses atlètiques, que feien festivals esportius i que resaven també. A Lleida eren molts i es deixaven sentir, es deixaven veure, això sí. Perquè inclús una vegada, al camp escolar, van fer una demostració atlètica preciosa, els Falcons que en deien, que feien tota sèrie de figures, que s'agafaen amb els braços i feien torres. Després se dedicaen molt a l'excursionisme. Però el trist va ser que aquet moviment va ser perseguit pels uns i pels altres. Pels uns per error, perquè com que

es deien "fejocistes", es pensaven que eren "feixistes", que no ho eren, i allavons no hi havia la cultura com ara. I ere tot lo contrari! Perque anaven en contra del Hitler i del Mussolini. Eren catòlics, i demòcrates, una joventut saníssima. I van estar perseguits. Van ser afusellats. Aquestos jo els he vist a Lleida jugar contra el BOC, que eren los comunistes, i no va passar res, i es van xocar la ma a l'acabar, allí al camp d'esports! O sigui que eren una joventut molt del dia. La pena és que después això se'n va anar a l'aigua. Perquè? Els uns no ho van comprendre prou bé i els altres van dir: "Nada, nada, esto se acabó".

El record del pacífic partit de futbol entre fejocistes i comunistes és subratllat com un moment de convivència entre posicionaments ideològics oposats, que posa de manifest el caràcter no irreversible del conflicte que s'havia de produir. L'esport, símbol del diàleg democràtic, apareix en aquest període com una al·legoria del progrés, de l'alliberament corporal, de la "juvenilització" social. Manllevat de la seva connotació burgesa original, l'activitat física esdevé cada cop més una reivindicació que fan seva les classes subalternes. Al poc d'inaugurar les modernes instal·lacions del Camp d'Esports de Joventut Republicana, Frederic Godàs havia recordat, el 1920, la funció educativa primordial que hom atribueix a l'exercici físic: "Joventut Republicana fa una gran obra per introduir els costums esportius entre la nostra joventut. Es una obra social d'importància de la qual nosaltres no en gaudirem el fruit. Però l'obra serà un fet i els resultats beneficiaran als nostres descendents" ("El foment de l'esport", EL IDEAL, 30-III-1920). Aquests "costums esportius", als quals se sumarien amb entusiasme diverses organitzacions juvenils polítiques, religioses i culturals, apareixen en alguns relats com un signe de "modernitat", una nova oferta educativa i recreativa per a la joventut, que experimenta una eclosió sense precedents durant la II República: com anar de colònies, poguer practicar l'esport amb llibertat és evocat com una mostra dels canvis progressistes del període. La renovació ciutadana se situa així, d'una manera particular, en el terreny del lleure i de la vida quotidiana: juntament amb l'esport, festa, ball i música configuren l'escenari d'aquest "despertar".

3. "Llavors Lleida es va despertar"

A Lleida no hi havia passat mai res, com aquell que diu. Llavors va començar a ressurgir, als anys vint. Lleida ere encara molt poble, va començar a ser ciutat quan va vindre "La Canadiense". I va ser quan van fer més bars, més hotels: l'Espanya, el Suís, i també van inaugurar dos cabarets, dos cafès-cantants que en deien, dos Molinos com hi ha a Barcelona. L'un a on hi ha el cine Granados, que se'n deie el Royal i un altre on hi ha el Cortefiel, que se'n deie el Yo-Yo. I allò ere com les pel·lícules del Oeste, que ho he vist jo! Perquè dels cabarets ens fotien fora a cops de tovalló. Saps aquelles portes que hi ha un disco de vidre? Quan sortiem dels Maristes, hi pujavem un rato cada un, a veure com ballaven les artistes. I quan los camarers ens veien, pues sortien fora. Ere molt gran, pues com és ara el Granados: taules i taules, un escenari, palcos, un primer pis i a baix un piano... Lleida llavors es va despertar... (DAVID).

Paradoxalment, no és en el terreny de la política, sinó en l'espai festiu, on els testimonis situen l'efervescència civil del període republicà. Sembla com si la memòria oral vulgués subratllar així la vinculació entre transformacions en la vida quotidiana i canvi polític. El record del multitudinari carnaval apareix en un primer plà en aquests relats, com el símbol d'una època emergent per a la cultura urbana de les classes populars.

(CLAUDIO) ...Porque llegaba el carnaval, que ha vuelto a hacerse ahora, y parecía que se rompían todos los ataos, todas las apariencias que había en las personas.

(DAVID) Después també, los carnivals. Per molt que et diguin, sempre es quedaran curts, perquè ere impressionant. La gent, tot i que no tenien molts quartos, i que eren molt treballadors i sacrificats, arribaen los Carnivals i sortien al carrer tots disfressats. I el que no hi estae d'acord se quedae a casa. Se disfressae tot Lleida! Al dematí següent a treballar, però a la tarde se tornaen a disfressar. Durae tres dies. Lo més fort ere el dimarts, contrariament al que fan ara. El zènit ere el dimarts de carnaval. Jo ho sé, perquè llavons treballae en una botiga de roba. El 34, quan tenie 13 anys, vai posar-me a treballar... La joventut la va perdre, aquesta diversió. Lo carnaval, quan vam vindre de la guerra, pues ja no el van deixar fer, fins que va vindre la democràcia. I ara ho han fet, però està més organitzat, van l'Aula de Teatre, van tot lo grup. Llavons ere amb grups petits i ciutadans, sense que ningú s'hi posés n'hi oposés, una cosa més popular. No s'havia de demanar permís a ningú. Aquells dies hi havie molta disbauxa. Naven disfressats amb grups, o penyes. Agafaen per exemple un llit de cinc pams, fotien un paio dintre, amb la panxa grossa, feien veure que tenie un crio. Això ho he vist jo! Surtie un vestit de capellà, porque això dels capellans, sempre es fotien contra el clero... Inclús se tallaven la coroneta, porque molts capellans portaven coroneta. I un paio al devant, amb una fletxa: "A la frontera, a fotre'ls fora!" I l'altre garrotades al ruc. Una vegada van fer tots els concejals, que naen en un cotxe assentats als palafancs. Naen vestits amb barret de copa, cadascú portae a la vara l'atribut de la seva professió. Un que ere dentiste una queixalada de burro, un advocat un birret, en fin. I on los hi venie, paraen allí, i fotien lo gran discurs. I un munt de gent: "Bien!".

Después per la nit se feien los balls, al Casino Principal, que ere de gent rica, al Casino Mercantil, que después ja no l'han posat més. Después Joventut Republicana, que s'ho emportava tot. Jo hi vai anar una vegada. Allò ere de por! Estave ple de gent! I uns quants músics tocant, apaegaen los llums, la gent xisclava. Se divertien! Senzillament. I después hi havie els cabarets, hi intervenien les artistes. Perquè vegis maneres de fer -això m'ho va explicar un de l'època-, van ficar una lavativa, no sé si n'has vist mai, i et fotien una goma que nave des del primer pis fins a dalt de tot. I a baix fotien xurupant allí una cànula per beure cervesa. I a dalt nar tirant cerveses... I después, si veies algú vestit d'home, és que ere una dona, i un de dona, un home. Inclús a Fernando, que estae tot pavimentada com ara, però d'una altra manera, havia vist jo grups de noies noies disfressats amb patinets, i nant rambla amunt, rambla avall, sorteiant la gent que passave per allí, passant-los los braços pel demunt, la cama si convenie, ja, ja. Però bé. Inclús hi havie grups de protesta, com los ramaders, que durant la Republica els hi van obligar, van inventar una llet que en deien esterilitzada, que em fa l'efecte que ere una cooperativa que la venien embotellada. I si hi havia algú que no li anae bé ecònicament, la col·lectivització aquesta, doncs van sortir amb els càntirs de llet rovellats, i a dins unes quantes pedres, ding, dong. S'ho inventaen... Ara después de tants anys, penses: cony, estae bé això! Disfruto recordant-ho. I sempre acabo amb lo mateix: òstres si no hagues vingut la guerra! I después ho van prohibir, per la cara tapada, en defensa de la virtud i la moral. A Lleida va quedar mort completament. Si que ho comentaven la gent, però devie ser que no els hi quedaen ganes de protestar.

L'"ordre del desordre" suscitat pel carnaval permet periòdicament a les classes no hegemòniques marcar la distància que els separa dels poderosos. En un periode que obre el pas a les transformacions socials, el carnaval dona veu als que tenen raons per protestar. En aquest espai festiu, els joves tenen un protagonisme que els hi és negat en altres àmbits de la vida social. L'incís en la festa fa més evident el contrast amb la "manca d'esplais" característica del periode posterior. El carnaval es prén com el símbol de la repressió que el règim franquista exerciria sobre les tradicions festives populars que no podia mantenir sota el seu control. Cafès, ateneus, casals, casinos, balls, penyes i ca-

barets conformen un espai lúdic ciutadà que, tot i estar destinat al lleure, acull i suscita la discussió política. L'èxit de Joventut Republicana es deu, en bona mesura, a la seva capacitat per unir una sensibilitat de tipus polític a una oferta de lleure. Tot plegat assegura la seva hegemonia en la vida ciutadana ("Fins els arbres de Fernando éren de Joventut" DAVID). Les connexions entre sociabilitat i reivindicació eren corrents en la major part d'institucions polítiques i sindicals del període.

(PASQUAL) Abans de la guerra hi havia vàrios centres: el dels Dependents, el Mercantil, Joventut... I la gent quan sortia de treballar, anava als centres. Organitzaven balls de societat, que deien, o feien concursos per carnaval, que feien les grans disbauxes. Després de la guerra es va suprimir tot.

(IMMA) Allà on se movia la meua família era al Centre de Dependents de Comerç i Indústria (CADCI), on el meu pare tenia lo cafè, allà al Vinyes. Allí hi havia grups culturals i dintre dels grups culturals hi havia també inquietuds polítiques. L'ambient del CADCI era una ambient cultural i plé de catalanitat. El sentiment de catalanitat era profund. I ademés amb inquietuts intel·lectuals. El Centre de Dependents tenia dos pisos: a sota que hi havia el cafè, billars i la sala groga. I a dalt hi havia tot de departaments i també un lloc molt gran perquè feiem el ball. Quan se feia ball, a mitja tarda se feien torrades amb anxoves o amb pernil. S'hi trobaven els dies de cada dia i venien a prendre cafè, també a la nit venien un rato a fer tertúlia, a jugar a cartes. I els dissabtes hi havia ball... La gent del CADCI era classe obrera molt especial. Eren dependents, oficinistes... Després hi havia també amos de botiguetes... Llavors un dependent de roba era un senyor, eren molt educats. Acostumava a tenir unes actituds culturals. I eren gent jove... Va ser el període del 27 al 30, que la gent es va començar a despertar. Després de la dictadura de Primo de Rivera, la reorganització del moviment sindical va néixer d'allí. Hi havie anarquistes, comunistes, gent jove, de tot! Va ser una cosa molt bonica! Perquè de tota la repressàlia que va haver, va quedar lo sindicat de la fusta i el de la construcció. Lo sindicat de la fusta estava dominat per la gent que després va fundar el BOC, gent que era de l'esquerra comunista. I després lo grup de la construcció estava influenciat per la gent de la CNT. Tenien lo local social al CADCI. Allí ja s'havia fraguat lo de l'anada, l'any 30, quan l'aixecament del Galan i Garcia a Jaca. Hi havia gent de Joventut Republicana, hi havia gent dels pobles, perquè hi havia pobles on hi havia un moviment d'avançada social...

Aquest "moviment d'avançada social" coincideix amb la irrupció de la cultura de masses, que s'expressa en el cinema, la música i l'esport. Les modernes instal·lacions del Camp d'Esports, el gimnàs del casal de Joventut Republicana, el Camp Escolar, l'activitat d'entitats com el "Centre d'Esports", situaven a la ciutat a l'avantguarda de la pràctica esportiva, i obrien als joves noves possibilitats de lleure. Altres ofertes en creixement eren les penyes, àmbits de sociabilitat que agrupaven importants sectors populars i juvenils.

(CLAUDIO) Había una peñas especiales aquí en Lérida, que les llamaban la "Eureka", que era la mejor, un conglomerado de personas, de estudiantes, de empleados de banca, de lo que fuera, que a última hora hizo un local social en el mismo río, donde el puente viejo, a la derecha, que aún quedan ruinas. Era un barco, parecía un barco. porque en el año 37 hubo una riada en Lérida, y cuando iban a inaugurarlo, aquella riada les lamió los cimientos, y burruum, se lo tiró todo a tierra. Era muy bonito. Era su local social. Tenía para bailes, piscina, mil cosas para divertirse. Había otra que era la "Germanor". Y también "Els Estudiants", que también estuve yo en la Junta ¡Qué íbamos a hacer a los 18 años! Para empezar, teníamos que hacer un baile sin capital para formarlo. Y había que alquilar un local. En invierno era en el Casino Mercantil, que desapareció, encima de Orley, delante de Urriza, en el primer piso, que luego estuvo el Frente de Juventudes. Y allí estaba bien preparado, porque había una sala grande. Los estudiantes lo ha-

clamos una vez al mes. Y poníamos unos cartelitos por los establecimientos: "Baile de Estudiantes, de tal a tal hora" Y nada, pues íbamos allá, los ocho. Me acuerdo porque la primera vez íbamos nerviosos, más que nerviosos. No teníamos dinero y habíamos comprometido el asunto, porque teníamos una orquesta alquilada. Porque aquí había dos orquestas buenas. Una, la mejor que había, era "Los Caballeros del Jazz". Y luego "Jimmy i els seus Maniàtics", que luego con la guerra lo pasaron al castellano. Entonces todos los músicos tenían un oficio. Y como hobby, sacarse alguna perrilla, era a base de tocar. Barberos muchos, todos los barberos sabían lo que era un instrumento de música. Bueno, los gastos que teníamos era el alquiler del local, luego la música que nos costaba: 8 músicos que tocaran 10 bailes repetidos. Vienen a ser 20, pero se llaman 10 repetidos. Si era un pasodoble tenía que repetir el pasodoble, si era vals igual. Y nos costaba 85 pts. 10 para cada músico. Y un duro de propina, que era muchísimo! Había mucha gente que no ganaba un duro. Los carteles que se hacían. Hacíamos unas invitaciones. Porque era un baile selecto, los bailes de estudiantes no eran un baile cualquiera. Y hacíamos pagar dos pesetas a los chicos. Dos 10, porque los 10 céntimos eramos los impuestos que habíamos de pagar a la Generalidad. Bueno, pues el día del baile, era un día que llovía. ¡Y eran las 10 y media y no había entrado nadie! ¡Madre mía! Nosotros comprometidos allí. ¡A la cárcel todos! ¡No había quién pagara aquello! Empezó a venir gente. Claro, la gente espera primero a ver quien entra. Pero empezaron a venir, se llenó todo aquello. Lo menos 100 parejas había. Hubo allí para todo. Hacíamos cuentas al final y después de pagar todos los gastos, repartíamos el sobrante. No había billetes, lo que había era plata: de pta. 2 pts, un duro. Dos compañeros estaban en la venta de entradas, Otros dos en la puerta, para recoger las entradas, y otros dos de retén. Se empezaba con un pasodoble. Luego te hacían una ranchera, un fox-trot. Ya eran bailes marcaos. Alguna rumba, y terminaban siempre con el vals. El Didge Rat, un baile muy movido, que hacía bailar a la gente. Eso era lo que hacíamos de baile. Y los organizadores encantaos. Tenía éxito siempre. Eso en poco tiempo. Porque yo te estoy hablando del 34 al 36, porque luego ya vino la guerra.

Les notables orquestres de què ens parla en Claudio, "Jimmy i els seus Maniàtics" i "Gentleman of the Jazz", havien introduït els nous ritmes musicals a la ciutat, i ocupaven el centre de l'interès ciutadà. El trompetista dels "Maniàtics" ho recorda així:

(RAUL) Abans de la guerra es va passar de les bandes al jazz, que es van començar a formar orquestes. Los de les bandes no podien veure als del jazz. Al principi només hi havia clarinets, trompeta... I nosaltres vam introduir el saxo. Va ser formar orquestines. Com una cosa moderna que va ser, jo tenia 15 anys, que feiem ball la banda del regiment, a l'Iris Parc, a l'altre costat de riu, davant del carrer Cavallers, del Montmartre, que hi havia una escalinata que baixava al riu, pels dos costats, i allí hi havia un pal plantat, molt fort, amb una sirga, que anava a parar a l'altre costat del riu -que abans hi baixava molta aigua. Pues hi havia una barca, gran gran, amb un remer, que passava a l'altre cantó amb la sirga. I a l'altre costat se feia ball, toros i cine, principalment a l'estiu. I allí tocaem. I la banda va vindre que un va vulguer organitzar una mica de modernització, la brigada de cornetes, que es deia Modrego, i aquell se va comprar un bombo, uns plats i una caixa, i escolta, era modern! Un tablado gran, eh, que n'hi tocaen 28 o 30, amb una gran pista, tapiada amb barana, i taules pel costat, una cosa que estae molt bé per aquells temps, el 29, 30, 31.

Durant els anys 30 els músics viuen una època daurada, a cavall de l'efervescència dels balls, els casinos, les penyes, les sales de festa. Però el 18 de juliol de 1936, en el mateix escenari, el trompetista dels "Maniàtics" veurà canviar el rumb de la seva vida.

4. Juliol

La vigília del 18 de juliol jo tocava amb l'orquestra a l'Iris Parc. Em va quedar la trompeta amb una caixeta, perquè claró, al plegar, deixaem los instruments allà, perquè l'endemà ere festa. I hi va estar uns dies! Perque l'endemà, mecagondeu, fusells per aquí i per allà, ia havie estallat la guerra, la revolució. I potser la hi vai tindre un mes, la trompeta, sense anar-la a buscar. Coi, milicians per aquí, milicians per allà, tot deu tenia raó! Los milicians eren la caraba: lo Poum, lo Pam, òsties! (RAUL).

L'esclat de la guerra és evocat amb la imatge de la trompeta abandonada, del concert suspès. L'ordre quotidià es converteix en "la caraba". Els fusells substitueixen els instruments de música. El recurs a una imatge-força és corrent quan la memòria vol fixar una data decisiva per a la biografia. Per als músics, la guerra haurà de suposar la modificació de l'escenari habitual dels seus concerts: les casernes i les trinxeres en comptes dels teatres i les sales de festa. El relat subratlla també el contrast entre un "abans" recordat amb els perfils de la festa, i un "després" forçat a la responsabilitat del "deure". Per a molts altres, en canvi, la data no revesteix una significació especial, ni s'adonen de les repercussions que tindrà en les seves vides.

(GLORIA) Nosaltres no vam viure res de la guerra, perquè viviem als afores. A Lleida no va ser el 18 de juliol, sinó el 19. I era diumenge i tenim fotos fetes d'aquell diumenge al Camp Escolar i anant cap a casa als Camps Elisis i no ens vam enterar de re. Nosaltres no teniem ràdio i no vam sabre re.

Com ha fixat la memòria col·lectiva, foren sobretot joves els qui van sortir al carrer aquells dies de juliol. Els que van donar suport a l'aixecament, primer, i els que van sumar-se a la lluita anti-feixista, més tard. A Lleida, la mateixa matinada del 18 de juliol escamots armats de joves falangistes, requetés i japistes (Juventudes de Acción Popular, de la CEDA), ocupen els carrers estratègics de la ciutat, com la Rambla d'Aragó, el carrer de Cavallers i Ferran (però cap edifici ni servei públic important). L'exèrcit no reaccionarà fins el 19 al matí, diumenge, quan surt al carrer i proclama l'estat de guerra. Els que participen en l'assalt al castell el dia 20 són també essencialment joves. Quan la sublevació fou derrotada, aquell mateix dia, els darrers en donar-se per vençuts foren un grup de joves, falangistes i requetés, que intentaren resistir des del terrat de la Casa Cros. També en l'altre bàndol el protagonisme té rostre juvenil. En els tensos dies previs a l'aixecament, joves del POUM havien muntat guàrdia davant les casernes per tal de controlar-hi els moviments. El dia 20, amb l'exèrcit al carrer, noies de les JSU (Joventuts Socialistes Unificades) i de la JCI (Joventut Comunista Ibèrica) distribuïren al carrer -"con descaro sin igual", dirà Alvarez Pallàs- proclames convocant a la vaga general, així com les instruccions del govern de la República, segons les quals els soldats quedaven llicenciats. En els dies posteriors, la vistosa presència al carrer de milicians i milicianes acabaria per consolidar l'hagiografia juvenil d'aquelles dates. (BARRUL, 1986: 16-7)

(PELAI) Alleshorens ja ve la guerra. Ham de ser clars: los que surten al carrer son les Joventuts. Lo líder de les Joventuts del POUM va caure a Barcelona. Aquí a Lleida no en cal parlar. La ràdio va desempenyar un paper molt important. Lo Gorkin parle des del Comitè Central de Barcelona: que tots los militants del POUM al carrer a defensar la República i a parar al feixisme. I nosaltres al carrer. Jo estae a Bellvís. Los militars se subleven el 18, dominen la situació i se fan

amos de Lleida. A l'endemà se fiquen a dalt del castell. Los sindicats, lo Rodés (com a comisari polític), lo Montoro, la guardia d'assalt, lo tinent coronel Ballesplé, que ere republicà i s'havie escapat del castell, tots aquests estaen reunits als Camps Elisis, allí sempre ha sigut un laboratori de les reunions, com t'explicaré després. Allí van preparar l'assalt. Ja va haver enllaços que mos van vindre a avisar: gent cap a Lleida! Vam surtir a la tarde 3 camions cap a Lleida. Allà a la gasolinera hi havie un control. Mos bateien lo pont. Vam entrar pel pont de l'estació de trens amb fila Índia un per un, perquè allí estaem respaldats. Un contingent vam nar als centros a buscar armes. Al carrer Villa Antònia hi havie el local de la UGT. "Armes!" "Ai, armes!" Alleshores al cine Vinyes hi havie el local de POUM. "Buena, què fem?" Diu: "Neu-se'n cap a la Diputació" -que hi havie lo Rodés de governador, amb lo comitè de partits. Vam arribar. Així de ple estae tot lo pati de gent. Gent jove, més que res. Tothom: "Armes i armes i armes!" Vinien contingents de soldats, de la guàrdia d'assalt. Esperant armes, mos van donar un llengüet per minjar i un bocí de botifarra, que devien matar un porc. Mentre estaem allí m'errecorde, que van dir: "La guàrdia civil a Barcelona ha surtit al carrer i es pose a disposició del poble" Llavors ja es van entregar a dalt. Lo tinent coronel Ballespir va anar a dalt amb los seus ajudants. Ploraen com a crios los militars al entregar-se. Nosaltres, ja ere cap al tard, mo'n vam tornar cap al poble.

El seguiment de les sessions del Tribunal Popular a partir del diari de la JCI, "Combat", suggereix conclusions reveladores pel que fa a l'edat dels condemnats. Dels 22 jutjats entre el la primera sessió del Tribunal Popular (el 20 d'agost) i finals de mes, 14 tenien de 18 a 25 anys, i 2 eren menors (són els únics no condemnats a mort, passant al Reformatori). El periòdic relata amb detall la primera sessió del Tribunal, presidit per Josep Larroca, "lo Manco". L'encausat és un jove estudiant de medicina acusat d'haver participat en l'intent del dia 19, i en l'assalt al castell del 20, on fou detingut.

(...) Era jove. Portava els cabells tallats a rape. Anava amb mànegues de camisa i una camisa verdosa. Tenia un rostre pàl·lid i arrodonit; els llavis tancats amb una punta de tremolor blavosa i la mirada llunyana i inquieta, esguardant, desconcertada, al seu entorn. No parlava ni es movia gairebé. Només es movien, i amb la seva tremolor parlaven, els braços creuats sobre el pit (...). Presidència: Com us dieu? Acusat: Arcadi Agelet. Ofici? Estudiant de Medicina. Filiació política? Cap. Els dies del moviment portaveu l'emblema feixista? No. Prengüereu part en l'assalt al castell amb els feixistes? Sí. Acompanyaveu amb l'arma al braç un comboi de proveïments pels carrers de Lleida? Sí. Vàreu acompanyar un sergent a casa vostra? Sí (...) (L'acusador sol·licita per aquests crims la pena de mort) Emoció en tots els rostres. Els braços de l'acusat parlen apretant-se (...) El tribunal Popular, en nom de la justícia del poble, veu que l'acusat s'aixecà en armes contra la classe treballadora, i el govern: el condemna a mort i que sigui afusellat aquesta nit (...) Impressió. Al front moren molts companys nostres (...) Es la justícia proletària. A fora llueix el sol. I la vida i la lluita segueix a tots els fronts. Es la guerra, dura, cruel, entre civilització i barbàrie (COMBAT, n.25, 29-VIII-36)

El paper jugat per sectors juvenils en la base social de l'aixecament es desprèn, entre altres coses, de la penetració del falangisme als centres d'ensenyament. La identificació entre estudiants i feixistes és constatada per alguns testimonis orals:

(CLAUDIO) *Aquí en Lérida estaba la situación un poco comprometida, sobre todo para los estudiantes, porque nos consideraban fascistas. Porque claro, el que podía estudiar, parecía que era una élite. lo que pasa es que muchos teníamos que trabajar para poder estudiar. Pues sólo por ser estudiantes estabamos mirados como fascistas, que entonces la Falange se habia asentao en las universidades y en los institutos.*

Dues revistes escolars de caire reaccionari, editades durant el període republicà -"Juventus" (1932) i "Veritas" (1935)-, són testimoni del clima ideològic generat en aquest sector. La primera d'aquestes revistes és editada per l'Asociación de Estudiantes Católicos de Lérida, el secretari de la qual és An-

toni Hernández i Palmès, futur cap de la Falange a Lleida -i que, per cert, és autor de l'únic article en català. El 1932 ja hi apareixen articles que fan ús de l'esperit de "croada" i d'un exacerbat anti-comunisme:

¡Oye Léridai ¡Tu que siempre fuiste tan valiente, tu que pusiste el Templo de Dios entre mura-llas para defenderte mejor de los infieles, dentro del cual no penetró mahometano alguno (sic!) (...) El enemigo está en tu seno y corrompe a tus más queridos hijos, despierta que nosotros los estudiantes católicos te defenderemos en la vanguardia, y con nosotros seguiran nuestros pa-dres, nuestros compañeros en la fe y finalmente aquellos que siendo ahora enemigos tuyos van a ser iluminados por la verdad (...) Así como ahora los españoles dicen que Lerida es cobarde, dirán entonces que los católicos leridanos son valientes. (JUVENTUS, n.1, maig 1932).

Els crits abrandats d'aquestes minories no eren, però, compartits pels sectors juvenils propers a la Lliga Catalana, tot i que el clima de radicalització que duria a la victòria del Front Popular els anun-ciava mals averanys. El gener de 1936, en l'editorial del primer número d'"Orientacions", la revista de les Joventuts de la Lliga, hom proclamava la necessitat d'una "nova croada" per fer front a la crisi eco-nòmica i social que patia la joventut, però hom insistia també en distanciar-se de les temptacions to-talitàries que començaven a atreure un sector dels joves catòlics i conservadors.

La joventut, tots aquests que no podem avenir-nos ni amb l'estat actual de coses, ni estem dis-posats a deixar-nos encerclar en l'atmosfera enrarida que es respira a totes bandes, devem con-vertir-nos en cavallers d'una nova croada que doni una franca desmentida a tot allò del qual se'ns acusa. Ni ésser instrument dels professionals de l'agitació, ni víctimes dels pocs escrupu-losos que mercadegen amb les llàgrimes i la suor del qui pateix i treballa (...) L'ofensiva de la joventut solcarà la podridura del món modern. I en dir això no pensem amb els histerismes dels que vesteixen uniforme gris, negre o roig... Els nacionalismes racistes ens semblen la quinta es-sència del materialisme històric. Els camins de l'espiritualitat ens són més atractius. i qui diu es-perit diu llibertat, que és l'antípoda de tots els nacionalismes que pul-lulen per Europa. (Marcel·lí MORETA, "L'ofensiva de la joventut", ORIENTACIONS, n.1, gener 1936)

El mes de juliol de 1936 havia arribat el moment d'aquesta anunciada "ofensiva de la joventut". La batalla, però, no es lliuraria en el plà espiritual, i exigiria una presa de partit sense matisos. S'iniciava un combat cruent que duraria tres anys.

5. Combat

Estem vivint una època heroica. I angoixosa... Sobre la joventut hi plana el perill d'una guerra imminent (...) I ingresseu als partits obrers, a la Joventut Comunista Ibèrica. Hi ingresseu dis-posats a lluitar amb tot l'entusiasme, amb totes les nostres forces, per unes noves formes de vi-da. Volem instaurar un règim on no hi sigui possible la explotació de l'home per l'home, on no hi hagi guerres ni gana. On la joventut pugui marxar pels camins del futur amb els ulls il.lumi-nats, els pòmuls encesos i un inefable somriure de felicitat als llavis (...) La joventut, la nostra joventut heroica, ha complert amb el seu deure. Els deures de l'hora present. Prendre les armes i lluitar fins a vèncer definitivament la reacció. Per això munta guàrdia pels carrers amb l'arma al coll. Per això marxa somrient cap a Saragossa. Cal aixafar la reacció. I després defensar la victòria i prosseguir la lluita, noblement, sincerament, fins a la instauració de la societat socia-lista, de la societat sense classes. ("El deure de la joventut", Editorial, COMBAT, n.1, juliol 1936)

A finals del mes de juliol apareix el primer gran periòdic revolucionari de la ciutat. Porta per nom "Combat" i és el portanveu de les potentíssimes Joventuts Comunistes Ibèriques del POUM. Es publicarà diàriament de manera ininterrompuda fins el febrer de l'any següent, bo i constituint un testimoni essencial per a comprendre el que succeï durant aquells mesos intensos. L'editorial del primer número constitueix tota una consigna dels nous horitzons que per a la joventut s'obrien, i del clima social que els precedia. En el to èpic de l'article, la nova situació ve a interrompre tràgicament "la vida que esclata amb flors de mil colors" dels 25 anys, però alhora confereix nous motius de solidaritat i de lluita. Com es repeteix en el segon número de la revista, "guerra i crisi són els pesombres que pesen sobre nosaltres, els joves. Es això el que ens mou a la lluita" (COMBAT, n.2, 27-VII-1936). La lluita "pels camins del futur", "per unes noves formes de vida", expressió cultural del canvi revolucionari que des del 19 de juliol s'està operant a Lleida, governada per un comitè obrer. Es aquesta "revolució cultural" la que haurà d'incidir en el canvi cap a una major llibertat i autonomia en la condició juvenil, corresponent a la imatge dels joves com avantguarda revolucionària. La que haurà de crear una "nova generació":

Tots els genials polítics revolucionaris que han comprès que llurs doctrines d'avantguarda no podien realitzar-les la seva generació morent, han donat en herència a la joventut el seu programa (...) I ha d'ésser aquesta posició històrica de la joventut la que s'ha de fer seva la jove generació, que lluita als fronts de combat contra el feixisme, no solament per a dur a terme la Revolució social que llargs anys de sofriment han fet comprendre, àdhuc al proletariat de la vella generació, que és l'única solució a les seves reivindicacions econòmiques, sinó per a recordar a aquesta generació, que per uns moments prendrà la direcció d'aquest estat de coses, que Revolució vol dir Programa continu, punt de partida, com diu Maurin. La important labor de la joventut combantent en la nostra guerra revolucionària ha d'ésser, doncs, la de proclamar cada dia que la classe treballadora o bé es revolucionària o no és res, i erigir-se en avantguarda d'aquestes masses, fins a conduir-les a la cruïlla històrica en que la vella generació lliuri les rendes del poder a la joventut. (Alfred Ballesté, "La missió de la joventut revolucionària en la guerra actual", COMBAT, n.104, 15-II-1937)

"Combat" no fou, però, la única revista nascuda de l'onada revolucionària i impulsada per una organització juvenil. En el camp de l'estudiantat, la FNEC, que havia clos el procés d'integració en la FETE, treia a finals d'any el primer número de "Butlletí Estudiant", en el qual s'enceta el debat sobre el continu creixement de l'organització des de l'esclat de la guerra:

La Secció Estudiantil és una organització proletària, sindical. Fins abans del 19 de juliol, per a ingressar en una organització d'aquest tipus, calia una certa consciència de classe i un esperit avançat. Després d'aquesta data, l'esperit d'adaptació féu que molts que mai en la vida no havien somiat una aital cosa, s'apressessin a trametre la seva adhesió a una organització proletària, que els oferís la garantia d'un carnet sindical, somni daurat en aquells moments en els quals la idealitat no troba acollida. Dintre de la nostra secció és molt possible que s'hagi produït un fenòmen semblant, ja que la nostra existència és deguda, en part, a aquesta disposició d'esperit. D'una banda, tenim uns companys que sentien una certa simpatia pel moviment obrer, i que comprenien que els treballadors intel·lectuals eren tan explotats com els manuals, encara que potser amb no tanta intensitat i cinisme, però no es decidien a organitzar-se i actuar d'una manera ferma (...) Arribà el 19 de juliol i els indiferents desaparegueren i tots se sentiren antifeixistes sincers. Fou per això, per demostrar el seu antifeixisme, que molts estudiants vingueren als nostres rengles. En molts, però, l'impuls era exclusivament sentimental, (no tenien) una orientació ferma satisfactòria en el sentit classista i social (...) Són aquestes circumstàncies les que fan indispensable un òrgan d'orientació. (BUTLLETI ESTUDIANTIL, n.1, 1-XI-1936).

El text conté tots els elements explicatius que entraren en joc en aquell període: l'impacte del 19 de juliol, la massiva irrupció dels joves en el combat polític, la bigarrada composició social de l'antifeixisme. Aquell "esperit d'avançada social" es confrontava ara a una opció dicotòmica. Que hi en-

tréssin en joc raons pràctiques -la "garantia d'un carnet sindical"- no pot explicar la magnitud del compromís. Es en l'"impuls antifeixista" copsat arreu, on la FNEC esguarda el valor positiu de l'espectacular creixement dels seus afiliats. Es alhora aquest impuls el que forçarà les organitzacions juvenils a plantejar-se el problema de la formació, bo i dotant-se d'òrgans d'informació i expressió adients per "orientar" la gernació de nouvinguts, en un clima d'avidesa informativa sense precedents. Les Joventuts Socialistes Unificades (JSUC), que aniran adquirint una progressiva importància a mesura que la guerra avanci, promouran un seguit de publicacions, d'entre les quals cal destacar "Avantguarda" i "La Nostra Generació", adreçades als joves de la reraguarda, així com "Juventud Combatiente", i "Boletín Interior", destinades als soldats dels camps de batalla. A la reraguarda i al front, els fets de juliol havien conduït molts nois i noies a "deixar el temps de la infantesa", per assumir unes responsabilitats que desfeien la jerarquia tradicional de les edats, i aquestes revistes en donen testimoni.

6. "Un drap vermell"

Es l'antiga província de Lleida, la que ha assenyalat el camí a tot el proletariat ibèric, camí que hauran de seguir de mica en mica, d'acord amb les circumstàncies del moment, les altres comarques catalanes i els altres pobles d'aquesta Ibèria nova (...) Lleida, la roja, està governada o administrada per Comitès d'obers. La Generalitat ofereix ja l'aspecte d'un govern d'obers, pagesos i soldats. Els sindicats són les assemblees que ordenen la vida productiva de la comarca. Tot marxa amb un ritme accelerat. Els obrers i pagesos treballen amb la cara radiant d'optimisme. ("La nostra revolució", COMBAT, n.16, 13-VIII-1936)

(GLORIA) Los nostres veïns van fer un escàndol: "Que mos encendran la casa si no posem un drap vermell a la finestra...!" I la meva mare: "Pues ara no tinc cap drap roig, ja el compraré" I amb aquestes, estavem dinant i piquen a la porta. Vai mirar per la mireta i vai veure un soldat. Me vai quedar petrificada. I era el fill d'aquella dona, i amb tota senzillesa em diu: "Perdonen que les moleste, pero mi madre me manda que les traiga este trapo rojo por si lo quieren poner en el balcón" I lo vam posar, porque no te podies refiar i además els veïns mos lo exigien. Después van dir que els homes s'havien de posar un llacet roig a la solapa. Hi havia un home que li havien afusellat lo fill i es va posar el llacet roig.

(RAMIRO) ...Que por cierto recuerdo que los días del movimiento, que estaba yo de vacaciones, y como era maestro llevaba una bata negra, que la usaban bastante. Y me asomé a la ventana. Y algun miliciano de los que bajaban del castillo: "Mira, un cura, que tal que cual" Ya empezaron con los fusiles a apuntarme a mi. Y suerte de algunos vecinos: "No, que no es cura" Después vino la guerra...

El roig i el negre representen gràficament els pols oposats de les ideologies en combat. Els colors són usats pels informants per subratllar els trets més visibles del canvi operat en les primeres onades de la ventada revolucionària. El drap vermell, el llacet roig, són els signes externs d'adhesió al règim nascut de juliol. La bata negra, en canvi, representa l'estament clerical contra qui es dirigiran els primers atacs dels exaltats. En la memòria oral dels testimonis menys polititzats, o dels menors, la transformació revolucionària de la ciutat, la nova organització de l'economia i del poder, l'esforç col·lectivitzador, ocupa un segon pla. Es la imatge espectacular dels canvis en les aparences externes de la vida pública el que els va causar un impacte més gran.

(LLUIS) *Al venir la guerra, jo estava a Tarragona en unes Colònies de la Generalitat. Hi devíem portar pocs dies i de cop i volta vam veure uns moviments estranys entre els mestres. En poques hores, vam veure unes flamarades, de no sé què que devien cremar. Vam esperar que ens vinguessin a buscar. I aquí a Lleida, Déu n'hi do lo canvi! Només entrar pel pont me va fer una impressió d'una cosa tant canviada! Semblava un circo. Les parets plenes de pasquins. Abans de la guerra hi havia cartells per anunciar un concert al Principal o coses així, que a vegades ni estaven fetes d'impremta. I és que l'ambient ja era diferent. La gent amb braçalets vermells o vermells i negres. També jo estava acostumat que los diaris se venien portant-los a sota el braç i cridant pel carrer. Llavors me vai trobar que sí que venien diaris, però eren uns altres: UHP (Union de Hermanos Proletarios) i altres. Dones vestides amb pantalons, que jo no les havia vist mai. També amb mono. Recordo veure dones amb pistola i homes de paisà amb fusells. Aquesta és la primera impressió que vaig tenir jo de crio en arribar a Lleida. Després se va calmar. La disbaixa va ser els primers temps.*

(PASQUAL) *I veure els milicians pel carrer amb tots els fusells i tota la bandarra, i tant que me'n recordo! I els milicians quan passaven cap al front, cap a Benasque, que cantaven les cançons a la Paeria, d'aquestes revolucionàries. Eren joves els milicians i potser gent de mala calanya. Perque al principi van arroplegar tot lo bo i millor de cada casa de Barcelona. Tot lo barrio xino de Barcelona, tots los facinerosos se van apuntar. Se ficaen un mocador vermell al coll i cap al front. S'ho volien menjar tot. Milicians i milicianes. Perque de milicianes també n'hi havia. Que alguna sí que devia tenir ideal, però la majoria era carn de barrio xino.*

(GLORIA) *Los uns eren d'un color, los altres de l'altre... Aquí el que no pensava igual havia d'anar amb peus de plom. Nosaltres "ni entrábamos ni salíamos", però com que anàvem a missa, més aviat salíamos que entrábamos. Jo com que me vaig quedar molt marginada, me vaig quedar molt a casa. Nosaltres ho veiem pels grans. S'amagaven per sentir la ràdio, n'hi havia d'amagats a casa que els buscaven -lo nostre rector mateix amb uns feixos li havien fet una cova a casa i l'amagaven quan trucava algú a la porta. I així es va salvar! Los primers dies de la guerra los capellans se la van carregar. Eren coses fins a cert punt naturals que passessin perque la fricció entre dretes i esquerres era molt forta.*

(RAMIRO) *Era una forma de vivir un poco rara. Por las calles desfilaban, manifestaciones, cantando los himnos. Había muchos partidos: el POUM, los socialistas, los comunistas, los de la CNT, la FAI. Cada uno llevaba un uniforme diferente. Predominaba una cazadora de piel y unas botas de media caña.*

Les repercussions més profundes d'aquesta "forma de vivir un poco rara" s'eludeixen. Tota la nova situació es resumeix amb una imatge-força prou suggerent: "semblava un circo" de desfilades, uniformes, càntics, mítings, pasquins, braçalets multicolors. La imatge de la Lleida revolucionària, passada pel sedàs de l'experiència bèl·lica, de la persecució religiosa i de la retòrica franquista, es configura a l'entorn de la violència i la misèria. Es l'incís en aquesta vessant traumàtica allò que determina el forçat abandonament dels feliços temps de la infància i la joventut. Altres discursos autobiogràfics, tanmateix, llegeixen els esdeveniments des de talaies diferents.

7. "La joventut s'hi va llançar"

La dona, a través dels temps, ha anat desenvolupant-se (sic) de la seva esclavitud. En l'any 1900 vivia reclusa en sa casa, que només sortia per assistir a actes religiosos. Però no us penseu que no sortia perquè no en tingués ganes, no, no sortia perquè els pares, i no solsament els pares, sinó els seus familiars, consideraven que quan una noia assistia en actes que no tinguessin una finalitat religiosa era deshonest. Però ells no es donaven compte que en lloc de conservar-les pures tota la eternitat, deixaven de ser-ho a la més petita relliscada (...) Com més es va lliberant la dona, i a mida que pren consciència de la seva personalitat, menys es deixa seduir per la càlida verbolada de qualsevol xerraire. Però, per això no us cregueu que som lliures, no som lliures perquè encara estem sotmetudes a l'esclavatge, encara estem lligades, si bé no en tan extrem com abans, però. Perquè nosaltres no procurem demostrar als nostres pares que necessitem la completa llibertat? ("Les dones i la societat", ILERDA, n.7, gener 1932)

Qui signava aquest abrandat article era un personatge familiar per a nosaltres. La Immaculada tenia llavors 14 anys, i deixava traslluir, en els albers de la seva adolescència, els signes del seu entusiasme combatiu, els camins de la seva fidelitat futura. Com a dona, jove i de classe treballadora, el seu itinerari vital estava prefixat per la tutela paterna, masculina i de classe, que li auguraven una funció domèstica, un estatus dependent i una professió no intel·lectual. Ella pren, en canvi, la decisió de fer política, de compaginar el treball amb els estudis, de no limitar-se a l'"anar a veure bo pel carrer Major". Es una opció, en definitiva, que es pot resumir amb les seves paraules: "embolicar-se". Opció que compartirà amb altres joves, i que contrasta amb la retòrica del "no t'emboliquis", que trobarem en molts testimonis posteriors a la guerra. La guerra la va sorprendre als 18 anys, quan encara no havia acabat els estudis de magisteri.

(IMMACULADA) Jo sóc del 17. Vai nèixer a Lleida, sempre he viscut a Lleida. Lo meu pare tenia el cafè del CADCI, i ma mare l'ajudava, era mestressa de casa, encara que podia ser ministre, perquè era superintel·ligent... Classe mitjana, però no et pensis que elevada, no. Menjavem bé i mínimament vivíem. Los germans tots erem llegidors, tots. I després el caure al CADCI... Jo normalment agafava la clau del sindicat de la fusta quan no hi havia ningú i me n'anava a llegir. Encara no havia començat a estudiar. Hi havia una biblioteca i estaven les 4 parets forrades de llibres. Allí m'ho llegia tot. Així vai anar pujant... Als 13 ja treballava de caixa a Cal Daniel. I després vai passar a Cal Rodés, una sabateria. I estant allí me vai començar a prepara'm per Magisteri. A mi em feia il·lusió de fer químiques, però a casa meva érem molts germans i per pagar-me una carrera a Barcelona... A més lo pare no volia que estudiés. Vai començar a estudiar sense deixar de treballar, però després vai deixar de treballar. Lo meu pare era molt d'esquerres, anticlerical i tot lo que vulguis. Amb l'altra dona que no era la meva mare se va casar pel civil. Imagina't! Però... Per exemple hi va haver un Congrés de la CNT, i a mi me van fer escriure les actes a màquina. Com que era nacional, estava aquella planta de damunt del Vinyes, tot ple pel congrés. Hi havia també molts periodistes i los del "Diluvi" se'm volien emportar a Barcelona. I el pare va dir: "Marxar de casa? Que va!" Abans els homes eren normalment tradicionals en la qüestió de la dona. Era igual que fossin blancs, que fossin negres.

A l'any 30, jo ja estava enrolada amb lo grup que després va ser el Bloc Obrer i Camperol, que es movien pel CADCI. Jo era una noia molt inquieta, i em vai fer amiga d'aquesta gent... bueno

amiga... Ells tenien 20 anys i jo en tenia 13. I llegia, em donaven llibres... I jo em movia amb aquesta gent. I llavors potser per això des de molt petita me van embolicar en coses. O m'hi van embolicar... Allí al carrer la Marca, a la placeta de la Sal, hi havia una espècie de magatzem i estaven allí. Allí vam començar. La única noia era jo. Encara hi ha gent d'aquella època que em diu "la primera noia". Després ja de seguit vam tindre molta gent aquí Lleida. Vam ser un partit que va pujar com les carbasseres. Els principis eren bons. Amb aquesta gent jo me trobava bé i amb el temps vam formar un grupet. En aquella època, abans de la guerra, ser comunista era ser un apestat. Això vol dir que la gent que entrava a formar part d'aquells grups havia de tenir un ple convenciment. En aquells grups se cuidava molt la imatge de l'individu. Per exemple, nosaltres, la gent del BOC, nos cuidàvem fins i tot de la conducta familiar, lo comportament com a persona. Si tu tens uns principis, t'has de comportar d'acord en aquells principis. Perquè si no, de cara enfora, la gent no jutja pels principis ideològics, sinó pel comportament d'aquells que diuen que ho són.

Erem joves. També ens agradava sortir i fer excursions. A llavors era molta costum aquí Lleida els joves agrupa's els diumenges i sortir al camp. Casi mai anàvem sols. Sempre venia algun pare. Anàvem a Butsènit, a Granyena. Hi havia molta costum d'anar a dinar a Granyena. Jo sempre he anat amb nois i noies. A part d'això se'ns inculcava la cosa de la culturització. Això no era una cosa nova nostra. Los treballadors ja se'n donen compte a mitat del segle XIX, i no només per l'explotació, sinó perquè es donaven compte que la transformació industrial comportava que la millora del lloc de l'obrer dins depenia de tenir uns determinats coneixements. Si jo m'hagués desviat, m'haguessin tallat les cames. Quan tenia exàmens a la Normal, que era allà on la Clínica Motserrat, m'esperaven los del partit, los grans. Sempre me'n recordo d'una vegada que tenia un exàmen de matemàtiques i me diu el P.C.: "Com t'ha nat?" I jo dic: "Ves, no m'ha sortit massa bé..." "A sí? Cap a casa!" I em va pujar a casa seva, que vivia damunt de l'estanc del carrer Sant Antoni. I allò no se m'ha oblidat mai més. Has de pensar que als 14 anys jo ja havia llegit els clàssics i autors francesos i anglesos. Una de les primeres coses pels grups que s'iniciaven, s'agafava "El Capital", que és un tostón, i es llegia a trocets i s'interpretava: materialisme històric, economia política... Tot això era estudis de cèl.lula. Jo he fet un míting amb lo Maurin a Albatarrac. Els de Joventuts ens engegàven pels pobles a fer mítings per entrenar-nos, quan ja estàvem una mica formadets... De totes aquestes activitats que jo tenia, el pare no en sabia res. Mon pare m'hagués matat. Jo me les havia d'arreglar per espabilla'm.

Quan va estallar la guerra aquí, jo no hi era. Com que sempre estava tan grassa (to irònic), m'enviaven a l'estiu a veure si m'engreixava a Morera de Montsant. Vai entrar a Lleida el dia 15 d'agost. Venia d'un poble petit on va passar lo de tot arreu. Quan vai arribar aquí hi havia molt moviment. Lo que em va estranyar més va ser a l'entrar a l'estació, que jo no m'ho esperava, me van posar en un quartet i em van catxejar. Me'n recordo perquè em va impressionar molt. I va coincidir que aquell dia o l'endemà va passar per aquí la columna del Durruti... La joventut s'hi va llançar. Quan estalla un moviment d'aquests, a tot arreu hi ha grups que s'integren. Se van anar fent columnes de voluntaris. I la gent que va entrar al PSUC o al POUM o a qualsevol altre partit quan la guerra, no la pots comparar en formació amb la gent que hi havia abans. No hi ha temps per formar a la gent teòricament. La gent s'apunta per buscar suport. Quan jo vai vindre a l'agost, tot aquest moviment de soroll s'havia parat. Jo era una militant una mica especial. Les noies del partit o de les Joventuts anaven a vendre "La Batalla" o a vendre l'"Endavant" o "L'hora", una revista literària que subvencionàvem nosaltres. Però jo a vendre premsa no hi he anat mai, ni tampoc a manifestacions pel carrer. No m'agradava. Ja avançat, vai ser secretària de la Secció Femenina de les dones del POUM.

Amb la guerra hi va haver una tendència de fer la revolució al mateix temps que la guerra. I d'aquí la idea de fer tallers col·lectius. El seminari l'havíem requisat nosaltres. Hi havia l'acadèmia militar, los tallers de confecció, on hi havia col·lectivitats. Los primers dies allò dels quartels (era una) aiguabarreja. I això a casa nostra també es va tallar. Hi va haver 2 o 3 casos de noies que van quedar prenyades. I es van casar eh! Els vam fer casar. Els 8 o 10 dies primers, pel que em van explicar, va haver molt desordre en aquest sentit. Perque la cosa aquesta nosaltres la cuidavem. La cosa es va normalitzar després. Hi va haver unes quantes noies que eren militants. Del primer moment se van incorporar. Però això també ho vam tallar nosaltres. Després, una mica més endavant se van organitzar hospitals: los Maristes... Sobretot les que estudiàvem, feiem un servei voluntari d'enfermeria. Moltes noies que eren mestres de la FETE se van integrar al PSUC: al Socorro Roig. El PSUC estava a la Sagrada Família. Però per lo demás, les noies se van posar als tallers, les que eren modistes a fer de modistes, les que eren de sastreria a fer sastreria. S'havien de teixir jerseis pel front...

Les escoles van quedar mermades de mestres i de metges. A l'octubre jo ja vaig anar a Balaguer de mestra, perquè com que els mestres eren al front, va haver una disposició de que tots los que estavem ja acabant la carrera, nos podíem incorporar. Jo, com que era indisciplinada, era de la FETE, que era de l'UGT. I ho era des de que feia primer curs de magisteri. Jo vaig veure coses que no m'agradaven i vaig marxar de la FETE i em vaig posar a Professions Lliberals que era de la CNT. A través dels sindicats, se van fer els nomenaments dels mestres. El dia 7 d'octubre del 36 jo vaig prendre possessió de l'escola de Balaguer. Nos vam concentrar molta gent jove. Hi havia molts universitaris. I com que no havia acabat, vaig simultanejar l'escola amb la carrera. A Balaguer érem 32 o 33 mestres i hi havia 1000 i pico de nens. Quan vaig arribar allí, jo era la mocosa. Tenia 18 anys. Vaig començar primer que res a no vulguer que els crios de la meua classe seguissin la disciplina de l'escola. Ara me'n dono compte que era una rucada, perquè amb tanta canalla, qui els controlava? A llavors a les deu o quarts d'onze sortien per turnos les classes i naven al wàter. Sortien formats i jo m'hi negava a que sortissin formats. Perquè deia: l'escola forma nens que demà s'han d'integrar a la societat; quan estaran dintre de la societat no hi niran formats. El raonament era lògic. Lo que passa que qui la dominava tanta canalla? Després: bates no vull que en portin los meus nens, perquè s'han d'acostumar a ser nets sense bates. Al cap del temps ja m'han fet entrar en raó i trobo que no és tan disbaratat. Quan vaig començar ja portava els nens a fer classes al camp, los ensenyava a caminar, a obrir i tancar els pupitres, feia exercicis de silenci. Feia moltes coses que llavors era una innovació. Després vaig començar a montar lo taller de pre-aprenentatge. També vaig ensenyar a llegir amb el sistema fonològic, que llavors no el treballava ningú. Després vaig fer el sistema analític. Estava ideant un nou sistema de lectura. Encara que d'això no me puc recordar...

8. Milicians

El 19 de juliol de 1936, amb 17 anys, el Pelai, secretari de les JCI al seu poble del Plà d'Urgell, baixa a Lleida a defensar la República. S'inicia un intens període, el relat del qual evoca l'entusiasme i el protagonisme dels joves que van lluitar "per la idea, per la llibertat". Ell s'haurà de quedar a organitzar la reraguarda i mirarà amb enveja els seus companys que marxen al combat, bo i copsant amb ulls il·lusionats l'insòlit espectacle revolucionari que es desenvolupa al seu entorn.

(PELAI) ...Les coses venen, hasta no saps com venen. Me semble que es porte a dins. Me semble que ja es porte a la vena de la sang lo que has de ser. Jo als 13 anys ja nava a les manifestacions. Vai participar a la vaga del novè, del canal d'Urgell. Pels fets d'octubre me van detenir, a la repressió de l'estalinisme vai estar detingut, a la del franquisme també 5 anys, i a la clandestinitat també. Vai ser un dels homes que vam formar la Unió de Pagesos, los del POUM, sempre los mateixos! Es a dir, la meua joventut ha sigut agitada, m'hai escabullit de la manera que hai pogut! Jo vinc d'una família modesta. Los meus pares només se cuidaen de treballar. Cap germà s'ha ficat en coses d'aquestes. De petit jo ja ere molt rebelde. Tenie 13 anys, i quan venen un gran contingent d'hòmens que estaen al radere del castell esperant al García Hernandez, los tanquen a la presó, es proclame la República. I al primer de maig del 31 surten amb banderes, una manifestació pel poble, tal i qual. I jo ja em poso al mig! I aquell dia ja em vai apuntar a la Federació de Pioners. Erem 4 o 5 de la meua edat. Un altre grupet de 3 o 4 anys més grans que jo i formen les Joventuts. Però no funciona gaire bè. A l'any 33 lo grupet dels Pioners i les Joventuts mos unifiquem. Me nombren primer secretari de les Joventuts, fins a la guerra, que ja formo part del Comitè local del partit en nom de les Joventuts Comunistes. I així vai intervenint sempre a la lluita. Al 6 d'octubre del 34 me van detindre, però no me van portar cap a la presó perquè ere menor d'edat. Lo sargento de la Guàrdia Civil, com que estae a tot arreu: "Com és la pistola que tinie" "Si no en tinie cap!" Fent-me delatar alguna cosa. Però em va fer marxar, i em va dir, sempre me'n recordaré: "Ahora vete con ciudadano, que te tengo alistado" També recordo una gran concentració que vam fer a Balaguer, el 1934. Allò va estar molt bé. Hi era molta gent. D'aquí de Lleida hi va anar un tren especial! De tots los pobles van vindre camions, carros, autobusos. Joves i grans, però sobretot joves, clar. Allí vam anar a esperar lo tren. Hi ere lo Maurin, lo Gorkin, tots hi eren. I de l'estació en comitiva fins a la plaça Mercadal, formats de tres en fila, que en deiem, l'exèrcit roig, cantant i desfilant. A la plaça vam donar un tomb per tots los porxos, i quan haviem donat una volta a la plaça encara no havien surtit los últims! Vam fer una carrera de bicicletes, un dinar de germanor. Per la tarde un partit de futbol. I encabat el míting, que llavors hi havie grans oradors. Va ser una festa molt bonica.

Quan los militars se van sublevar, vam baixar totes les Joventuts a Lleida, a defensar la República. A l'endemà ja vam convocar un míting de resistència, vam formar els comitès, ja es va fer la vida normal de guerra. Al cap de poc un contingent ja baixae la columna de Barcelona, la columna Lenin. Van passar per Lleida, al Semenari nou, que hi havie lo cuartel del POUM. A Barcelona surten 5 centúries, 500 homes. Fins a 3500 homes, conta! Com a jefe d'estat major lo Pep Rovira, que ere ajudant del Macià als fets de Prats de Molló, lo Jordi Arquer de polític, lo Grossi i el Biscarrí. Cada centúria hi havie un jefe, es feien grupos de 10, i aquí naen fen més centúries. Va surtir la centúria del Vallès, dos o tres de joves de Lleida. I més tard se'n van anar fent més. Cada mes surtien les centúries i ingressaen a la columna. Naen amb trens i camions. Quan surtien desfilaen amb les banderes, com l'exèrcit. Del meu poble potser van surtir 100 homes. No veus que veniem aquí a Lleida i "Cap al frente!" Tothom volie anar al frente, tothom! Perque hu sentien! I después una altra cosa. Jo tenie tota la Joventut al front. Los millors companys van marxar! I jo hi volie anar! No em deixaven perquè havie d'organitzar la retaguàrdia. Però jo volie anar a pegar tiros amb los companys! I un dia, amb un altre: "S'ha acabat això, vull marxar d'estraperlo. Marxem! Mos afegim amb una columna que preparon..." Perquè sempre n'hi havie que es preparaen. Però s'havie de menester un passi. Vai abaix amb un: "Escolta, mos hauries de fer un salvoconducto per anar a Lleida per un asunto" I aquell paio s'ho va olorar. Va donar comptes al Comitè: "Me cago'n déu, aquest vol marxar!" Em van demanar, un del Comitè del partit: "Així que ets un indisciplinat tu! No te'n dones vegonya? Lo partit te necesite aquí. Tu has d'organisar la Joventut! Val més la teua activitat aquí que pegar tiros!" I tenie raó, però jo com que veie... vo-

lie nar cap amb ells. Perquè tots hi volien nar! I naen tots cantant, amb il·lusió, per a defensar la llibertat, allò que sentiem. Los Himnos: la Internacional, la Vanguardia, los Segadors, los cenehistes "A las Barricadas". L'himne de les Joventuts ere "La Joven Guardia" (el tarareja)...

Al meu poble, com a molts llocs, lo primer que es va fer va ser crear col·lectivitats, repartiment de terres. Tots los que tenien una edat, se'ls donaen 10 jornals de terra, que tots poguessin treballar. Encabat de repartir les terres, es va crear una col·lectivitat que hi havia 80 famílies. Que se'n die "Familia Maurin". A l'últim, com que la gent nae marxant a la guerra, es va debilitar. Però els primers anys produien més aquestes 80 famílies que tot lo restant. Un rendiment fantàstic! Que d'això se n'ha d'estar convençut també. Una cosa que vols que doni rendiment, se n'ha de ser responsable. Perque a vegades feien una col·lectivitat agrícola i eren sabaters de la FAI o de la CNT! Allí no, eren gent pagesa, que volien treballar d'una forma col·lectiva. Ojo, que jo no ho vai ser mai! No ere obligat. Me'n recordo a la presó, quan lo de l'estalinisme, el 37, los de la Col·lectivitat mos portaen allí a la presó uns camastros de tomates i cebes de l'hort i en donaem a tots los presos. Uns amanits fantàstics! La guerra ere així. La telefònica estae en mans dels obrers de la CNT: "Oh, ha de passar al govern" "Què coi de govern! Nosaltres ho vam conquistar el 18 de juliol! Mos vam aixecar per fer la verdadera revolució socialista, no per quedar igual que abans" Me'n recordo al Semenari, que es va col·lectivitzar tot. La meua dona hi va treballar una temporada i tot, quan ere joveneta. De barbers, de sastres, i tot. També hi havia una col·lectivitat agrària molt forta: la torre del Barberet, un que el van afusellar. Lo que les va matar ere que al front se necessitae la joventut, i claro, es van debilitar. Però n'hi va haver que van nar molt bé. Ere l'esprit aquet de treball en comú, de defensar aquestes conquestes de la revolució.

I aquí hi va haver el xoc. Lo Partit Comunista diu: "Primer ganar la guerra i después haremos la revolución" "No! Guerra i revolució juntes! Perque estem convençuts que después no la recuperarem la revolució. I quan tenim lo poder és quan les masses espontàniament surten al carrer pels fets de maig, no són los dirigents, no, que no ho volen" I aquí està la contradicció. Que la nostra revolució no va tindre direcció. Per això mos preguntem: si haguéssom tingut el Maurin, vere passat lo mateix? A pesar que Nin ere un gran teòric, no deixae de ser per nosaltres un funcionari, i l'altre ere un estadista. I estem convençuts que haguesson utilitzat altres mètodos, i potser no hauron sofert tanta repressió com vam sufrir. A l'últim es fa l'amo de la situació el Partit Comunista, que utilitze una política burgesa per nar-se atraient als burgesos. Per això quan tornen a fer un exèrcit com abans, ere una contradicció nostra. Ja no naem a gust a batallar. No ere com els primers dies. Amb jerarquies i tot, ja no ere el que naem a defensar. I els veraders defensors érem nosaltres! Al final ja deiem: "Que gano el que vulgue, me cago'n déu!" Después les derrotes... Veiem clarament que la guerra estae perduda. Quan cau Largo Caballero, quan s'acabe lo plaç de la revolució i passe a ser una guerra internacional. Allavons s'hi jugae la influència de les potències. Es un procés que nosaltres ja no hi tenim res a fer. Tot va ser per la política del Partit Comunista. Ells no tinien res. I nosaltres teniem un partit molt respectuós aquí a Lleida, molt. Teniem un equip per governar! I tant! A Lleida hi havia especialistes de l'economia, intel·lectuals, mestres, dels sindicats...

A partir dels fets de maig, tot nae destinat a eliminar-mos, perquè nosaltres teniem la flor i nata del marxisme. Les masses van sortir al carrer i nosaltres les vam recolzar, perquè defensaem les seues conquestes. I mos van enxamar a nosaltres d'una manera molt dellòs. Mos van perseguir al interior, als fronts de batalla i inclús al estranger. Aquí al mes d'agost mos van assassinar al company M, o als fronts de Madrid, un company que ere lo president de les Joventuts de Balaguer, del meu poble lo company R, lo Pau Xuriguera, i tanta llista. Mos buscaen com a llaons. A mi també em van detenir. A la nit, van voltar les cases, vai intentar fugir, però vai caure. I quan

passaem davant del cementiri, vam passar de llarg, i dic: "Bueno!" Perquè en aquella època te feien un tiro i ja està. Nae amb lo company M.S., que ere un vell lluitador, que havie conegut al noi del Sucre, havie participat als fets del Galan i tot. I quan entrem, un oficial de presons li diu: "Però M, ja tornes a ser aquí?" I li conteste: "Noi, ja no m'entenc. Quan manae la monarquia, degut als fets de Galan, lo M. a la presó. Quan mane la República, pels fets d'octubre, lo M. a la presó. Ara, que diu que manen los comunistes, lo M. a la presó" I sort que la repressió del franquisme en va puguer escapar a França, perquè allavons segurament no se n'haguere escapat. Mos van fer un judici, que ere fiscal un de la CNT. Ho va tindre clar: "Al banquillo hi ha 4 vertaders defensors de la República -jo ere jove i ere el que menos historial tenie-. Si jo sóc un fiscal de la República, i ara demano una condemna amb aquestos senyors, anirie en contra de la República, per tant demano l'absolució" Ho vam pagar molt tard. Això és el que vam ser los hòmens del POUM. Vam tindre que enfronta-mos a moltes repressions. Però tossuts que tossuts. Erem gent convençuda, i en som encara. Això que érem los jovens! Que ja ho va dir el Víctor Alba als Campos (en un acte d'homenatge a Joaquim Maurin al qual vam acudir plegats): "Aquí no n'hi ha del partit, tots som de les Joventuts" Però aquella llevar, encara continue. Después ve la guerra. Van cridar la meua quinta. Jo vai fer tota la guerra amb les brigades del Líster. Vai fer les batalles del Ebre, a la famosa serra de Pàndols. Vai caure presoner lo dia 15 d'agost del 38. Això encara estae per lliberar que dien ells. Tota la repressió. D'allí cap als camps de concentració...

9. Soldats

Quan va començar la guerra, el Claudio tenia 17 anys i estudiava batxillerat. Nascut a Burgos el 1918, s'havia traslladat amb la seva família a Lleida el 1934, i aviat s'havia integrat en la vida ciutadana, formant part de la penya "Els estudiants". El 1937 era incorporat al front, en una de les primeres quintes regulars. Vet aquí el relat del seu ràpid trànsit de "bisoño" a persona adulta.

(CLAUDIO) Yo cuando salí de aquí, la quinta del 39 éramos, que nos llamaron el 37, a los 17 ó 18 años. Nosotros salimos de aquí, y fuimos a un campo de instrucción premilitar que le llamaban, a Balaguer. Y de allí nos llevaron a Vallbona de las Monjas, que era un convento de clausura, para dormir. Y veía yo los demás que eran lanzaos, que nosotros íbamos más acojonaos, que subían a los desvanes y sacaban ropas. Que había sido un convento de categoría. Y claro, siempre hay que van a destruir. Luego fuimos a Rocallaura, que hay un balneario. Enseguida los estudiantes, como éramos gente que estabamos mirados del otro régimen, fascistas, sólo por ser estudiantes... Luego la gente que estaba al cargo de aquellos campamentos, fue a buscar gente que valiera. Y a mi me hicieron furriel. No existía ejército regular. Entonces sí empezó. Había sólo voluntariado. Iban los del POUM, la FAI, la UGT, la CNT. Cada uno hacia su grupo y se iban a la guerra con lo que fuera. Y les pasó lo que les pasó. Resulta que la zona republicana lo tenían todo, todas las industrias, la producción, el personal, lo mejor de la población. Lo demás era lo pobre: Burgos, Guadalajara... Lo que pasa que por no saberse organizar perdieron la guerra. No por otra cosa.

Y de Rocallaura, que no hacíamos nada, un día me dieron un fusil para probar, un chester, y con dos tiros ya fui a la guerra. Nos llevaron a Villarrobledo (Albacete), por Montblanc. Nos montaron en vagones de ganado. Y allí estuvimos tres semanas, mal comiendo. Y dijeron: ¡Al frente! Y nos volvieron hasta Reus. Y allí nos hicieron cortar a la parte del Maestrazgo, a Alcañiz. Estuvi-

mos allí en unas batallas, sin fusil ni nada. No estábamos organizaos. Había habido una batalla en Teruel, que la habían ocupado los republicanos. Luego vino la contraofensiva nacional. Y los sacó de allí. Todos aquellos que habían diseminado -que ya se hizo el ejército regular, nada de milicias- pues todos aquellos desperdigados, fuimos a parar a mezclarnos con los anarquistas. Que nosotros no habíamos visto un tiro, y aquella gente que sólo veía una lata de hojalata y se creían que era la aviación que venía a bombardear. Estaban asustados, porque habían estado en Teruel, y sabían lo duro que era la aviación. Nosotros no conocíamos eso. Esto fue la guerra...

Llegó un día y nos dijeron: "¡Ala!" Después de Alcañiz nos llevaron a Tortosa, a pie, y de allí a Castellón. Y a la parte norte, Mosqueruela, y allí ya estuvimos en el frente. Eramos los bisoños, los últimos que habíamos entrado. No teníamos experiencia de ninguna clase. Y también en la parte de Morella, fue donde recibimos el primer bautismo de fuego. Los republicanos retiraban las Brigadas Internacionales. Y nosotros, que nos habían dado un fusil ruso, nuevo, con toda la grasa, nos dieron dos bombas de mano y unas balas sueltas, 50, que no iban en peine. ¡Y ala, a la montaña del Maestrazgo! Y es que por la zona nacional venían las divisiones de Navarra, que venían arreando, que cortaron la zona republicana en dos partes, la de Valencia y la catalana. ¡Y nosotros teníamos que contener aquello, madre mía! ¡La víspera nos vino una bombardada! Estábamos nosotros en montaña. ¡No veas! Se ve como tiran las bombas, y más o menos ves si caen cerca de donde estas tu. ¡Y bueno, los pantalones volaban! Estabas allí medio machacado, con unos palillos que nos metíamos en la boca, para que la entrada de aire de la bomba no rompiera el timpano, que al estallar la bomba, si te pillaba con la boca cerrada te destrozaba los oídos. Bueno, pues a la mañana siguiente nos pusimos en posición, venían los nacionales atacando. Empiezan a disparar los cañones alemanes, "la loca" les llamábamos. Yo estaba recogiendo suministro. ¡Bueno, la gente empezó a correr, a desbandada! Nosotros de la corrida que hicimos, paramos en Tarragona, nos corrimos todo el Maestrazgo a pie. No había moral de ninguna clase. ¡Habían evacuado los Internacionales con todos los tanques, y querían que nosotros con un fusil y 50 balas lo defendiéramos! Yo quise disparar un tiro y se me puso una bala travesada...

La vida que había en la guerra era muerta. No había juventud de ninguna clase. Luego en la posguerra ya se fueron conociendo la gente. Yo creo que seguiría lo mismo que antes de la guerra, pero de otra manera. Porque la gente, amigo, algunos los habían fusilado, otro estaba en la cárcel, había otra manera. Luego ya se fue recuperando. Pero yo de juventud posterior, ya bien poco. Me casé pronto, el 44. De vida activa nada. Algun baile en las verbenas de San Juan, en el Campo de Deportes. Y el Frontón, que habían hecho un edificio, que era de los mejores que había en España. Y allí hacían bailes, el de fin de año, cines, boleras...

En esclatar la guerra l'Higini tenia 25 anys. En feia quatre que havia fet el servei militar. Treballava com a cadiraire al taller familiar i en el seu temps lliure pintava amb els seus amics de l'Studi d'Art. Al poc d'esclatar el conflicte es va casar. Poc s'imaginava que hauria de tornar a agafar els fusells, que aquell matrimoni no li seria reconegut, i que la seva vida prendria un rumb inesperat. Es el seu el testimoni d'aquells que van viure la guerra des de la no militància, però que en van haver de patir les conseqüències.

(HIGINI) ...Va vindre la guerra. Jo no en sabia res de la guerra ni res. No m'hi havia posat mai amb política ni res. No sabia los efectes. Que ni ens pensavem què passava: van prendre Lleida amb dos dies; pues ara prendran lo demás. Jo me vai casar en guerra. A les 11 del mati vam anar al jutjat amb los testimonis. Per donar una faria als testimonis, vai tindre que demanar los cèntims. Ni això teniem. Encabat vai nar a dinar a casa. Ella se'n va nar a casa seva. Va baixar a les 4. Vai treballar tota la tarde. Encabat de sopar vam anar al Triunfo. Tenie dos pessetes. Ella, jo no

re. Vai dir: "Tres vermuts que valguin dos pessetes" I a la nit per celebra-ho vam nar al Victòria. I a l'undemà a treballar.

Al cap d'un any, que tenia la dona embarassada, demanen la meua quinta. Vai anar al pitjor puesto del front d'Aragó, al parapeto de la mort, que en deien, a Belchite. Vai marxar amb la condició de que no em faria ni una rascada. I així va ser, això que vai estar a los pitjors puestos. Vam agafar Belchite, ho van tornar a prendre, ho vam tornar a agafar, feina rai! Que quan estaem a 12 km. de Saragossa, va vindre lo Lister, amb 20 o 30 tanques per pendre-la. I los que eren de Saragossa: "Mañana tomaremos cafe en Ambos Mundos", que ere un cafè de Saragossa. Hi havie tots los internacionals, nosaltres... Ens van donar un sopar extraordinari. A punta de dia, tots los tanques en renglera, ataquen 5 o 6 per qui, 5 per allà. I a l'altre costat ja ho devien saber, perque van contestar. I d'aquesta feta vam tornant corrents. Jo que no sóc atleta ni re, vam vindre corrent des de 12 hilòmetros de Saragossa que estaem fins aqui Lleida, però no per la carretera, serra amunt i serra avall. No és que fos un hèroe. Però quan no podies més, arribaes a una "paridera", que és com un mas, despuès de fer 20 o 30 kilòmetros, i al cap de 5 minuts de descans, ja els veiem que venien, i vinga, 20 o 30 km. més. No me'n recordo de la gana, però de la set sí. Allí als Monegros, hi havie una xarca, amb un lletrero que posae aigua envenenada. I vam entrar tots a beure, i al primer encara, que encabat tota bruta! I a ningú li va passar res! Arribem aqui a Lleida i a mi em foten a l'hospital als Maristes, desfet que estae. Al cap de mitja hora o així, foten un bombardeig, cony dels alemans! I em foto amb la manta sota el llit. Al cap del rato ve el meu pare a busca'm, i a l'aixeca'm, pòtser ere l'únic que quedava. I no podies més, i vinga, a marxar de Lleida, amb lo crio i lo coxet, d'un parell de mesos. Pues encara vam anar cap Alpícat, que eren molts los que marxaen, que naen a passar cap a França, Vam nar a Rosselló, que hi vam estar cinc o sis dies. I vai veure que per la muntanyeta baixaen los tanques. I la gent: "Marxem!" I jo: "No, que són los tanques nostres", que els coneixia. I entren i lo primer "Arriba España!" Ostia! Eren los altres que havien agafat los tanques als nostres!

10. "La vida va continuar"

Jo no te puc parlar massa de la guerra, perquè vam estar sempre al troç, al camí de Montcada. Llavors com que no hi havia res, no hi havia misses ni res, nosaltres no baixavem del troç. I aleshores el que feiem era jugar al dòmino, al subastat, al tute, amb els pares i els germans. Haviem quedat completament marginats. Jo tenia dos germans al front. Només baixavem per venir a buscar fems o per anar a la plaça. Però la vida va continuar fins i tot quan Lleida era front de guerra. Se nava al cine, els balls havien funcionat igual durant la guerra. (ELIES)

L'experiència revolucionària i la proximitat del front no impedeix que els ritmes de la vida quotidiana segueixin els seus camins. Hom pot patir persecució religiosa, passar gana, tenir pares, germans o amics que són enviats al front, veure caure els obusos, conèixer la mort d'èssers propers. Però no per això hom deixa de baixar cada dia a mercat, ni es tanquen els cines i diversions.

(DAVID) Fins que no hi va haver el front a Lleida, los cines estaven auberts. Més o menys funcionaven les coses. Jo treballae. I també navem a passeig. Fins que no va arribar el front, la vida relativament normal. Clar, hi havie allò de que hi havien odis contra els de dretes, els que anaven a missa, contra els capellans, tot això.

(ELIES) Llavors hi va haver la línia de foc. Per baixar a Lleida necessitaves un salvoconducte. El riu feia de front. Allà al costat hi havia uns parapetos fets amb sacs d'arena. Des de fora del pont podien disparar als que baixaven pel carrer Cavallers. La gent pujaven dalt dels arbres dels Campos per disparar contra els vianants de l'altra banda del riu i des del castell disparaven a matar als dels arbres. Tot i així, se baixava cada dia al mercat a vendre al detall. En algun cas, algú va morir dalt de la mula. Un dia mon germà, pujant amb el carro, allà on hi ha l'escola Montesinos, va caure un obús i va tallar les cames d'una dona que hi havia allà. Nosaltres no havíem passat gana, perquè érem pagesos. Inclús havíem construït al troç un forn per fer-nos nosaltres mateixos el pa i canviàvem blat amb farina. Però la gent que no eren pagesos i no tenien aquestes possibilitats, la gana va ser terrible, els últims temps de la República.

(LLUIS) Durant la guerra, la joventut no existia, estava al front. Los que quedàvem era canalla. Tot i així, nosaltres fèiem una vida normal. Nàvem a jugar a boles, i a jugar al frontón a la façana de Sant Joan i a la de Sant Pere. No es jugava massa bé, perquè en un costat de la façana hi havia un rellotge. I el que enredava molt eren les runes que hi havia a terra. Hi havia la imatge de Sant Pere, que la van arrencar i li van destrossar el cap, i allí la van deixar durant mesos. Hi havia deixades amb tot. Abans dels bombardejos ja estava tot molt deixat. Ja jugàvem al futbol, ja. Però ho fèiem amb una pilota de drap agafada amb cordes. I això des de totes les situacions. Jugàvem a la Paeria i a la plaça Sant Joan. I fer de gamberros. Sempre ho ha estat de gamberros la joventut. Jo em recordo d'anar a trencar bombilles. O mos posàvem a dalt d'una casa i agafant paperines, les omplíem d'aigua i tiràvem l'aigua als qui passaven pel carrer Major. Passava una dona amb una bandeja gran plena de metons de crema i la portava al cap, i cada vegada que venia una metó, la baixava del cap i la tornava a pujar. La nostra mala idea era agafar i tira-li els metons. Tampoc no era dolenteria. Eren les distraccions d'aquell temps. La vida al carrer, dintre de lo anormal que era tot, fèiem una vida normal. No hi havia subsistències de pa. Si en volíem havíem d'anar-lo a buscar als pobles. El carbó, recordo que a la plaça Sant Joan hi havia gent que amb aigua i cartró feien unes boles pretes, pretes, per a que els servís de carbó. Hi havia misèria. Els racionaments van començar a la guerra. Moltes vegades no hi anava a casa a menjar. Hi anava però només menjàvem a vegades algun tros de pa que quedava. Jo anava moltes vegades a menjar al Cuerpo de Tren, una espècie d'albergue, un lloc on anaven a menjar els ferroviaris (el pare era ferroviari). Estava al Puerto Rico, que era un cafè que era on ara hi ha el Marquès. Los mesos, prop d'un any, que va estar de primera línia Lleida, jo estava aquí. Però era inconscient dels fets. Ho veiem tot, les canonades, los tiros, i a vegades inclús anàvem nosaltres, però com si juguéssim. Ara, la conseqüència d'allò sí, perquè així que va anar avançant, els últims temps de la guerra, ja recordo més. Per exemple germans de companys més grans, que els havien cridat a la guerra. I senties dir que amb un l'havien matat aquí a l'Aragó. I immediat després, se trobava a faltar molta gent que estaven a camps de concentració...

Per als infants i adolescents que es queden a Lleida durant la guerra, aquesta experiència és viscuda d'una manera ambivalent. La sang i la gana són ben a prop, hi ha familiars absents, i la imatge de la ciutat és cada cop més un mirall de destrucció. Tanmateix, les tutel.les parentals i escolars s'han esvaït momentàniament. Els carrers i les places són al lliure abast de colles de xicots que s'organitzen el temps i l'espai a la seva manera. Els incentius per a l'exercici de la imaginació s'expressen en una reactivació del món lúdic: hom pot jugar a moltes coses, i hom pot reinventar molts jocs. Pot ser paradoxal que en uns moments en que hom exigeix als infants i adolescents graus de responsabilitat molt superiors als habituals, en què hom es fan grans més de pressa, aquests s'arrapin al món lúdic infantil fins edats ben avançades, com a forma de retardar de manera simbòlica el seu ingrés en la vida adulta. En alguns jocs, però, imiten als grans: el joc de la guerra deixa de ser únicament un joc, i que per a molts esdevé un veritable ensinistrament per al futur. Si més no, es converteix en un

simulacre d'allò que succeeix en el món exterior ("inclús anàvem nosaltres, però com si juguéssim"). En altres casos, sobretot en les famílies benestants, hom fa tots els esforços per tal que els menuts no tinguin consciència del què està passat, per tal que recordin únicament les "anècdotes" d'un temps traumàtic per als adults. Una experiència que cal oblidar, i que serà un tabú insistent en les converses familiars durant la major part del franquisme, de la mateixa manera que hom posarà creu i ratlla sobre el temps anterior a l'esclat de la guerra.

(RICARD) A veure, jo no recordo la guerra. Recordo anècdotes del temps de guerra, que és molt diferent. Jo no recordo el patir de casa, o l'alegria de casa. El que recordo és aquella nit que ens van fer alçar perquè havien trucat a la porta. Però perquè van trucar? No ho sé. Tinc anècdotes viscudes, però que no refan la vivència d'un temps. A casa, si hi va haver guerra, els petits no ho vam notar. Una de les vivències és un dia que la mama em va fer acompanyar per anar a la torre, que així quedava més dissimulat, que nos havien guardat una dotzena d'ous. I a l'arribar a casa, quan els anava a treure, va relliscar, i se li van trencar dos. La desesperació de la mare, de casi que millor s'hagués trencat el braç que els dos ous, aquella vivència encara la tinc! Va ser un moment de desesperació. Però són anècdotes personals.

11. Abril

De la guerra recordo que el primer bombardeig que hi va haver a Lleida, del mercat de Sant Lluís no van sortir més de tres persones vives. I allí es va aixecar un home caminant per damunt dels morts. Això ho vai veure, perquè l'altre persona era la mare i l'altra jo! La meua mare havia portat a ma germana a la Gota de la Llet i ens havíem quedat allí a fer mitja. Va caure una bomba a la Banqueta que va agafar un motorista que hi passava i li va arrencar el cap de cop i li va empastar al banc d'Espanya. Allí s'hi va quedar dies. Ere el dia de les ànimes, l'endemà de tots sants, que és costum d'anar al cementiri. I van bombardejar el cementiri. I van ser els nacionals! I que això ho haguessen fet els que feien la creuada, els bons, els catòlics! Ere molt més greu! (AGUSTI)

El 2 de novembre de 1937 nou avions alemanys procedents de Saragossa bombardegen la ciutat de manera indiscriminada. Una de les bombes cau a l'edifici de la Canadenc, al cantó del Cementiri, on la gent, que havia acudit a recordar els seus morts, es trobarà amb una mort inesperada i molt més propera. Una altra bomba cau al Liceu Escolar, mentre es feia classe, i al mercat de Sant Lluís. Hom calcula que 200 persones varen perdre la vida, la majoria dones i nens. Era el signe premonitori que la guerra, que fins llavors no passava de ser un horitzó llunyà, arribava a la ciutat en la seva expressió més crua. Per a l'Agustí, de pare republicà i mare catòlica, era la mostra que els "nacionals" eren ben lluny de representar els valors de la "croada" religiosa que els havien presentat. La diada quedarà gravada en el record infantil de tots els informants que vivien a la ciutat en aquelles dates.

(DAVID) Jo plegava a la una de treballar. A les dos quan acabava de dinar me'n nae cada dia a l'estació de ferrocarril, a veure els trens que naen cap al front. I m'hi estae fins a les tres. I mentre estae allí va ser quan van bombardejar, el primer bombardeig de Lleida. Que van esfonsar el Liceu Escolar, a Blondel, i van morir tants nens! Es que va agafar a Lleida desprevinguda. Sí que tocaven la sirena quan venien avions, però no havien bombardejat. I aquell dia, pam! Només va durar 3 ó 4 minuts. Però van fer una mortaldat! Jo vaig anar a la butiga després, i ja l'amo em va

dir: "Torna demà" Estaan acollonits. Vai tornar cap a casa a veure com havien quedat los de casa, els vai trobar a tots vius. Són coses, a l'edat de 15 ó 16 anys...

(PASQUAL) A llavors va vindre lo dels bombardejos aquí a Lleida. Potser va ser l'ondemà de Tots Sants. Diuen que va ser en repressàlia perque la vigilia de Tots Sants l'aviació roja va anar a bombardejar Saragossa. Però a pesar del aparato que hi havia, no se'n va donar compte ningú. No hi havia radars i coses d'aquestes, tot anava a cop de telèfon i ràdio. El cas es que aquí van fofre una destrossa amb quatre petardos. Vam fer una passada uns avionets de no res. Van passar fora el pont fins a l'estació i llavors van fer una passada, ho va deixar anar tot i va tornar a marxar. On va fer mes mal va ser a dalt al Canyeret. Va agafar el Liceu Escolar. Aquí va entrar una por terrible.

(RICARD) Recordo que ens van fer sortir de l'escola, que llavors anava a l'Aneja masculina, a l'anar cap a casa, pues escolta, una de sirenes, ambulàcies, i la gent que xisclava. Però deies: "Què ha passat" "Oh, és un bombardeig" "I què és un bombardeig?" Una mica aquesta inconsciència: "Venga cap a casa" "Amb lo bé que s'està aquí amb aquet jaleo!".

La finalitat del bombardeig, que no tenia cap objectiu militar i pretenia únicament atemorir la població civil, va ser del tot reeixida: "Aquí va entrar una por terrible". A partir d'aquell dia molta gent portarà penjat al coll un petit bastonet de fusta que es posarà entre les dents per evitar que es trenquin els tímpanes. Al cap de quatre mesos caldrà verificar l'eficàcia d'aquest mètode. Es produeix el segon bombardeig.

(PASQUAL) A llavors va haver lo segon, que em sembla que va ser al mes de març, que va ser quan els nacionals van agafar l'Aragó. Llavors ja es nava veient que venien, que venien i la major part de la gent, si tenien família a fora a les comarques, o a Barcelona, van marxar de Lleida. S'explicaven tantes coses del moros que venien, que la gent estaven aterroritzats. Nosaltres vam fer cap a a casa pairal de la mare que era a Castellserà. Alla vam estar fins que es va acabar. Llavors va ser quan vam començar a passar-les putes. No hi havia una pela, aliments pocs...

El dia 22 de març de 1938 s'iniciava l'ofensiva del general Franco al Front d'Aragó. El dia 27 de març Lleida és de nou bombardejada. La gent fuig i cerca refugi a l'horta veïna o als pobles de l'entorn. La ciutat resta deserta. De poc servirà l'arribada del "Campesino" per tal d'organitzar la resistència. El 3 d'abril les tropes del general Franco ocupen la ciutat. Cap a les cinc de la tarda els legionaris entren per la part alta, i al cap de poques hores arriba el temut exèrcit marroquí encapçalat per Al Mizzian, seguit pel general Yagüe. L'exèrcit republicà se situa al marge esquerre del riu Segre, que esdevindrà línia de front durant nou penosos mesos.

(GLORIA) El 3 d'abril del 38 nosaltres estavem en una torre a prop de Torrefarrera. O sigui que vam quedar incluits en la part de Lleida que van agafar els nacionals. Quan vam començar a sortir dels refugis, los nois aquells que passaven deien "Pues nos creíamos que en Lerida no había nadie, y ahora resulta que salen de todos los agujeros del campo!" Pràcticament no hi havia ningú a Lleida. Qui més qui menys, qui va poguer va marxar a les afores o a Barcelona.

(LLUIS) Quan van entrar les tropes de Franco a Lleida, nosaltres hi érem. Hi devia haver unes 6.000 o 7.000 persones. I això comptant que molta gent se quedava a les torres. Jo recordo que estàvem en un refugi i va venir un amb molta educació i va dir que ens acompanyarien a l'altre banda del riu perquè venien els moros i les dones perillaven. Tot lo carrer Major que podia veure jo, posem allà cap al Casino, encara tiraven tiros els de Franco. El refugi aquell deu parar a sota de l'escenari del Teatro Principal. Encara hi deu ser. Llavors jo vaig anar a un altre refugi que estava al Puerto Rico, un cafè que donava tota la volta hasta la Banqueta. I allà vam anar es-

perant fins que van tocar campanes i mos van fer sortir... Aquí a Lleida hi va haver molta rapinya. Els magatzems tenien mercaderia, el que passa es que entre els uns i els altres va desaparèixer tot. Era diferent si venien los moros i te prenien les mantes encara que no te'n quedessin a casa. Recordo una vegada cap als anys 42-43, el meu pare, no sé perquè, mos va portar a La Corunya. Vam fer cap en una pensió i recordo que la gent de la pensió ens va dir que els matalassos on dormiem els havien tret de Lleida. Hi va haver un saqueig en els primers moments de l'ocupació durant un any.

(ELIES) La nit aquella vam haver d'abandonar el troç. Vam passar tota la nit en un refugi. L'endemà vam sortir i ja havia passat la Legió, havien ocupat Lleida. Per a nosaltres era l'alliberament, perquè havíem viscut la cosa des del punt de vista dels cristians perseguits. Ens havien matat l'oncle, el germà de la meua mare. El meu pare estava en perill. Havien cremat lo convent de l'Ensenyança, que tenia una esglesia que donava a la plaça l'Ereta. Van cremar la catedral, Sant Llorenç, Sant Andreu... practicament tot.

(JULI) Nosaltres vivíem a la partida de Vallcalent. Los meus pares sempre havien tingut idees d'esquerra, les coses com siguin. Per això allavontes quan va vindre la guerra, claro, mos van trobar de que jo tenie 8 anys, mon germa 4, com que ja sabien que érem d'esquerres, i ara venen los nacionals, que ja es comença a sentir dir als pobles que entraen, les massacres que feien, només per tenir unes idees... Llavors vam marxar la meua padrina i la meua mare amb un matrimoni sense fills amic, primer hasta Balaguer. A la nit el meu pare va portar tot lo ramat a Gualda, amb los padrins. Pues com que venien per aquesta part, estae més protegit allà. I el meu pare va dir: "Ho guardeu, i ara me'n vai amb la família" Se'n va anar a voltar per Torresserona. I quan arribae a Torresserona el van copar. I mira, nosaltres vam esperar los 9 mesos. Vam estar 9 mesos a primera línia de front, cuidado, eh! Vivíem amb un refugi. Per això que veus reportatges de la guerra civil, aquell bombardeig que van agafar aquell col.legit de Lleida, que van matar tanta canalla. I allí, que estaes crio, i et miraes com queien les bombes, com si res. I t'estaes allí plantat. Claro, 9 anys, t'hi adaptes amb aquestes coses. La meua mare, en pau descansi, a collir olives, aumelles, per mantindre-mos a nosaltres. Vam fer vida sempre tot ple de soldats. Quan marxaen, que els canviaen cada 15 dies, i deixaen camises, pantalons, espartenyas. I el primer que feiem al dematí, de seguida cap allà, a veure si havien deixat espartenyas. Es pot dir que vam patir gana. Els nou mesos els vam passar amargs. Això són coses que claro, quan ets petit...

L'ocupació militar de la ciutat comporta una dispersió familiar i humana sense precedents, que s'havia iniciat amb l'esclat de la guerra, i que no sempre es clouria amb el retrobament un cop acabat el conflicte. El camp és on cerquen refugi les famílies, sovint composades només per la mare, les filles i els fills menors. L'èxode al camp havia començat feia temps. Al principi es tractava de les famílies catòliques o conservadores, temeroses de la ventada revolucionària de la ciutat, o bé dels pagesos, que es traslladen de la seva residència habitual al Canyeret o al barri antic de Lleida, i van a viure als masos, que fins llavors eren només residència estival. Amb l'inici dels bombardeigs, començarà un nou èxode, ara molt més massiu, a casa de familiars o amics. L'arribada de les tropes nacionals forçarà a un tercer èxode que deixarà la ciutat gairebé deserta, a mercè dels saquejadors. Per als que es van quedar a la ciutat, i per als que hi retornen després de la definitiva ofensiva de les tropes de Franco, la vida prendrà un nou rumb, a cavall de la nova organització de la societat i de l'estat que començarà a implantar el règim que sortirà guanyador de la guerra.

L'experiència de la vida a pagès, per a tots aquells que van viure amb les seves famílies un provisional èxode de la ciutat, pot ser evocat com un joc. Si bé hom subratlla el trauma que suposa la separació familiar i la precarietat vital, hom serva també el record agradable d'una llibertat insòlita,

conquerida gràcies a l'afluïxament dels controls adults, i a l'accessibilitat desconeguda del nou espai rural. Per aquells que venen de la ciutat, i que mai no han viscut al camp, aquest s'identifica amb la naturalesa oberta oposada a la relativament tancada estructura urbana. Els vincles de solidaritat entre colles de nens i nenes es reforcen en uns moments en que la inexistència de supervisió dels grans obre un camp de recerca inexplorat. En aquest marc, veure caure bombes no deixa de ser una d'entre tantes possibilitats d'aventura que tenen a l'abast. La guerra esdevé, per moments, un espectacle. I d'aquesta manera, hom aconsegueix de conjurar momentàniament l'horror real que suscita.

12. L'espasa i la creu

La evocación de aquella fecha imperecedera tiene que obrar eternamente sobre el ánimo de todos los leridanos. Pero de una particular manera han de obrar los rectores de nuestra joven generación, de nuestra juventud que vió operarse tal radical cambio en el modo de vivir. ¿Quien no recuerda aquella docena de desarrapados "pioneros" con sus algaradas? A sus manifestaciones de política procaz y envenenada, a sus lemas de ateísmo y lucha de clases desbocada y sanguinaria, a sus exteriorizaciones de perversos y degradados instintos, sucedió una juventud imbuida, como nuestra calidad de católicos lo exige, de nobles ideas, magnánimos ideales, conscientes de haber venido al mundo con una misión concreta de servir a Dios y a la unidad de destinos. (CLARA VOZ, n.9, abril 1946)

La "Liberación" de Lleida per les tropes de Franco, el 3 d'abril de 1938, es commemora, al cap de 8 anys, com l'inici d'un "radical cambio en el modo de vivir". La imposició del nou règim es presenta com una veritable reforma dels usos i costums. En el món dels joves, convé "endreçar" les conductes desviades, i "desterrar" les idees amb que els "rojos" els han enverinat. Després d'uns anys de "disbauxes", cal refundar l'ordre tradicional de la societat. Amb l'entrada de les tropes franquistes, un dels canvis més visibles és el retorn de la presència pública dels símbols i rituals religiosos. En la memòria oral, les creus acompanyen les espases, que per a un sector de la societat local poden ser un símbol d'alliberament.

(ELIES) Poc després d'ocupar Lleida van començar a obrir les esglésies. Després de la guerra va haver una gran efervescència de vida religiosa, exercicis espirituals... A Lleida era la vida religiosa normal: la missa dominical, les novenes (de la Immaculada, de la verge del Carme...). Les novenes consistia en un sermó. Es feien venir grans predicadors de fora. Llavors la gran festivitat del Corpus. Des de la catedral hasta la plaça Sant Joan, se posava tot cobert de catifes de clavells. Abans de la guerra la cosa es va començar a posar difícil per fe-ho. De tal manera que els últims anys de la República la processó del Corpus se feia a l'interior de la catedral. Perquè una vegada van atentar contra el senyor Bisbe, un individu va sortir amb un punyal del carrer Clavell, davant del Pal.las. Crec que a partir de llavors, els últims anys de la República, les processons o se van suprimir, o se van auto-suprimir. Quan van entrar les tropes de Franco això va canviar.

- Vostè què en pensava del nou règim?

(GLORIA)- Pos va ser una explosió de joia, porque podies anar a missa sense que ningú te digues re. No enteniem gaire en democràcies. Mos va semblar que era normal que la gent responés a l'església... A la primera joventut no te les plantejes les coses. Fas lo que veus. Com que no t'has de quedar sol, fas segons les teves vivències, la teva família, l'estament social que tu

ets... I moltes professons. Les professons en aquell temps se van millorar molt porque hi havia gent que espentejave... Quan vam tornar a Lleida, la ciutat estava molt disminuïda. Recordo que van fer la professó de la mare del Carme i nosaltres estavem en un balcó i era una professó curta. Bueno i la construcció. Perque tot Lleida estava a terra. A llavors va ser adoptada pel Caudillo. Això volia dir que Regiones Devastadas reconstruirien totes les esglésies i convents. Van fer cases. Va ajudar també l'Obra Sindical del Hogar. Van fer aquelles cases del final de l'avinguda de Madrid, van reconstruir la catedral, van començar a reconstruir lo que sempre havíem dit castell, la Seu Vella...

Després de 9 mesos de front, la ciutat està desfeta materialment i social. Les primeres imatges dels que hi tornen vinculen les runes amb el tamany de la processó. La represa religiosa s'associa, d'aquesta manera, amb la reconstrucció física que emprén el nou Estat, nomenant Lleida "ciudad adoptada". De fet, "Regiones Devastadas" atorga prioritat als edificis religiosos. La reconstrucció de les esglésies va de cavall amb l'edificació de les consciències. L'ocupació de l'espai públic s'expressa en els signes d'identitat externs dels nous poders. Els birrets i les sotanes reapareixen a la ciutat. Als carrers, militars, falangistes amb camisa blava fan ostentació dels uniformes dels vencedors. Nous himnes patriòtics venen a substituir els càntics republicans: el "Cara al Sol" ha d'escoltar-se en posició de firmes tot fent la salutació falangista, que ocupa el lloc del "salut" revolucionari: braç en alt formant un angle de 45 graus, fent després els crits de rigor.

(LLUIS) Als col.legis havien d'aixecar la mà enlaire i cantar el "Cara al Sol". Això inclús als col.legis privats. I no només als col.legis, també als cines, al futbol, a tots los espectacles: el Cara al Sol, saludar i Franco, Franco, Franco... Era obligat com anar a missa. Als cines, a la mitja part posaven a la pantalla el retrato del Franco i tothom havia de saludar i cantar. Lo que passa que hi havia alguns cines que lo que feien és que quan faltaven 2 ó 3 minuts abans de tallar la pel.lícula, enceneen una llum i llavors la gent ja ho sabia i marxaven als lavabos o el que fos. Era com una consigna i ho van acabar fent la majoria. Qui es quedava era obligat d'aixecar-se i cantar el Cara a Sol. Qui no ho fés, potser alguna bufetada també se la podia emportar. Va durar molts anys. Hi havia coses estranyes. Per exemple, als espectacles hi va haver molts anys una postulació per l'Auxili Social. Era com una Càritas del règim. I als espectacles era obligatori pagar un suplement per l'Auxili Social. Era tot manipulat per Falange. Lo que passa que aquí a Lleida, que ha estat una plaça militar, lo militar col.laborava i jugava amb això. Les desfilades i aquestes coses les organitzava el Govern Civil, però qui les muntava eren els militars. La Falange no tenia suport social. L'únic que tenia era gent jove del Frente de Juventudes, que eren un centenar i prou. Lo que passa és que aquestos eren molt vistos, porque potser feien 3 o 4 desfilades a la semana. Els del Frente de Juventudes desfilaven des de l'estació fins a Sant Antoni pel carrer Major. Les desfilades consistien en marcar el pas i cantar cançons d'aquelles que després cantàvem a la mili.

La llum dels cinemes que avisa els espectadors de la propera aparició del retrat de Franco, i que els permet sortir de la sala sense veure's obligats a entonar els càntics, aixecar el braç, i llençar els crits de rigor, és un de tants recursos generats pels ciutadans per tal de trobar escapatòries al creixent control del nou Estat sobre la societat: el triomf de les armes no suposa necessàriament una victòria sobre les consciències. Per als vençuts, el gest i la memòria esdevenen els signes d'una precària resistència. Resistència, tanmateix, que no es pot exterioritzar: el nou règim veurà amb sospita, fins i tot, aixecar la veu al carrer.

(FREDERIC) Hi havia la por de la postguerra. Parlar en veu alta, la gent parlava poc. Jo recordo una anècdota del meu pare al cap d'uns mesos d'arribar, acabada la guerra. Ell era de la quinta del 26 i va ser mobilitzat en zona republicana a Catalunya, que era lo legítim en aquella èpo-

ca. I quan van ser vora Barcelona, després de la batalla de l'Ebre, es va quedar a Barcelona amb una germana. I quan va puguer, quan van entrar els nacionals, va venir cap a Lleida. I un dia aquí al pont es troba amb un pagès de Granyena que es veu que havia sigut de dretes i havia marxat cap a França. Total que el veu i li diu: "Hola! Així que heu arribat los rojos també!" El meu pare li va agafar un sofocón! El va agafar pel pit i li va dir: "No ho torneu a dir mai més això, que en aquests moments ho pot sentir qualsevol! Jo sóc tan roig com vós!" Si ho hagués sentit qualsevol mando, al meu pare l'agafaven i l'endemà el fusellaven. Li va fer la gracieta.

La retòrica del nou règim, la imatge grandiloqüent dels victoriosos, s'imposarà com una superestructura en una població que viu la realitat de la gana i la repressió. Altres "rojos", menys afortunats que el pare del Frederic, en patiran els efectes. A les històries de vida dels vençuts dedicaré els propers apartats d'aquest capítol.

13. "Va vindre la penúria"

Los vi pasar en una mañana limpia de mayo, y su recuerdo, la expresión de sus rostros, no es posible que la pueda hechar en olvido jamás. Altos, de musculatura atlética, casi todos en plena juventud, desfilaban ante nosotros lentamente, lánguidamente, torpemente, revelando en su cara angulosa un estado psicológico de abatimiento y desolación. Sentían que nuestra mirada se fijaba en ellos, y hundían la suya en el suelo, como si quisieran enterrarse bajo él. Habían sido derrotados, eran prisioneros de guerra y caminaban silenciosos, bajo el peso incompatible de esa amarga realidad. Y sin embargo... aquellos jóvenes, muchos de ellos al menos, no tenían porque ruborizarse, ni podían considerar su suerte de ahora como una desgracia, sino como un bien. Villanamente, canallescamente engañados, habían empuñado las armas en defensa de lo que creían ellos un noble ideal, habían sido arrastrados con supina torpeza a un inevitable fracaso, y en la derrota no les alcanzaba un mínimo de respiro. Cuando no, había de ser aquella derrota el comienzo tal vez de su verdadera redención (...) Es posible vencer a las pasiones vivas, al aguijón de la concupiscencia, al hervor del apetito desordenado. ("Los enemigos de la juventud", !APOSTOLES!, n.1, agost 1946)

En els mesos posteriors a la desfeta, centenars de joves soldats de l'exèrcit republicà desfilen detinguts pels carrers de la ciutat, presoners de les tropes vencedores, de camí vers un nou camp de concentració o vers la presó. Temps a venir, apologistes del nou règim, en recordar aquestes imatges, convertiran els vençuts en vencedors. Una victòria, però, que hom situa en el plà moral: la guerra es redueix així a una metàfora del combat contra les passions. Res no impediria, però, que els joves derrotats sentissin sobre ells tot el pes de la repressió, tot i que aquesta els fos presentada com una alliberadora penitència per uns pecats que mai sabrien que havien comès. L'abril de 1938 l'Higini, que fugia del front d'Aragó, va ser copat pels tancs nacionals, que ell havia confès amb els republicans. Es potser un dels detinguts pensarosos que l'apologista descriuria anys després mentre eren conduïts a la presó.

(HIGINI) M'agafen, i a la presó, a Lleida. Perquè érem rojos, i aquells éren los fascistes. Luego va vindre la penúria. Quan vam ser molts, amb camión mos van portar a Saragossa, a l'Academia Militar. I quan allí no hi cabiem, amb lo tren mos van portar amunt, amunt, fins a Munguía, província d'Alaba, a un camp de concentració. Erem molts, molts. Allavorens per sortir havies de nar a l'exèrcit de Franco, i necessitaves avals dels fascistes. I jo que tota la vida havia estat fent cadires, i el diumenge nant a pintar, pues l'amo de la casa no em va vulguer avalar, per por, i tots

los que coneixieie tampoc. I allí em vai passar 3 o 4 mesos, molt temps. M'ho vai passar bé també, vai fer amics. I encabat aquell home (el cap del camp de concentració), jo em penso que estae boig. Dormiem damunt del mosaic. I a la nit, portae una pistola, com los americans: "Porque yo mato cien y no me pasa nada" Estae boig. I quan ploie, lo xirimiri, mos treie tots al carrer. I quan acabae a dintre. Hi havia una família que tenien una botiga al carrer Major, que eren molt fascistes i em coneixie, al sapiguer que estae allà, amb cinc minuts vai sortir, però pitant. I vai nar a Burgos, me van ingressar a infanteria. Erem potser 2000 a la caixa de reclutes. I el que escrivi ere català. Llavors hi havie el front de l'Ebro, que s'acabae: "Si no voleu anar al front, dieu que teniu algo, i anireu a l'hospital". I jo ere epilèptic. I se'm va ocurrir això. Però el que vai pensar jo ho van pensar molts! Va vindre el metge, i tots érem rojos! "Ostia, me cago en aquí, cobardes, que no quereis ir al frente. A ver, de diez en diez" I senties uns crits: "Util, util..." Una por! I entre que venia del camp de concentració, i que nae malament, i cara de malalt i així, vai fer una mica de teatro. I mos vam quedar dos! L'altre sí que estae fotut, que es va morir, tuberculós! Mos va fer vindre l'ambulància. Ere a Burgos, el 29 de juliol del 38, Sant Pere, que ere festa Major. I a l'hospital feien dinar a lo grande, onze coses diferents! Jo minjae pà amb lo primer plat que eren mongetes. I la monja: "No comas pan, hijo mío, que tendrás hambre" Va venir la filla del Franco a repartir coses. I encabat mos van donar un vale per anar a prendre algo a l'hogar del combatiente. I sortir d'un camp de concentració, i nar allí, que hi havie piano, guitarres, mos repartien cigarros... I teniem entrada franca a tot arreu. A la plaça de toros, al tercer toro mos van portar als malalts un bocadillo del primer toro, i amb una cervesa petita. I mos van donar una invitació per una pastisseria, que un senyor havia fet una tarta gigant pels combatents. Fixa't. I claro, ben minjat i tot, a la revisió mèdica no em van trobar re...

I vai tornar al cuartel. I jo: "No pot ser, cada dia venen camions de ferits, ham de mirar de no anar al front" Ho dic i em tornen a portar al mateix hospital. Ostres sí em veuen! I allà: ara aquí no hai de minjar, per posa'm ben malalt. Ostres! Después mos van portar a La Corunya, que tot estae ple. I al tren donaen bon minjar. Donaen bon minjar los nacionals, més que los rojos. I no vai vulguer tastar res. I vai arribar fet pols. Me'n recordo que les dones ploraven. I aquell tinent, que ere comandant metge, només que et puguessis bellugar et foteie cap al front. I jo ja em veie cap al front. I vai dir: aquet paio me l'he de carregar també. L'astúcia, m'agraden a mi aquestes coses. Lo malo que si m'agafen m'afusellen. Foteie uns crits: "¿Y tú qué? Esto son cuentos" T'acollonie. I a mi un dia: "¿Y a tú qué?" I li dic: "Muy bien me encuentro!" "¿De verdad? Aprendered muchachos, sinvergüenzas, cobardes, que todos estais mal. Este muchacho, que no está bien, que yo lo sé, que soy médico, tiene el valor de decir que está bien" Me va sapiguer un greu, que es va posar un salvatge! Que encara ens portaen menjar al llit. Falta de calcio i tal... I al cap d'uns dies, que ja me veie cap al front: Ara m'he de tornar a buscar algo. I vai demanar permís per ana'm a casar: "Ocho días" Jo només estae casat pel civil. No donaen permís a ningú dels rojos, però jo vai caure bé i me'l van donar. Mos vam casar a Sant Martí, que ere la unica església que funcio-nae. No hi havie ni confessionari. I el capellà aquell se va portar de primera: "Bones tardes. Miri, tret que no vai a missa, los manaments los compleixo per llei natural", i és vritat, eh. "No cal parlar més". I no va vulguer que li donés res. I com que no hi havie bisbe, hi havie mossen Colom: "No et preocupis, t'ho allargarem!" Me fan un paper, i al cap d'un mes, torno al quartel, a l'entrar li dono al paper: "Passe pa dentro".

Después me van posar al calabosso. Perque resulte que hi havie un català que em va preguntar: "On has estat tu?" "A Teruel" "Oh, que m'han dit que quan vau entrar us menjau les criatures..." Dic: "Nosaltres no, això en tot cas los fascistes" Al cap de dos o tres hores: "Fulano de tal, al calabozo" Hi havie 40 ó 20 bascos, un negre i jo. Se veu que ere un policia de Tarragona, vestit de soldat, i t'engrescae en una conversa, i si picaes, pues això. I no me volien parlar los altres, per-

que com que també ere català... Tots estaen allí per lo mateix. Estaem a disposició de la justícia militar. Tu saps lo que és no parlar amb ningú? Pues me posae amb un racó sentat, a Burgos, molt humit, i me posae a escriure. Después m'ho van dir, que es pensae que apuntau les converses. I al final me'ls vai guanyar a tots. Cantant les cançons me'ls vai guanyar. Un dia cantant "Mercedes...", un basc: "¡Esta es la canción que cantaba con mi novia!" I el dia que me van donar la llibertat: "Fulano de tal, fuera" "¿Me querría hacer un favor? Me gustaría estar todo el día aquí" Hostia! Això que tenia la dona a Burgos, que havie vingut per estar amb mi, servie en una casa. I tant temps de no estar amb dones... Pues me va sapiguer greu de marxar, i ho vam celebrar, porque mos estimaem de vritat. Vam agafar una amistat, que la vam continuar sempre.

Vai surtir amb llibertat provisional. Ja es vie acabat la guerra. I allavorens sí que em sabie greu d'estar allí. I allavorens vam nar a judici. Amb un guàrdia civil 30 anys i un dia. Amb un cabo de Falange, perquè havie pres una llauna de sardines en un economato. I a llavons me tocae a mi: "En vista de su buen comportamiento, i últimamente inclinado a la causa nacional -no sé pas d'on s'ho van treure- queda en libertad provisional" I tornar. Tot desfet, sense ni cinc. Torna't a refer...

No tots els soldats republicans tindran tanta sort com l'Higini. Alguns seran afusellats, altres prendran el camí de l'exili, molts hauran de passar uns quants anys de la seva joventut a la presó, en unes condicions infrahumanes, víctimes de la "Ley de Responsabilidades Políticas". Es el cas del Pelai, militant de les JCI i fet també presoner al front d'Aragó.

(PELAI) Vai caure presoner lo dia 15 d'agost del 38, al front de l'Ebro. Això encara estae per lliberar, que dien ells. Tota la repressió. D'allí cap a Deusto, els camps de concentració. D'allí al camp de classificació de Miranda d'Ebro. Me posen amb un batalló de presos de guerra. Hi ha un decret de dissolució dels batallons, però demanen informes al meu poble. I claro: "Desafecte" Estaem a Alsàsua, a Navarra. Dels mals informes em porten a declarar a dalt, m'obren expedient. Erem 14 ó 16. Amb un altre català érem los últims. Tots los que baixaem del calabosso, amb unes barrades de por, fica'ls aigua fresca. Quan mos van cridar: "Ai redeu, mos fotran un bardo!" I arribem a dalt, i em trobo un de jove. Primer que em pregunte: "¿Usted se llama fulano de tal? ¿Usted era militante del POUM?" "Si señor" "¿I de la Unión de Rabassaires?" "Si señor" Diu: "Bueno, ya vamos bien" Perquè si dubtes o dius: "Oh, yo no", et maten a garrotades! "¿Usted la noche tal con un camión, detuvo a tal?" "¡Alto! ¡Yo no he detenido a nadie! ¡Yo le diré todo lo que es verdad, pero lo que no es verdad aunque me mate no se lo digo!" I mentrestant puge un sargento de la guàrdia civil: "Hola ¿qué tal, como va?" No se si va ser la intervenció d'aquell o que estaen cansats de pegar, que em va fer retirar. De 4 en 4 baixaem les escales! Ere raro el que no el tocaen! D'allí cap a la presó de Pamplona, i al cap d'un temps me traslladen cap a Catalunya. Passo per la presó de "El Torrero", Saragossa. Allò feie por! Ere un terror! Van tindre que fer el cementiri al peu! Vai estar-hi 3 ó 4 dies. Tot ple que estae. I amb un carreronet cap al centre, a fer la declaració. Done la casualitat: "¿Pueblo?" "Bellvís" Diu: "Yo estuve en Bellvís a liberarlo -dic: bona feina hauràs fet!- Usted conoce a un tal... -un facha". Dic: "Sí, sí" Mos porten a una sala de transeünts. I arribem allí, hi havie dos sostres de tios dormint. I al raconet hi havie un matalasset, amb un falangiste que havie mort en un altre perquè li havie pres la nòvia, i li toque amb la vara: "Aquí te dejo estos" Pum, tots a patacs. Se'n va anar a jeure, i allí vam passar la nit. Així estaen los presos. A cada racó hi havie una tina que et suministraen amb un pot aigua. I allavons diu que havien millorat una mica la situació, que feien calent, que havien entrat unes monges... Però abans, ere terrible!

D'allí me van portar a la de Tarragona, a Pilats, que potser hi havie 2 o 300 condemnats a pena de mort, tota la sala de baix, entre ells va morir un del POUM d'Ivars. I va ser el cas que traslladen els restos de José Antonio al valle de los Caídos, va durar uns 15 dies. I allò ho van fer ser-

vir per repressàlies. Cada dia camions a matar, a matar. I no solsament a Tarragona. A Lleida igual. Mos mataran a tots! Allò ere el terror més gran del món, lo de les presons! Als últims del 41 vai vindre cap al Semenari, a Lleida. Estae tot ple. Naen fent consells de guerra i naen marxant. Los que demanen pena de mort, ja naen cap a la Provincial. Al cap d'un temps van fer una revisió, perquè ere expedient atrassat. I els que semblaie que no mos havien de pelar, mos van donar una llibertat atenuada, i mos posen en llibertat. I vai estar set mesos a casa! I al cap de set mesos mos tornen a agarrar, per jutja'm. Hi vai estar 14 mesos més encara! Això va durar la cançó. Fins que al cap d'un temps, que naen surtint gent, alleshores lo Semenari lo van resoldre, jo vai ser un dels que vai tancar les portes. La gent condenada nae als treballs forçosos, cap al tunnel de Vielha, a Gardeny, a Belchite, els feien nar a treballar. Jo sempre vai estar a la presó, fins que vai sortir. L'abril del 43 me van jutjar.

S'estae més malament al Semenari que a la presó. Quan estae tan saturat de gent ere terrible. I misèria no en vulgos més. Perque claro, surts d'una guerra, los que teniem la sort de surtir del camp mos portaen coses de casa, però els obrers de la indústria, que no els podien portar res, la passaen però magra. Allí al Semenari hi havie cubos de bassura, i tenies que haver vist tios amb la manteta, arrojant a vere si trobaen algun ós. Ere terrible! I si amb un de casa li portaen una taronja o un plàtano, la pela, allí esperaen, que no la deixaen tocar a terra. La gana! Va durar una època que mos donaen anciam bullit. Ves quina força té l'enciam! Esquerola del març, d'aquella amarga, només escaldada. Una temporada farina de panís, però amb lo pinyol a dins tot trinxat, que et foteies la boca! Joves que veies per allí, que treien sang de la boca de les pallisses. la tuberculosis, perquè allavons va vindre una epidèmia molt grossa, que en va caure lo 80 % de les nostres generacions, a la presó i a fora, al meu poble hi va haver un carrer que van caure tots, mecagondeu! Jòvens! Clar, atacaie a la joventut, per les misèries de la guerra, lo mal alimentat, los sustos. Totes les coses que va tindre que afrontar la nostra generació...

Se me va fer un consell de guerra. Me se va jutjar molt lluny, al 43. Hi ha hagut un company que em va preguntar: "I com és que et vas salvar?" Ho atribuixo a dos coses: me van jutjar quan ja no se feien consells sumaríssims, sinó ordinaris. I l'altre: em van jutjar com a menor d'edat. Jo feie los 18 anys al novembre, i la guerra va passar al juliol. La primera paraula que em diu el ponent: "¿Cuántos años tenía usted cuando empezó el glorioso alzamiento nacional?" "17" "Siéntese" Eren coses que es miraen. Perquè si haguesson set els primers dies, estic convençut que ho hagués passat molt malament. Això va variar molt jo crec la meua sort. Les coses de la vida passen així. Al consell de guerra el fiscal em va demanar 20 anys i un dia i em van deixar 15 anys. Me vai apelar amb un decret d'aquells de llibertat provisional, i al 15 d'agost del 43 vai sortir. 5 anys justos, dia per dia, vai passar pres! Ves quines casualitats! Tampoc em podien acusar de cap malifeta. L'únic pecat que em podien acusar ere de ser un gran idealista. M'acusaen de fer mítings, propaganda, això sí. Me'n recordo una de les coses del jutge: "¿Donde estaba usted el día del glorioso movimiento nacional?" "En una finca, soy campesino, estaba trabajando en el campo" Nae salvant. "Se ve que usted es muy buen chico ¿eh?" "Hombre, no se" "¿Se acuerda usted aquel míting del primero de mayo de tal año, a fin de organizar las Juventudes Comunistas de su pueblo? ¿Le hago buena memoria? Ahora parece que ya no es tan buen chico" Però bueno, les repressions, a vegades he vist homes que van fer molt, matar i tot, però aquestos no els feien por. Lo que els fa por és la persona que té una idea. I nosaltres teniem un sentiment d'organització que cap altre partit tenie. Dins de la presó teniem les nostres mateixes cèl. Jules organissades per les sales. Discutiem. I cada die mos treien companys a matar. No perdeiem la calma, perquè teniem un convenciment. I amb la penúria de la misèria, dipositaem un xusco cada semana. I a mi em tocae ana'l a repartir per aquells companys que no tenien res. La solidari-

tat. Poguer passar document de fora, analitzar-los. Sempre tant en los moments de repressió com d'eufòria, hem estat al peu del canó lluitant amb dignitat. I aquesta és la realitat que hai fet jo.

L'estrany és que quan has passat lo que has passat, com ara jo, que tinc 70 anys, que estigos físicament tan bé. Perquè, lo passar la guerra, les presons, la repressió, les garrotades, que ara han matat amb aquest company, tot això jo ho trobae normal, perquè ere un home convençut. Se resistie molt bé. Però lo que no pots resistir, i el que et fa mella, són aquelles necessitats, no puguer minjar, quan tens vint anys. Es a dir, que eren les vicissituds naturals que ha de passar un home. De la guerra no et mate lo combat, sinó la gana, la son, lo cansàncio, és això el que et mate, la misèria, que no et pots ni canviar, brut i amb polls. Això es lo més dolent. Per això et dic que jo formo part d'una generació, la generació sufrida, que ha sufrert. Per moltes coses que avui mos donon per nar bé -que reconeixem que avui tenim una bona vellesa-, mos ho mereixem tot això, perquè vam lluitar per la llibertat del poble, per la democràcia. Que la llibertat és lo més gran que hi pot haver. Tota la meva trajectòria de lluita m'han fet sufrir molt, però aquestos sufriments m'han fet cada cop més humà. No en tinc de ressentiments, de recels ni res.

14. "La patacada"

L'abril de 1938, quan les tropes de Franco van ocupar la riba occidental del Segre, la Immaculada no va volguer fugir de Balaguer, on treballava com a mestra. Aviat va ser detinguda. S'iniciava un penós pelegrinatge pels tribunals de justícia i les presons. "La patacada" suposava la fi de la revolució, la fi de la joventut. Però no la fi del combat.

(IMMA) Jo estava a Balaguer de mestra quan van entrar els nacionals. Allavorens los meus pares van vindre a Balaguer amb la padrina. Lo dia abans va haver un bombardeig molt fort a Lleida i pràcticament tothom va marxar. Nosaltres vam marxar a peu a la desbandada. Els meus germans estaven al front. Vam anar a Balaguer, que jo hi havia llogat un pis. La meva germana que era més petita, deia: "Marxem, marxem!" Potser va tindre més vista que jo. I jo li deia: "Però perquè hem de marxar? No em fet pas res a ningú!" Fai mea culpa, porque no ho vai reflexionar prou i quan me vai decidir a marxar resulta que van volar el pont. Quan van entrar els nacionals, vam estar un dia o dos allí i mos vam nar a Almenar, on hi havia la casa pairal de la mare. El dia 13 a la nit vai anar a Balaguer a buscar les coses que tenia. I me'n vai anar a dormir a casa de la tia del C., la tia Teresa. I abans de les 9 del matí me van vindre a buscar a casa de la tia Teresa. L'ordre de detenció es veu que ja venia des de Saragossa.

Perquè clar, si jo tinc 20 anys i entro a la presó i fan un consell de guerra i em van demanar pena de mort... Però jo no tenia mèrits per tenir pena de mort! L'acusació... Tota la història va sortir allà: que si era comunista des dels 13 anys, es van posar amb la feina de l'escola. Amb l'escola no s'hi podien ficar perquè des de que vai començar a treballar, per a mi l'ànima del nen ha estat una cosa sagrada. No concebeixo que ningú, ni religiós, ni polític, vulgui marcar al nen. M'acusaven d'haver-los adoctrinat, és lo menos que podien fer. Després que era secretària de la Secció Femenina... Però no tenia cap acusació lletja. Lo que passa és que lo front era allí a Balaguer, a l'altre costat del riu i constantment hi havia combat a cos. A llavons, clar, és molt natural. No és que ho trobi just. Ho entenc. Me van posar una condemna que después no me l'haguessin posat. Perquè después van agafar gent nostra que tenia una responsabilitat transcendent i els po-

sen 12 anys. Com a mi em podien demanar pena de mort? Això depenia de quan t'agafaven, perquè per exemple si a mi m'agafen al 40, m'haguessin deixat anar perquè no tenia prou mèrits. I jo vai tenir sort perquè jo havia fet uns actes a Balaguer i a Barbastre n'havia de fer uns altres. I quan me van traslladar encara hi havia los cartells a la placeta de la presó amb lo meu nom. Jo vai tenir la sort de quan me portaven detinguda veure els cartells. Llavors quan me van preguntar jo vai dir que sí. No podia dir altra cosa si hi havia els cartells posats a la paret. I això em va ahorrar la pallissa. Ens vam quedar l'Emiliano, lo Pantaleón, que n'hauràs sentit parlar, i jo, que érem los dos que estàvem incondicional. Teniem condemnes altes perquè a l'Emiliano li van fer el primer consell de guerra que es va fer a Catalunya, l'any 38, mentres era front. I a mi i a 30 més a Balaguer, va ser el segon consell de guerra que es va fer a Catalunya. Llavors la patacada va ser forta, al ser front.

Des de que em van detenir, me van fer declarar un parell de vegades... Bueno, bueno, pues vai estar presa i ja no en vai sortir més. Vai estar presa a Balaguer, me van jutjar a Balaguer. Després quan me van comunicar la sentència, que va quedar en 30 anys i un dia, pena major, em van traslladar. Precisament era el 18 mateix de juliol, que vam baixar a les 4 de la tarda (a Lleida) i em van portar des de l'estació per aquí al Campo de Marte. Me'n recordo que vai veure les puntes del castell tallades i no vai plorar perquè me'n vai donar vergonya, però vai tenir una pena enorme. I llavors me van tancar a la presó de Lleida. Quan se preparava la ofensiva entre un costat i l'altre, mos van traslladar a Barbastre. A Barbastre no sé el temps que hi vai estar, perquè perds una mica la noció del temps. Llavors de Barbastre ens van passar a Osca. Hi vai estar poc, 2 ó 3 mesos. I d'allà ens van passar a un penal, a Saturraràn. Ens van traslladar en uns vagons de portar porcs. Allà hi havia moltíssima gent. Això era al golf de Biscaia. Allà hi vai estar 9 mesos. A Saturraràn hi havia dones de tota Espanya i moltes basques. Darrera de nosaltres ja només va venir alguna expedició de preses comuns. I les tenien separades. Les altres totes érem preses polítiques. Hi havia gent de categoria. Hi havia marqueses i tot. Hi vam estar molt temps nosaltres, al període cel.lular, com que vam ser les darreres a entrar i hi havia molt poc lloc. Lo periodo celular és que quan entres a la presó has d'estar X temps tancada sense tenir relació amb a resta del penal. Cada una tenia 60 cm. medits. Recordo que vam arribar allí el dia mateix de reis cap al tard. Van fer extraordinari perquè era reis i ens van donar escabeix amb ceba trinxada i ho vai trobar boníssim. I de postres xocolata desfeta. I aquella nit va haver una tempesta tan gran, que lo mar va entrar fins a les portes de baix de la cel.lular, que es una distància com de l'estació al pont. Nosaltres portàvem roba i maletes, roba de llit i matalassos, però pel camí mos ho van fer fonedís. Allí vam arribar amb un abric que portava jo, verd amb coll de pell. I les tres que anàvem ens tapàvem amb aquest abric, però dormint a terra. no teniem res més. Hi vam estar fins al 14 d'abril. Llavors ens van donar un petate. Només un per cada tres. El posàvem de través i hi posàvem los lloms. Allà estàvem incomunicades. Només mos deixaven escriure una targeta postal a pares o a germans.

Allí ho vam passar bastant malament, pero no per raons de disciplina. Hi havia disciplina perquè érem 2780. Allò tenia vuit pavellons. Passava un mur pel mig i darrera hi havia la platja. Al costat d'aquí hi havia l'església, la cel.lular, que era a l'entrada... Hi havia un pavelló que estava destinat a les mares i els fills. Los altres tenien tres pisos. A la planta baixa hi havia les monges i cada planta estava incomunicada de les altres. I després hi havia el 6, que és on vam estar nosaltres, que a la planta baixa era enorme i hi havia el menjador i sala d'actes que era el mateix. Allí vam organitzar una escola. Erem 33 mestres. Vai trobar mestres molt bones de les Bascongades. I vam organitzar classes que van servir de model a la Direcció General de Presons. Allò ho vai arribar a administrar tota sola jo. Bueno, tota sola no. Vai ser la cap d'administració. Hi havia un economato. Allí vai fer una feina bona. Amb la responsable de l'economato ens vam posar d'acord i

vam fer trampa i del benefici anava lo mínim reglamentari. Tot lo demés lo distribuïem entre les dones velles del penal, que n'hi havia moltes. Jo els diumenges entrava a tots els pavellons. Los pavellons estaven incomunicats i los diumenges me dedicava a anar a escriure cartes per tota aquella gent que no sabia escriure. Llavors jo entrava al pavelló i d'amagat els portava raïm, pots de llet, rajoles de xocolata... I ho posava de la meua butxaca. Això ho vai poguer fer gràcies a les monges. Eren monges basques. Una cosa que em va sorprendre va ser la manera de ser religioses d'allà. Son molt religiosos, però no són fanàtics. Aquí per exemple, abans del 30, les monges de riure pel carrer ja deien que era una falta de modèstia. I en canvi allí, les monges a la vigília d'entrar al d'això, feien ball i els capellans assistien als balls a veure-ho. Era una religió mes auberta.

A la presó m'hi vaig estar fins a finals del 41. El dia que vai sortir encara va tornar a haver una altra tempesta. El meu expedient van tindre que seca-ho a la cuina. Hi havia la mare d'un d'aquí de Lleida que era de les Joventuts. I es va posar malalta i es va morir allí. I va venir la filla, perquè la seva mare havia de sortir. El mateix dia que havia de sortir es va morir. I llavors vaig tornar amb ella. Quan vai tornar vai trobar Lleida molt apagada. Feia 4 anys que no la veia. Hi ha sentiments que no es poden expressar. Tu estàs aquí aïllat i continues amb aquell ritme que portes aquí dintre, més o menys lligat al ritme que has trencat. Llavors resulta que els altres estan aquí i encara que hi ha una poqueta afinitat, ells van evolucionant d'acord amb l'ambient que viuen. Quan vai arribar aquí, vai tenir un sentiment de soletat tan profund! I no el vai manifestar mai! Però jo de temperament sóc alegre i la meua mare deia: "Aquesta xiqueta jo no sé pas que me li han fet, me l'han canviat!" La veritat és que quan vai vindre vai ser molt ben acollida. Tots los amics me van vindre a veure. Los professors de la Normal me van vindre a veure. Però estava sola. Parlava amb gent que abans teniem una profunda afinitat, i em veia a 100 quilometros. I ells es pensaven que estaven igual. Era una cosa molt trista. Això em costar molt de supera-ho. Vai patir molt. L'any 42 me vai casar. Lo M. me coneixia a mi de quan tenia 9 anys, i havíem estat junts al partit. Llavors va ser quan vam reorganitzar el grup, i vam començar a treballar a la resistència.

15. "Eres fill d'un roig"

Per les qüestions de la guerra, el meu pare estava en zona republicana i en guanyar els nacionals, va marxar a França. Jo era molt petit, tenia 3 anys quan va passar això. Estàvem aquí a Lleida la meua mare, una germana i jo. La meua mare treballant per poguer-nos nar pujant. Sempre sense el pare al costat. I jo veie que la gent naven al cine, naven al futbol, i que jo en aquest aspecte estava molt aïllat. I pensava: "Buena, algun dia podré ser com els demés" Això em va portar molts problemes sempre. Eres fill d'un roig... (AGUSTI)

Hem escoltat, fins ara, les veus de la generació que va viure (i que va perdre) la revolució i la guerra: la generació que pateix la "patacada". Passem tot seguit a evocar el testimoni d'una generació més jove, que no va ser directament responsable d'aquells esdeveniments, però que en va sentir les conseqüències. Em refereixo als fills dels republicans derrotats, que componen el silenciós batalló de reserva dels "altres vençuts", format també per mares, vídues i esposes dels morts, exiliats o empresonats. Ser "fill de roig" esdevé, durant aquest període, una mena de pecat original que pesa com una llosa sobre els menors, i que cal expiar a força de penitència. Un testimoni concret ens servirà per resseguir l'experiència dels que van viure la guerra com infants. El pare del Blai era un mestre

que havia fundat, durant la República, l'escola Montessori, basada en els mètodes de la nova pedagogia. Membre de Joventut Republicana, va combatre a la guerra com a tinent. Amb l'ocupació de la ciutat, esposa i fills inicien un penós pelegrinatge que els durà als camps de concentració francesos.

(BLAI) Quan ja avançaven les forces nacionals, nosaltres lo que vam fer és marxar de Lleida. Abans de marxar de Lleida me'n recordo que vam estar tots en una torre a la Bordeta, d'una família d'un alumne del meu pare, que hi havia hagut molta amistat. Perquè els avions vinien a tirar les bombes, surtiem a fora al camp i nos ficaven davall dels arbres, de la por que tiniem. L'esfarament era total, perquè quan veies passar els avions per damunt nostre pensavem: a veure si cau alguna bomba per aquí! Mon pare lo van destinar amb un altre lloc. I va tenir de marxar al camp de batalla. I sé que al cap d'un temps ens van dir que l'havien vist a França. Nosaltres també vam anar cap allí. Jo tenia cinc anys màxim. Hi vam anar amb camions, amb tren, com vam pugar. A França ens van ficar en un recinte tancat, que era un col·legit. Allò va ser com un camp de concentració. Allí havien les dones amb una banda, els homes a l'altra. Ens van ficar en unes sales molt grans amb llits, tipus comunal. El menjar era molt dolent, perquè la sopa i tot hi havia un dit de grassa o mantequilla damunt, no t'ho podies menjar. I llavors resulta de que la manera de puguer menjar era emporta-nos el pa que sobra, i per exemple a l'hora de brenar, a l'estufa el ficavem al forn i amb sucre que aconseguíem com podíem, brenavem. I això ens servia per treure'ns una mica la gana que teníem. I me'n recordo de que va arribar un moment de que hi havien molles de pa per terra, van prohibir portar pa a les habitacions. I jo era l'encarregat de treure el pa del menjador, encara que el meu germà era més gran. De tal manera que me'l ficava entre el cinturó i els pantalons, davall del braç. I si t'agafaven, te'l feien menjar. I potser des de llavors el meu caràcter sempre ha sigut bastant patidor, perquè m'encarregava de les feines responsables. A la meua mare, al ser mestra, la van contractar de seguida. I això ens donava un petit privilegi, perquè cobrava uns francs, i amb això podíem comprar algo, un ou. I amb això navem passant... Però el meu pare no estava a França. Es veu que el van confondre amb un altre, i estava presoner en un camp de concentració a Bilbao. Ell me conta que durant la retirada molts companys seus van morir congelats, perquè estaven per les muntanyes. Llavors a França com que el pare no hi era vam vulguer tornar cap aquí. Això era l'any 39. Ens van ficar amb uns vagons de carga de bestiar. Allòs era infame, no parava ni per fer les necessitats. A terra hi havia un forat i quan un tenie ganes de fer les necessitats, pues allí les feia. I quan paraven te donaven un troç de pa, del que sigui, i així fins arribar a Lleida. Llavors a Lleida resulta de que efectivament vam anar a una torre que tenim, a fora el pont, i me'n recordo que mon pare estava sentat, que no sabia que havíem arribat, i l'alegria pues va ser immensa!

Después de la guerra la gent se van tancar molt en sí mateixos, perquè a més hi havia molta desconfiança, que si republicans, que si rojos... Hi havia gent que havia denunciat uns amb altres, i se sabia. Bastava que es digués que un era roig, i llavors el tancaven. Llavors al tornar a la meua mare la van condemnar a la presó, per coses polítiques. Resulta de que una veïna de l'escala li tenie molta antipatia, perquè un fill seu va tindre l'escarlatina o no sé quina malaltia contagiosa, i ma mare per por de que ens ho empegués, ens va portar a casa de la padrina, que era a fora el pont. I la dona li va agafar molta ràbia, perquè va dir que això no estava ben fet i tal. Era la dona d'un militar, que lo van matar aquí al castell. I al tornar de França lo primer que va fer aquesta dona va ser denunciar la meua mare com a roja o republicana, com se deia llavors. A ma mare la van agafar, i li van fer un judici. I clar, políticament no es via destacat en res, però hi havia una cosina germana, que es deia igual com ella, que sí que s'havia destacat. Havia repartit fullets de propaganda, i havia fet bastanta campanya als temps de la República. I van barrejar l'acusació de lo que havia fet l'una amb lo que havia fet l'altra. La meua mare la tonta, que anava de

bona fe, pensant que no li passaria res perquè això no ho havia fet, pues no es va defensar prou. I la van condemnar. Ja ens tens a mon germà i a jo amb lo meu pare sols. Llavors m'explicava a mi la opressió que hi havia. Hi havia gent que se'ls emportaen i no tornaen. O sigui, els afusellaven sense judici. Jo vaig estar a la presó en dos o tres ocasions. No hi havia separació per als presos polítics. La meua mare la van separar, perquè al ser mestra feia classes, que això li va permetre estar una mica més bé. També hi havia la consigna que no podien treure el cap per les finestres, si no la guardia ens disparava un tiro. I llavors nosaltres, mon germa, mon pare i jo, des de fora, els diumenges, hi havia la finestra del wàter, que ella pujava damunt d'una companya i treia el cap per dalt. I nosaltres des de fora la veiem. I la vigilància era molt gran, perquè ho tenien prohibit. Quan va sortir de la presó la van desterrar amb un poblet d'Osca, va estar allí en aquell poble desterrada un any i pico. Però allavors ja podíem anar a veure-la. Hi havia amistat amb una veïna del poble que vivia allí.

Al meu pare també li van fer judici. I li van respectar el seu rang perquè se va demostrar que havia set un oficial que havia complert el seu deure com oficial, no es va passar. La gent que va testimoniar, molts els hi feia classe. El van defensar molt bé. Llavors el meu pare, encara que era mestre, va fer de pagès durant un parell d'anys, en aquesta casa de pagesos que havíem dit de la Bordeta, i després de sabater. No podia reintegrar-se al magisteri... No hi va haver cap altra solució que buscar una casa, damunt del cine Victoria, i fer repassos, que jo també l'ajudava, des de les 9 del matí fins a les 10 de la nit, a base de turnos, sense parar, que era molt pesat. Hi havia sempre gent més dolenta, que el van denunciar. Li van fer tancar l'acadèmia més d'una vegada, perquè era republicà. Una vegada va estar dos o tres dies sense vindre per casa, que això ens va donar un disgust tremendo, i després se va presentar. No li va passar res, però ens va dir que no podíem fer classe. A pesar de tot, com que no teníem cap altre mitjà de vida, vam estar un temps sense fer-ne, però en vam tornar a fer.

L'autobiografia del Blai remunta els seus orígens a l'episodi de l'ocultació del pa: "des de llavors el meu caràcter sempre ha sigut bastant patidor". Fugir de casa, veure les bombes, cercar el pare, sobreviure en un camp de concentració, són experiències que forcen a assumir una responsabilitat que no es correspon amb l'edat. Aquest record infantil fonamentarà la seva identitat personal en la vida adulta. Per ajudar el pare, i poguer treure el títol de mestre, haurà de treballar de valent, i renunciar a la "vida alegre" de la joventut, que no coneixerà fins ben gran. Per altra banda, l'episodi de la denúncia a la mare treu a la llum uns dels mecanismes repressius més emprats durant la postguerra: la delació. La legislació promulgada a l'efecte pel nou règim obrirà una espiral sinistral de denúncies personals, en les quals s'entrecreuen rivalitats personals, veïnals i familiars. Acusar la dona d'una família republicana serveix per venjar el marit mort pels "rojos", i alhora per saldar el deute per antigues enveges d'escala. En el judici s'utilitzen acusacions contra una cosina seva, que són les que decanten el pes de la balança. La sospita s'estén, per tant, a la xarxa àmplia de parents. L'ús sistemàtic dels vincles de veïnatge i parentiu en la repressió posterior al triomf militar apareix en gran nombre de relats.

(LLUIS) Recordo que me vai anar a examinar de quart curs de batxillerat. I vai fer una instància demanant matrícula gratuïta. I van tornar la instància dient que quedava denegada la petició perquè la família no era adepta al règim. Llavors vai tallar los estudis i tot. Es desagradable perquè després vai conèixer com va anar la cosa. Va ser un frare dels Maristes que va jugar la carta aquesta per traspasar les matrícules gratuïtes a alguns alumnes dels Maristes.

(AGUSTI) ...Jo no recordo fets, però sé que n'hi han hagut. Moltes vegades volguer anar en una excursió i no poguer-la fer perquè no hi entraves. Una vegada havia d'entrar de dependent en una botiga. Me sembla que no vai poguer entrar pel fet que el meu pare era a França. Aquella

gent eren molt, molt religiosos. I em sembla que ja havien dit a ma mare que sí i encabat van dir que no... Vivíem al carrer Vallcalent, que hi havia el Asilo Borrás. Després de la guerra allò va ser expropiat i es va posar l'Auxili Social. Jo hi havia anat a menjar. Hi havia unes cues! Pensa que es va viure una escassés de tot tipus. Després de la presó, lo que ara és Hisenda, no hi havia res. Navem a jugar al camet, que deiem, que és on hi ha els patis de la Creu Roja. Feiem lo normal de jugar los crios: jugar a pilota, una pilota que mos la feiem de drap. Lo que sí recordo és que a l'acera aquesta de la presó, en acabar la guerra, quan tocaven l'himne nacional tothom s'havia de parar, fica-se firmes i aixecar el braç. Com que a la presó lo tocaven cada dia pels presos, los soldats presentaven armes i la gent que passava per allà s'havia de parar. Si no et fotien unes castanyes! Jo recordo que estavem jugant amb una pilota que ens havíem fet de drap. Jo feia de porter a l'acera, que era molt ampla. "Va tira, tira! Que te la paro!". I va passar un home gran i me va fote una bufetada! Bom! De cul a terra. I diu "Habla en cristiano, perro!". I em vaig quedar mig estabornit a terra, amb una ràbia! Però a callar! Es clar, tot això, que el pare estigués a França, que visquéssim vora la presó, que des del terrat de casa se veiés el pati de la presó i els presos... comportava una sèrie de problemes. De tant en tant venien a registrar el pis. Deien que "éramos rojos" i tal. Ens feien anar a la comissaria, a ma mare la feien declarar, a vegades la feien quedar tota la nit. Problemes d'aquets vàries vegades. La meva mare nava a fregar a les cases. I llavors ens havien inclús arribat a acusar de que la roba estesa que hi havia al terrat, mos la feien treure perquè deien que eren senyals de morse. Es necessitava imaginació per això, perquè ni sabíem lo que era el morse! Tot això va anar portant el nar veient l'agressivitat, els fantasmes on no n'hi havien, nar veient les necessitats de la joventut...

(JULI) I després mon pare, clar: "Roig, roig, roig". I que sabien que la família havia marxat, pues ho va passar una mica malament, la vritat. Dintre d'això, com que no el podien acusar... Al fin i al cap les idees son una cosa, però que matín! El meu pare no es va moure mai de casa! Ell tinie les seues idees, però de carnet no en tenie cap. No estae afiliat amb cap partit. Va haver de callar moltes vegades. Primerament, aquí ja teníem arradios. No se'n parlae gaire d'arradios. I van vindre la parella de la Guàrdia Civil a requisar-li l'arradio. I clar, lo meu pare se va posar una mica fort. Diuen: "No se ponga usted farruco, porque cualquier día vendremos por usted!" I li van prendre l'arradio. Llavors lo que es va quedar aquí, que estigués una mica fixat només perquè fos d'esquerra, li requisaren tot. Lo pagès que llavors estava considerat d'esqueres, molts els van requisar totes les terres. Mira, hi va haver un cas d'un veí: després de la guerra tenia uns quartos i llavors lo diner roig te'l canviaven, però t'havia d'avaluar un conegut i l'alcalde de barri que era un fatxa. Ve (el veí) aquí i li diu al meu pare: "Que m'avalaries?" Diu el meu pare: "Es clar!" Se'n va a l'alcalde de barri i li diu: "Ah, però t'ha avalat lo X? Però si lo X és un roig!" Com que mon pare era un roig no li van canviar els quartos!... Pos repressions n'hi havia moltes llavors. Recordo que uns pagesos naven cap a Lleida es troben allà a la farinera de Gualda que hi havia lo T., un franquista sinverguensa. I se'n va cap a dintre i diu a un alto mando: "Bajo mi responsabilidad este señor se ha de matar" I allí a la mateixa paret de Gualda el van matar. Això era la justícia que hi havia quan la guerra! Però llavors al que l'havien denunciat no podia dir res. Tu saps lo que és una família amb quatre fills i que afusellessin els pare! La mare que no anés a buscar feina a cap puesto, en cap puesto!

La repressió caurà, principalment, sobre els sectors més "significats" amb la legalitat republicana, bé sigui pel seu protagonisme en la vida cívica (presidents d'entitats, de centres socials, escriptors, advocats, músics, artistes...), o bé pels càrrecs polítics ostentats (alcaldes, secretaris, membres de comitès, afiliats als sindicats i partits...). Sobre ells ha centrat la seva atenció la historiografia oficial. Però, d'una manera capil·lar, el control social abastarà sectors més amplis de la població. Es tracta d'un mecanisme subtil, que estén els seus tentacles per diversos racons de la societat. Té una di-

menació ideològica fonamental: cal difondre entre la població civil la sospita mútua; cal convèncer els vençuts del seu pecat; cal avergonyir-los de haver estat, de grat o per força, "rojos". Es tracta d'un pecat que depassa el nivell estrictament individual, i que afecta a tota la família. Durant tota la postguerra, "ser fill de roig" serà un estigma a mercè de ser usat quan convingui. L'objectiu serà aconseguir la destrucció del teixit social i associatiu, esmicolar les xarxes de parentiu i veïnatge, dividir els vençuts.

16. "Yo tenía un camarada"

La Juventud más temprana de España se ha puesto la camisa azul. Han dejado a un lado la existencia cómoda y burguesa de los niños entontecidos en mimos y dulzuras. Dentro de su plan infantil, que necesita juego y vida alegre, ellos van conociendo los elementos necesarios de la disciplina, del deber y de nuestra Revolución, que encauzarán su vida hacia unas metas de seriedad y personalidad firme y enérgica. Mañana estos muchachitos, estos flechas, estarán dispuestos a levantarla fortaleza de su pecho, formado y endurecido en esa disciplina, ese deber y esa Revolución, en defensa de la doctrina nueva, antigua y eterna de la Falange. ("Juventud", ORGANIZACIONES JUVENILES, n.1, abril 1940)

Les cançons eren les típicament alemanes: "Yo tenía un camarada", "Montañas nevadas"... Les més locals eren les més guerrerres, les que es portaven a la instrucció. (Cantant) "Yo tenía un camarada /entre todos el mejor /Siempre juntos caminábamos /alrededor del tambor /Suena una descarga /va por ti o va por mi /A mis pies cayó herido /el amigo mas querido /y en su faz la muerte vi /Gloria, gloria /y victoria por España" (JAUME)

Poc després de l'ocupació militar de la ciutat per les tropes franquistes, els carrers es van omplir de la presència d'esquadres juvenils que desfilaven a ritme marcial. En Jaume recorda la lletra i la música d'una de les marxes que cantava mentre feia instrucció al Camp d'Esports. La "Hoja Informativa" editada per la Imprenta Ruta de FET-JONS es feia ressó, el 28 de juliol de 1938, de l'admiració que "flechas y cadetes causan en nuestra ciudad", i de les activitats de les Organizaciones Juveniles. Les OO.JJ. havien sorgit del procés d'unificació de les joventuts falangistes i les tradicionalistes, i eren considerades pel nou règim com l'estendart per conquerir els cors juvenils. Per això, prenent com a model les Joventuts Hitlerianes, les cançons i la simbologia de les quals adaptaven a la situació local. A Lleida van arribar un seguit d'instructors que s'instal·laren a l'església dels Mercedaris, tot iniciant una tasca de proselitisme i d'instrucció premilitar entre els adolescents i joves que restaven a la ciutat i no havien anat encara al front.

(LLUIS) Quan van entrar i van ocupar Lleida les tropes del Franco, d'immediat venia la Festa Major. I una de les coses típiques a Lleida era el ball de bastons, que feien los nois de la casa de Misericòrdia. Però com que no hi havia res, l'Ajuntament, que estava a la Panera, va buscar en alguns. I a mi, com que vivia allí, me van agafar. Jo no el ballava, el ball de bastons, era el més petit, i me van donar una bandera. Havia de comptar tants passos i fer així (gest amb la bandera), perquè els altres canviessin el pas. Cosa estranya, van posar dos abanderats, un noi i una noia. Bueno, lo cas és que vam ballar per la Festa Major. I recordo que devia estar cansat i estava arrepenjat a la bandera i va venir un instructor, un tal Fischer, i em va fotre dos bufetades que me va revolcar per terra! Perque m'havia arropenjat a la bandera! La meva reacció va ser aixeca'm i apretar a córrer. No em van veure mai més! Una vegada, poc després, me van vindre a buscar a casa a la nit, perque ens volien fer desfilat. La meva mare esgarrifada. Me van portar

als Mercedaris, me van vestir de cap a peus, ens posen en un camión i ens porten a Tremp a desfilar. Quan vam arribar, me'n vai anar en un forn. Suposo que em devien veure esgarriat i em van amagar en un sòtan. Me vai estar tot lo dia allí, fins l'hora de tornar cap a casa. Quan vai arribar a casa, me vai canviar i els vaig tornar tota la roba menys les sabates. Primer és la pell que la camisa! Mai més no em van vindre a buscar. No hi tenia tirada. L'aversion no em venia per un sentiment familiar ni res.... Jo enteneia que no podia anar a allò. Jo vai patir d'un costat i d'un altre. I si jo he agafat una línia és perquè me l'he buscat jo, però no m'han encaminat ni cap aquí ni cap allà.

El relat d'en Lluís de l'ocupació de Lleida és paradigmàtic. La bufetada rebuda és en la seva memòria l'episodi que il·lumina la seva presa de consciència política, la frontera que separa l'abans del després, el signe premonitori del caràcter autoritari del nou règim, contra el qual lluitarà, en la seva vida adulta, des de la militància cívica i antifranquista. Per altra banda, val la pena subratllar que la descripció de l'impacte del nou règim en la vida quotidiana no se centra en l'ocupació militar, la nova administració política o les condicions econòmiques que es comencen a instaurar. El relat se situa en el pla de la festa i de l'espectacle: el ball de bastons i les desfilades són alhora signes de tradició i de ruptura. Amb la celebració de la festa major, al cap d'un mes d'ocupada la ciutat, les autoritats del nou règim pretenen posar de manifest la continuïtat amb els costums tradicionals de la vida local. Les desfilades pre-militars dels cadets de les OO.JJ. serveixen per ocupar el carrer, l'espai públic que fins llavors havia estat patrimoni de les organitzacions revolucionàries. Les grans manifestacions de masses, amb la parafernàlia dels uniformes, els estendarts, els càntics, les bandes de cornetes i tambors, les armes, l'ordre marcial, protagonitzats per les joventuts, va ser un tret característic dels règims feixistes d'entregueres. Amb aquestes demostracions, que van sovintejar en els primers temps de l'ocupació i del franquisme, el nou règim feia visible el seu triomf, bo i introduint, per la via de l'espectacle, els valors de disciplina, ordre i homogeneïtzació que pretenia imposar. Molts testimonis al·ludeixen espontàniament, en la narració dels primers temps de l'ocupació, a un instructor de les Joventuts Hitlerianes, que amb la guerra havia fet cap a Lleida per a supervisar les OOJJ. No em vaig adonar d'aquest fet, ni de la seva dimensió, fins ben avançada la recerca. El fet que el nom amb què apareix no sigui sempre el mateix ("un tal Fischer", "Fixer", "Fritz", "un alemany"), hi devia influir. Però també probablement el to misteriós amb que els informants descriuen aquest personatge.

(PASQUAL) Jo feia d'aprenent en una botiga, i nos feien anar al Front de Joventuts, que nos ensenyaven nacional-sindicalisme. Per aquí nos entree i per aquí nos surtie. Nosaltres quan va arribar l'any 39, a la primera Demostració Nacional de Joventuts que es va fer a Madrid el 31 d'octubre, nos hi van fer anar vulguis o no vulguis. Suposa que havíem d'anar 200 de Lleida, pues van fer "Tu, tu i tu..." "Oh, es que tinc el treball..." I l'amo: "Ves, ves xiquet..." No volien lios ells. Pues mos van fotre cap a Madrid. Un amic meu, que son pare era d'Esquerra Republicana, que eren de los que durant la guerra explotaven lo Camp d'Esports, pues aquell va arribar lo dia 27, i el 29 cap a Madrid. I nosaltres a fer la instrucció pre-militar, durant 15 dies, cada dia a les set al camp Escolar a fer instrucció. Un merder! Hi havia d'instructors el N., el T., l'E., lo Fritz, un alemany fill de puta. Aquest era un carota. Explotava lo del nazisme alemany. Era un dissolut, un petarró. Però després se va acabar, que el van fotre. I cap a Madrid. Que mos van fer marxar d'aquí en vagonets casi bé de carga... I a Madrid en cases particulars. Mos van donar un fusell sense cerrojo. Però per diferents puestos de Madrid es veu que va haver follons en falangistes i en van atacar alguns dels nostros. I llavors van decidir de donar-mos los cerrojos. Al cap d'unes hores la ciutat universitària, que era on assejavem, semblava un camp de focs. Perque encara hi havia les trinxeres i hi trobaves de tot. No va passar més no se perquè. Allò va ser lo precursor de les Demostracions Sindicals. I et naven posant en puestos que devien ser adictos al movi-

miento, porque es jalava molt bé. I te naven preguntant, en saber que eres català: "Bueno ¿qué? ¿sois rojos?..." I com que només eren 6 ó 7 dies, anaves trampejant.

(JAUME) Jo tenia la inquietud política de que m'agradava molt la cosa de justícia social. Aquesta inquietud és la que a mi em va portar a la Organització Juvenil, quan aquí hi va haver el front. On anavem nosaltres molt quan era front era al Pal.las, perquè estava molt protegit. Només tenies el perill dels morters de l'altra banda del riu. Però els obusos naven més aviat cap a la part alta. Allí estava molt segur, al sotano amb sacs terrers. Hi havia un alemany que es cuidava de la Organització Juvenil, un tal Fischer. Tenia la cosa d'instructor, instructor a la seva forma, la cosa aquesta alemana tan rígida. Amb nosaltres no s'hi avenia de cap de les maneres. Per a mi que la majoria d'aquests que venien així eren tots d'alguna organització d'intel.ligència alemana. Perquè los que no, anaven a les divisions seves com a soldats. La prova és que en aquest senyor jo el vaig trobar, quan va acabar la guerra italiana, allà a Prat de la Riba amb un cotxe gran, un traje blanc impecable, un sombrero... Aquest individu tenia un gos, un pastor alemany preciós. Que després van venir més d'aquests gossos. Quan va acabar la guerra europea, quan los alemanys se van retirar per la frontera francesa, jo recordo que van passar per aquí Lleida 15 o 20 trens que els portava a distints llocs d'Espanya. I gent de Lleida es va quedar 3 o 4 gossos que els donaven, perquè ells no els podien mantindre al tren. I estaven completament ensenyats aquests gossos.

Però bueno, aquest alemany va aparèixer allí al Pal.las. "Venga! Todo el mundo al cuartel!" I allí t'afiliaven per trons. O sigui que no hi havia una voluntarietat, era obligatori. Se presentava aquest individu per exemple a los cafès i reclutava a la gent. Van formar una centúria amb aquesta gent. Hi havia gent molt humil, molt humil. Perquè més aviat la gent que es va quedar era gent humil i aquells pobres els van fer formar, però quan va acabar la guerra automàticament van vindre los "panyaguados" que hi ha sempre a les coses, que sense haver estat al front ni res, van ser els que es van dur los laureles. I aquests pobres no van lograr re de re. Hi havia un que volia ser peon caminer. Ni això va poguer lograr. O sigui que com sempre. T'obligaven a na-hi, a quedar-te al quartel, que estava a l'església dels Mercedaris, i feies la vida allí, es donava menjar... Quan va acabar la guerra, va haver molta gent que va marxar. N'hi van agafar hasta de 12 anys i de 13. De 14, 15 i 16 això ja ni cal dir-ho. A més d'aquests no t'extranyis que també n'agafessin altres que veien de que els naven a cridar per quinta i n'hi havia algun que mirava de camufla's a través d'això. O també els que miraven de quedar-se enxufats. Això va ser des del 38, que van entrar els nacionals, hasta el final de la guerra. Encara va durar a l'acabament de la guerra, potser un any mes. També recordo amb l'alemany aquest aquí a Alcalde Costa, feia la instrucció i quan es passava pel carrer Alcalde Costa, que estava batut, pues te disparaven. I una altra vegada me'n recordo que vam fer una instrucció cap allí al Camp d'Esports i van tirar una sèrie de canonades i no deixaven trencar a formació fins que no deien "Rompan filas". Lo Fischer es va quedar bastant temps després de la guerra aquí. Potser 5 o 6 mesos. Ell va veure que no hi havia res a fer aquí. La de vegades que m'havia dit: "No hay na que hacerr aquí. Son unos cabrrones. Español cabrron!" Li foteen sempre el diner. Quan volia passar revista i obria la porta de la sala, que ell tenia una sala a part al quartel, bum! li havien fotut un orinal a la porta i li queia al damunt. Estant al llit, li fotien paper de fumar enganxat a la unglia i li encenien... Això a Alemanya ni somia-ho. Aquí hi havia una anarquia i una indisciplina. Lo que ell mirava era de ser just militarment parlant. S'haguera volcat si passés algo. Allò de crear una camaraderia també ho sabia fer. Ser just per a que els joves s'entreguessin, però de falangisme no en sabia res ell.

La organització que va haver aquí, no busquis cap cosa important, perquè en un moment que hi havia un front, aquella gent només respiraven bestialitat. No busquis més, perquè aquella gent estaven jugant-se la vida. No en busquis de cosa agradable. Era un quartel com a la mili. Només

feies que la instrucció, guàrdies i patrulles. Patrulles era sortir una esquadra i havies de recórrer una zona. Naven uniformats amb las camisa blava i els pantalons havien de ser negres, però com que hi havia molta misèria, vam entrar me sembla que era al cine Vinyes que hi havia unes cortines molt guapes que ocupaven tota la sala, d'un color com a marron de vellut, i vam agafar totes les cortines i vam fer los pantalons del vellut aquell. Jo sé que es feien moltes animalades i que la gent pujava molt bronca. Recordo que vam agafar un comandant de la Legió i el pobre home va passar las de Caïm. En una esquadra hi havia un xicotet que era molt bèstia, era fill d'Almenar. Me sembla que es va ficar a la Legió extranjera francesa. I amb aquest anava tambe lo fill del sombrero del carrer Major. I tenien un pis a dalt al Seminarí vell, que era el puesto de les prostitutes i tot això. I a aquest pis hi tenien caixes de vi que havien requisat dels baixos del Pal.las, xampany... de tot. I a les tardes igual se fotien allà a jugar al parxís o a cartes i a beure. Va haver un dia que van sortir al carrer i pujava un comandant dela Legió i li van fotre el alto. Aquests potser ja tenien 17 anys o així, eren més grandets. "Alto!" I l'altre "Comandante de la Legión!" "Que coño, comandante! Tu eres un rojo!" I l'altre feia "Surt, aparta't que li foto!" Va patir aquell home! I va tenir sort que pujava una patrulla de la Legió i aquell home va cridar "A mi la Legión!" I automàticament, se'ls va despejar la borraxera que portaven i van fotre el camp corrents. I aquell home es va presentar al quartel a passar llista. I el Fischer va dir: "A ver ¡Aquí hay unos cuantos cabrones, que saigan! ¡Paso al frente!" Va passar ell i els va fotre fora de la fila a patades. I els van fer fotre un vas d'olí de ricino.

En el testimoni del Jaume, la "doctrina nueva, antigua y eterna de la Falange" es redueix a vivències ben poc espirituals: "Aquella gent només respirava bestialitat". La "formació integral" a què havien aspirat les organitzacions juvenils polítiques es limita a l'educació física i premilitar, coherent amb el context bèl·lic que emmarca la vida dels menors. El mite franquista de la virilitat recupera, reforça i formalitza, d'aquesta manera, tendències presents en la cultura de les classes subalternes rurals i urbanes. Per això són "gent humil" els primers en sentir-se atrets per les centúries. Tanmateix, l'intent de Fischer d'imposar l'ordre a l'estil hitlerià xoca amb la indisciplina dels joves. El seu fracàs evidencia la inferioritat organitzativa del primer franquisme respecte dels règims similars que en aquells moments governaven a Alemanya i a Itàlia. Val la pena detenir-nos en l'episodi de l'olí de ricino. La pràctica quotidiana de la purga infantil va ser utilitzada, pels règims feixistes, com un ritual repressiu sistemàtic. Hom ha observat que aquest càstig estableix una correspondència entre cos físic i cos social: si el control del cos és una expressió del control social, la obligació d'ingerir oli de ricino pretén restituir un nou ordre mitjançant un desordre orgànic momentani. La idea de la societat com un cos malalt que calia guarir va esdevenir una constant de la propaganda feixista; per això el control corporal podia esdevenir una metàfora del control al qual es volia sotmetre el conjunt del sistema social.

17. De OOJJ al FJ

Así nació la Organización Juvenil, garantía de aquella revolución que España necesita, predicada por José Antonio, y promesa del imperio que amanecía (...) "Arma al brazo y en lo alto las estrellas" nos presenta como norma de una existencia enérgicamente varonil y intensamente espiritual la palabra eterna de José Antonio. La OJ, respondiendo a esa consigna, forma a sus muchachos en la vida de la Milicia, en la vida del Campamento, fortaleciéndolos para que no decaigan nunca sus brazos, ni cuando empuñen sus armas, ni cuando las sustituyan por los úti-

les de trabajo. (Angel Laguillo, "La juventud, promesa del imperio", ORGANIZACIONES JUVENILES, n.1, abril 1940)

La juventud que ganó la guerra pensaba que iban a hacer una revolución. Las cosas son muy complicadas, porque unos hacen la guerra y otros las ganan. Son dos generaciones bien distintas las que hacen la guerra. Por un lado están las juventudes combatientes, que son las juventudes que tenían ideologías políticas, que pueden ser la falangista y la tradicionalista. Y estos son los que mueren en el campo de batalla como chinches. Pero hay una clase conservadora, que son los que dominan las finanzas y los centros de poder, los que tienen los centros de producción, que son los que financian la guerra y les dicen: "Muchachos, ahora no se va a hacer lo que es vuestro ideario" Franco está en el punto medio y es el que tiene que aglutinarlos a todos, quitándoles a todos un poco de razón y dándoles a todos un poco. A base de buena voluntad, se forman instructores, se les manda por ahí como apóstoles y mientras tanto los otros van tomando los centros de poder y abortan la revolución. (MARCOS)

Un cop aconseguida la victòria militar, el nou règim es proposa conquerir "los entendimientos y las voluntades", això és: lluitar per l'hegemonia més enllà de la coerció. Era entre les noves generacions on aquest llevat podia generar uns resultats més visibles. Les OOJJ reivindicuen l'esperit contestatari i revolucionari de la doctrina joseantoniana, la qual cosa va permetre que guanyessin adeptes entre sectors populars. Però la "normalització" no trigaria en arribar. El 6 de desembre de 1940 es crea per decret-llei el Frente de Juventudes, concebut com una estructura d'enquadrament de tota la joventut, i qualificat pel general Franco com "la obra predilecta del règimen". Poc després "La Mañana" dedicà un extens reportatge a la nova organització.

Sería insensato negar la característica juvenil de nuestro Movimiento (...) Un esfuerzo de tal clase, con el triste exponente de destrucción que toda guerra lleva consigo, únicamente lo ha podido realizar una generación joven, que sepa los dolores de una reconquista y que no abandone jamás su actitud de vigilia tensa, para que no le sea nunca arrebatado lo que adquirió a costa de enrojecer el áspero camino de la gloria con sangre y jalonarlo de camaradas, que no llegaron a sentir el calor del sol de la victoria (...) Miles de niños y jóvenes de todas clases sociales se agruparon bajo la bandera de las nacientes O.J., montándose sus servicios todo lo rápidamente que lo permitía el hallarse en plena guerra de liberación. Desde este momento funcionaron como un complemento educativo de la escuela, ya que ni la mayoría de los maestros, ni por desgracia muchos padres, se encontraban en situación de inculcar en los tiernos cerebros las verdades de la nueva doctrina por la cual caían en los frentes de combate españoles que sentían el orgullo de serlo. Hoy el carácter de interinidad desapareció al dictar el Caudillo la ley del 6 de diciembre de 1940, por la cual se crea el F.J. dando un sentido de obligatoriedad a la afiliación de la juventud, ya que según el preámbulo de la citada Ley, al "Frente de Juventudes corresponden dos tareas: la primera en estimación e importancia consiste en la formación de sus afiliados para militantes del Partido; en segundo lugar le compete irradiar la acción necesaria para que todos los jóvenes de España sean iniciados en las consignas políticas del Movimiento" ("El Frente de Juventudes es el destino y la esperanza de España", LA MAÑANA, 1-IV-1941)

El maig de 1941 apareix un full informatiu editat per la Delegación de Juventudes, que es proposa com un instrument per a l'aplicació de la nova legislació. En el segon numero ja es comencen a constatar problemes per a l'aplicació de la Llei:

De cierto tiempo a esta parte, y como obedeciendo a una consigna, estoy observando en la provincia cierta obstrucción a la obra encomendada al FJ. Conociendo muy bien la causa y los instigadores, no estará de más advertirles que nuestra pasividad para con ellos no tiene otro nombre que el de disciplina. No se figuren otra cosa (...) Claro está, que esos manejos han sido y son posibles, en algunos casos, por la falta de estilo y espíritu falangista de los mandos locales (...) Sé que vuestra empresa es difícil porque difícil es el clima mezquino en que os desenvolveis; pre-

cisamente en eso estriba el mérito del quehacer falangista. (Editorial, FRENTE DE JUVENTUDES, n.2, juny 1941)

Amb la creació del FJ, neixen les Falanges Juveniles de Franco (FJF), hereves de les OOJJ en el seu paper d'organització voluntària i branca juvenil de FET-JONS. Com es deia en el primer número del seu butlletí intern: "Las FJF, formadas por los mejores de cada una de las secciones que integran el FJ, lograrán como dice el texto de la disposición 'por el ejercicio de las mejores virtudes de la raza, la primacía en todas las empresas falangistas". Es la seva una vocació d'"apostolat" que en termes quasi-religiosos es proposa difondre un "estil" i una "manera de ser", i que manté l'escalf contestatari i purista original de la doctrina falangista, però que es concreta en "revolucions pendents" ben poc glorioses:

Nuestra Delegación Nacional, atenta siempre a lo que significa mejora y expansión de la labor de apostolado encomendada a las FJF, no regateó esfuerzos hasta dotar a todas las provincias de un numero de bicicletas destinadas a morir por las rutas de luz y alegría nacional-sindicalista, que las FJF recorren para llevar a sus camaradas rurales la sobriedad de nuestro estilo y la entereza innata de nuestra manera de ser falangista. (SERVICIO, n.1, maig de 1944)

A part de l'organització voluntària, el Frente de Juventudes cercarà d'enquadrar la població juvenil mitjançant les seccions d'escolars i d'aprenents. Les empreses estaven obligades, un cop a la setmana, a deixar anar els seus aprenents als cursos que s'impartien a la llar del FJ. Per altra banda, els instructors acudien a les escoles a impartir als nens l'educació premilitar.

(FREDERIC) Al Front de Joventuts t'obligaven i havies de fer el que et manaven. Devia ser cap al 42 o 43. Jo anava a l'escola dels Camps Elisis i mos venia cada dia un que li deiem "el camarada". Era un noi jove, vestit de falangista. Devia ser del Front de Juventuts. I tots cap baix als jardins del Camps Elisis, i allí tots formats mos feia lo que deien "premilitar": "Firmes! derecha! izquierda!" Era postguerra encara. Jo encara havia vist al local del Front de Joventuts fusells de fusta. Mos feien premilitar i cançons, sobretot cançons. I aquell any, lo dia 1 d'abril, dia de la cançió -dia de la victòria, però que el FJ li va posar el nom de dia de la cançió- mos van portar a tots a los carrers de Cap Pont cantant cançons contínuament: "Cara al Sol" i "Prietas las filas"... I en arribant davant de l'escola dels Camps Elisis, hi havia el camió de l'Ajuntament i uns homes ens van donar una coca estant tots formats. Que va ser la primera coca de la meva vida. Perquè potser a casa n'havia sentit parlar, però prou feina hi havia per fer pa llavors. I amb la coca, que jo la veia molt grossa -potser perquè era molt petit- mos van donar xocolate. Xocolate sense florir! Que va ser el primer dia que jo recordo el xocolate bo. Porque lo poc xocolate que jo havia menjat era florit, amb gust humit i vell, d'haver estar guardat molt temps o amagat. I després encara mos van donar una taronja a cada ú. Encabat va sobrar encara un sac de taronges, que les va anar donant la mestra mentre hi van quedar, a l'hora del pati. Tot anava a base de commemoracions. Hi havia San Fernando, que s'havia mitificat una mica com a patró de la joventut. De xaval recordo que al camp d'Esports portaven cucanyes i tal, però sempre amb la cosa falangista, sempre organitzat pel FJ.

El Jaume havia format part de les OOJJ, i va poguer observar des de dins l'evolució cap al FJ. Es la seva una visió crítica, que posa de manifest les barreres que s'oposaven a la nova organització en la seva tasca d'aconseguir l'hegemonia entre els joves.

(JAUME) Per a mi que lo Franco va tindre vista de comprendre que a medida que aniria entrant a la zona roja, clar, era molt temps de parlar de justícia social extremada, i si se presentava com si allò fos un quartel, pues no podria tindre una bona acollida. Porque la gent de quartels n'estava molt tipa. Ell va veure, crec jo, que la cosa de la Falange per entrar a la gent li anava de maravilla. Porque Falange parla de justícia social a ultrança. No es podia valdre dels requetés,

perquè no sonava igual. No podia agafar el moviment en si, que fos tipo carca. Això a Catalunya sempre ha estat rechaçat, sempre ha estat superat aquesta cosa, encara que ara hi hem tornat bastant. Si inclús van agafar gent del POUM! I és que clar, si els parlaven d'una justícia social veien que efectivament se tractava la injustícia i que s'ocupaven d'ells i que amb un lo col.loquen, aquesta gent hi anava encara que tinguessin lo pare a la presó. Per això que tenien lo terreno abonat si haguessin sapigut seguir. La majoria de la gent voluntària que va anar a la zona nacional, els últims temps, ja eren que si tenien alguna tendència esquerdista, per a salvar-se anaven voluntaris. Hi havia gent humil més que no pas de lo altre. Fills de burgesos pocs. O sigui gent bronca, gent de armas tomar. Però bueno, és que llavors anaven a rajatabla amb la cosa aquesta de la justícia social. I agafaven individus de dalt avall. I que això va ser un perill a Espanya, no et càpiga dubte. Perquè jo recordo que vai dir: això no durara. Perque aquesta gent hasta s'enfrentaven amb un empresari. Passaven davant dels sindicat i tot. I jo ja ho vaig pensar: no durarà perque llavors resultaria que els que van perdre a guerra l'haurien guanyat. I així va ser. Ja es va cuidar Franco. Quan se va acabar la guerra algo se va mirar de preparar la gent, van intentar de fer seminaris, però no hi havia altura. I a més un fenòmeno que es donava és que es disputaven el poder. Si el delegat de OJ era requetè, allí no es feia més que requetè, si era falangista, falangista. Si va arribar a fallar hasta el SEU, que era universitari i tenia mes altura! Lo SEU al principi sí que hi era a Lleida. Però vamos, lo universitari sempre es va negar d'estar enquadrat a l'Organització Juvenil. Aspiraven a tindre la seva cosa a part.

L'Organització Juvenil era només els afiliats. Suposo que devia ser com un símil en jove de la Guàrdia de Franco. Després van fer el Front de Joventuts. Això de Frente volia dir que intentava agafar als que estudiaven i als que treballaven. Era una cosa més ambiciosa que no pas l'OJ. La prova és que llavors van enviar uns oficials instructors que deien, que sortien de aquelles acadèmies que tenien, de la José Antonio. O sigui que la idea era dona-hi més importància, més dedicació i més cultura. Havien de passar de l'aspecte guerrero. Perque està clar, l'OJ va aguantar fins després de la guerra europea, perquè fins que no es va veure si Espanya entraria o no, ja els interessava de donar aquella educació militar, disciplina a ultrança. I después d'havia de fer un canvi i això va ser lo Frente de Juventudes. En teoria a lo FJ hi havien d'estar tots los joves fins als 21 anys. Al final van fundar dos seccions d'enquadrament, una de centros de enseñanza i una altra de centros de trabajo. O sigui que de fet i oficialment tot treballador havia d'estar enquadrat a la secció d'aprendices, que despues va ser centros de trabajo. Igual que feien amb la organització sindical, que enquadrava a tots els treballadors, volien abarcar a tots els joves. Però això era teoria, perque mai no ho van fer. Aquí era una ficció la cosa política.

Lo Front de Joventuts als anys 40 potser que ja s'estava al damunt de l'optica Lux. Si no s'estava allí, a la plaça Catalunya, en aquella casa que fa xanflà, que hi ha una peixateria, al tercer pis. Les activitats que es feien allí no es moien mai de la instrucció premilitar i de tant en tant alguna conferència que es limitava a donar historia d'Espanya, més que re, i alguna vegada sobre la vida de José Antonio, però sobre la figura humana, no la doctrina. I això, crec jo, perquè tampoc no la sabien, o si algú sabia algo, veia que era perillós i tampoc no l'interessava. Deixaven lo que convenia: "Unitat de la patria", però el jonsisme, lo de Onesimo Redondo, res. La instrucció premilitar era allí al Carrer Major, al darrera hi havia un local molt gran que va ser el Casino Mercantil, después tambe se feia molt al Roser. A més és que si es reunien 36 persones era un èxit. Pels carrers potser feien algun desfile de tant en tant, que ens feien anar a missa el diumenge, que anavem aquí a la Sang. Però ja t'ho dic, no es feia mai més de 35-40. Aquí a Lleida hi ha hagut sempre molt poca cosa. Crec que la vegada que van tindre més gent va ser de la forçosa. Hi havia més d'una centúria allí al quartel, quan era front. I en aquella època a Lleida no hi havia molta gent, perquè hi havia cases senceres buides. D'ostentació aquí Lleida no en vaig veure mai. Bueno, no és raro. No es Lleida. A Catalunya és molt difícil de que hi entrés. Jo una centú-

ria formada no la he vist mai més. Alto! Sí, quan van operar a la inclusa, a la Maternitat. Van enviar allí instructors, els van uniformar a aquells crios. Quan tenien necessitat, naven a buscar-loi feien número. I després això també ho van fer a los Maristes, amb la secció aquesta d'ensenyanza, però no va tenir gens d'èxit. Ja se'n va començar a fer llavors de campaments. Els primers campaments me sembla que van ser el San Marcial a Torre de Capdella. No sé si el 40 o el 41... I el segon, que es va començar a un lloc que es diu la Trobada de Seu d'Urgell. Los primeres campaments se van caracteritzar més per aquesta formació militar i educació física. I llavors potser sí que algun oficial instructor donés alguna doctrina. Però poca cosa. Perque hasta els campaments que va haver últims se va distreure de la cosa militar i eren més que re com a colònies... Jo el FJ el vai veure sempre molt flux. Hi havia més gent col.locada que militant. Jo la cosa del moviment falangista a Lleida no la he vist, mai no he vist una acceptació plena. Aquí en aquesta provincia, com a moltes, que coi! Arribaven a que en un individu l'afiliaven per donar-li un càrrec. Un moviment ideològic que va d'aquesta manera, ja pot plegar...

18. "Així me vai enrolar en Secció Femenina"

El tres d'abril de 1940, commemoració de l'ocupació nilitar de la ciutat, la Glòria va ser convidada per una amiga a formar part de la coral de la Secció Femenina, que havia de cantar el "Per tu plo-ro" a la plaça Paeria. Fou així com entrà a formar part de l'organització falangista, on treballaria bona part de la seva vida, com animadora i professora de política. Durant la guerra s'havia vist obligada a deixar els estudis; amb el pare absent, ella, la seva germana i la seva mare van haver de lluitar per la diària supervivència. La fe catòlica i la incautació de la finca familiar els van fer viure l'ocupació com un "alliberament". Dona, mestra, jove i decidida com la Immaculada, els seus respectius compromisos haurien de seguir un camí ben diferent.

(GLORIA) Al 40, quan va morir el meu pare, tenia 19 anys. Allavors, les gents de les meves promocions, n'hi havia que havien perdut algun any, perque no van valdre els estudis que es van fer aquí durant la guerra. Jo no vai fer re durant la guerra, perquè ja teniem prou feina per subsistir. Nosaltres vivíem allà al final dels Camps Elisis, que hi teníem una finca. Allò ho van fer tot estatal durant la guerra. Jo he pesat fins i tot polvos, tomato, per a fer la conserva de tomates. I me pagaven. La meva germana es va posar a treballar i la meva mare feia confecció. I de allí va venir que no em podia preocupar d'estudiar. I a l'any 40 les nostres generacions nos vam trobar amb això... Nosaltres vam viure molt la vida de la nostra mare, perque l'havíem d'ajudar i portar un sou a casa. L'havíem de creure també, però no sé com dir-ho... Ara parlen d'unes entrebucades molt fortes i de que marxen de casa. Aleshores no ho pensàvem això. La mare era la que manava, però nosaltres al no tenir pare, dialogavem molt. A nivell econòmic, de la casa... Tots sabem lo que guanyavem, tots sabem lo què gastavem. S'havia de fer front a la vida. Va arribar un moment que la meva mare era com la germana gran. Entenee la nostra posició, no es fiava en re. Veia que érem persones honrades i que pujavem bé. Per això potser cap de les dos va acabar anant al matrimoni, perquè a casa teníem un acolliment. Jo per exemple vai anar a Mallorca i és clar que era gran, però estava a casa. I la meva mare hagues pogut posar peros, perquè anava sola en un alberg. I allavors encara s'allargava més la joventut, perque havíem de viure amparats a casa. I jo al final de comptes vai triar Magisteri perquè a les oficines les dones sempre eren molt menos que els homes i a mi em fastidiava.

Después de la guerra vai fer el servei social a Secció Femenina i em van inclur dins de les oficinistes. Però hi havia un senyor que li va dir a la meua mare que tenia un amic al Front de Jovenuts i que això havia de canviar. I em van col·locar al departament d'administració del FJ. Al FJ va ser un treball molt agradable, perquè tots érem amics. Eren els dos pisos de sobre del Porfolio. Hi acudia molta gent. Los xavals van veure que una cosa s'havia acabat i que havien de fer... La cosa rullava així. Havíem de viure el moment. A nosaltres que nos explicaven de si antes era una cosa i después una altre. Dintre del FJ hi havia la rama de nens i de nenes. Només tenien canalla fins als 16-17 anys. Después la que volia passava a Secció Femenina. I així va ser com me vai enrolar en Secció Femenina. Perquè además un dia donant un tomb per la Banqueta amb una amiga, me va dir: "Saps què? Que a la Secció Femenina de Falange fan un coro i cantaran el 3 d'abril", que se celebrava molt. Ho vam fer voluntariament molta gent. I vam cantar en frente de l'Ajuntament, a la plaça Paeria. Encara me'n recordo d'una de les peces, el "Per tu ploro", que és una sardana... Quan se tenien los 17 anys s'entrava a SF. Les activitats de la SF consistien en fer oficis per algun festival, alguna concentració. També es feia lo deport. Jo per exemple vai fer balonmano. Vai anar als primers jocs universitaris que es van fer después de la guerra a Madrid. Perquè los que feiem 6è i 7è ja nos consideraven universitaris, no sé perquè, potser per a tenir algú. Molt labors, en plan de fomentar les labors típiques dels pobles. Ja molt més enllà, se van muntar exposicions ara per nadal de mantellines de Granada, de cobrellits i mantels de Canàries... coses típiques. Al departament de la ciudad y el campo si trobaen algú en un poble que encara sabia fer algun treball manual típic, lo ressucitaven. Recordo la M.E. que era professora de musica i es desplaçaven als pobles a recollir cançons. S'hi va treballar molt, molt la recuperació del folklore. Llavors es feien concursos. SF de Lleida havia guanyat primers premis nacionals. Los trajos no sé que se n'haurà fet... Los del coro eren particulars, però los dels que ballaven eren meravellosos. Tot això es feia al carrer Major on hi havia hagut la sala Montessori abans de la guerra. Ho tenien molt arreglat. Havien portat un piano i una biblioteca. Hi havia sempre una classe de religió a la semana, tant xiquets com xiquetes tenien un assessor religiós, que l'anomenava el bisbe. No s'obligava a ningú a fer cap pràctica religiosa, però sí que assistien a classes de religió. El servei social sí que ere obligatori. Passaves los 6 mesos allí i s'ha acabat. Inclús podies fer el servei social als menjadors de l'Auxili Social que es van crear per indigents. A l'Asilo Borràs hi havia la guarderia de nens petits, que potser ja hi era abans de la guerra. Lo menjador, que encara em penso que subsisteix, estava per allí al Bonaire... Un altre departament assistia a la canalla. Van ser les pioneres, al menos pels pobles, de fer visitar la canalla des de que naixeen. SF posaven les infermeres i els donaven llet i la canastilla. I la robeta que hi havia a la canastilla. Les noies de pobles, quan se venien a examinar del servei social, se les demanava la canastilla. Era una labor social.

Aleshores hi havia los albergues, cases de camp, escoles, edificis... hi passaven 20 dies, un mes. I era cantar, ballar, fer salut, també hi havia un sacerdot que no convivia amb nosaltres, però pujava cada dia a dir missa. No s'obligava a ningú, però tampoc no podiem deixar que la canalla en aquella mitja hora fés lo que li donés la gana. Per cert una vegada jo estava a Sant Hilari de Sacalm, hi havia una noia alemana que havia anat bastant als albergues. Les altres que eren més veteranes me van dir que era protestant. Bueno, vai parlar amb ella i li vai dir: "Jo no m'hi puc posar amb a religió que tu tens, però tú no has de donar mal exemple. Així que et prego que facis acte de presència" I així ho va fer. I la nostra sorpresa va ser que el jesuïta que els feia les classes va dir que li tenia que donar el premi de religió perquè sabia més evangeli que les altres. L'albergue se deia Isabel Clara Eugènia. Hi havia nenes de Girona, de Barcelona i també de Lleida. Los grups los distribuïem una mica per edats. Hi havia una instructora per a cada grup. Cada grup se deia de una manera: Santa Teresa, Isabel la Católica... Sempre ens bellugavem amb

aquests noms històrics. Van començar una miqueta més tard, però va haver classes de formació política. Se donaven los textos de José Antonio. Que era una política per part de les dones molt moralitzadora, perquè un dels punts de la Falange diu que l'home és l'eje de tot i que la família és la primera cèl.lula política, o sigui que tot se basava en això. Era una ètica més que política, però del moment. Quan estava a Magisteri, els donava lo nacional-sindicalisme. Però com que als cursos que feiem ja hi havia religió, se feien les oracions dels benedictins. Pues claro, ja era un ambient més religiós que polític. Sempre que SF va fer un curs, nos portaven lo millor de lo millor. O sigui que vam rebre una formació selecta, inclús de com asseure's a taula i de com menjar. La prova és que la majoria de nosaltres som solteres, que hem rutllat més amb l'església que amb lo ball... La SF inclús nos pagava exercicis espirituals. Jo en vaig fer dos. Se feien a la Mariana. Les primeres tandes d'exercicis s'omplien de gent de SF... Secció Femenina havia seguit molt la línia joseantoniana. I com que la línia joseantoniana no era la línia franquista... pues aquí està. Vulguis o no vulguis, SF era cosa del règim, encara que no hi havia tota la simpatia pel Franco. Això ja nos ho va dir molt abans de que acabés tot això un professor que després l'he vist sortir per televisió. Aquell era jonsista, que eren com els anarquistes pels comunistes, eren més purs de doctrina, eren revolucionaris. Aquell li vaig sentir dir que la Falange havia perdut la primera part de la revolució, que si no es guanyava la segona, estava perduda. I aquell home va estar pres per Franco.

19. La cartilla del tabac

Tres dies a la semana, después de treballar al troç, jo venie del poble amb bicicleta per nar a aprendre música. I amb la lliçó, nae a ca la Júlia a espiar. I mos foteien fora, perquè encara érem molt crios. Perquè no teniem la cartilla del tabaco. No teniem 18 anys i no podiem ensenyar la cartilla del tabaco. (ELOI)

...I después una altra cosa: la gana! Que vam passar una època de gana que no es va acabar fins que a l'any 52, pel Congrés Eucaristic, no van treure les cartilles de racionament... I vam passar una època llarga que només vam pensar en viure, menjar i sobreviure. (DAVID)

Una paraula resumeix la situació social durant la primera postguerra: "sobreviure". Reflexa, per una banda, tota una filosofia de la vida. I descriu amb precisió les condicions reals de l'existència quotidiana. La "supervivència" està associada a una altra paraula clau del període: "racionament". Una de les primeres mesures del general Franco en guanyar la guerra fou l'abolició del racionament. Al cap de dos mesos, el gener de 1940, les autoritats es veuen obligades a tornar a introduir les "infamants" cartilles, que acaben esdevenint una mena de carnet d'identitat que defineix l'estatus d'adult, que és també l'estatus de virilitat (en tant que permet el consum de tabac i l'entrada a la casa de tolerància). La memòria oral subratlla així l'enquadrament social que el racionament alimenta. Davant la migradesa del sumistre oficial, hom cercarà diversos camins per conjurar l'espectre de la fam. Amb el racionament, neix un dels fenòmens més característics de la societat de postguerra: l'estraperlo. El lloc que ambdós ocupen en la memòria oral mostra l'impacte que van tenir en la vida quotidiana.

(ELIES) Estava tot racionat. Tenies unes cartilles i cada mes hi havia reparto. Jo recordo de petit, durant la guerra i després uns quants anys més, jo tenia la obsesió que no veuríem mai més pa blanc. Después hi havia l'estraperlo, que consistia en comprar i vendre al marge del comerç

legal. Tot tenia un preu establert pel govern, però no hi havia res. I es comprava a la trastienda, on no es pugués controlar. Jo recordo que el meu pare (pagès) havia de vendre al preu extraoficial perquè el preu oficial no cobria els costos. Ell no ho volia vendre al preu del mercat negre, perquè pensava que la gent que ho havia de comprar tot per viure, no podria sobreviure. Però això era un cas completament excepcional. Això estava perseguit, però el propi govern sabia que amb els reparts oficials que donava, la gent no podia menjar. De tant en tant feien razzies. Hi havia el xiste aquell que diu que un controlador de tasses va a un pagès i li pregunta: "Què els donen als tossinos?" Diu: "Lo que queda de la batuda del blat" "Com? Però si no hi ha blat per les persones i vostè ho dona als tossinos! Multa!" Una altra vegada, tornen a passar i el pagès avisat els diu que els dona panís: "Com panís? Si es necessita per fer pa! Multa!" I va a un altre i el pagès els diu: "Miri nosaltres els donem 3 pessetes a cada ú i que es comprin el que vulguin".

(JULI) Alguns de la ciutat tenien problemes, naen justos. Si el teu pare va ser mestre, ja ho deus sabre. I el pagès no disposae de quartos, però lo menos la manutenció la tenie, que és lo principal. Claro, tenfem lo raccionament, que el naem a buscar a Lleida. Per cert, el teniem a lo carrer Jaume el Conquistador, al radere d'Hisenda, una pastisseria que encara hi és. Allí hi naem, al sortir d'estudi, i agafaem lo pa, de panís, dolent. I si en feie falta en minjaem. Tot estae raccionat: oli, sabó, sucre. Tenies certa butiga destinada, naes allí amb la cartilla, i lo que et tocae. Ara nosaltres, coneixies algú del poble, te portaen algo d'estraperlo, compraes una garrafa d'oli... De Velilla de Cinca venien cada semana uns amb un carro, passaen camp a través, i aquí (a la partida Vallcalent) ere el centro. I tots los veïns venien a comprar el pa blanc. Però si no, anae tot raccionat. Hasta el tabaco!

- Què en pensava vostè de l'estraperlo?

(LLUIS)- Jo ho veia normal. Totes les anormalitats que hi havia eren normals. Claro que ho sabia que era estraperlo, però no ho podíem dir. Erem conscients que la cosa funcionava així. Hi havia molts sistemes de funcionament de l'estraperlo. Però lo que es veia funcionar era la gent que naven a vendre lo paquet. Jo recordo que devia arribar algun cargament de carn congelada de l'Argentina, i de cop i volta no hi havia més raccionament de carn. I l'havies d'anar a buscar a la carnisseria o a una parada que feien bocadillos a la plaça de l'Estació o així. Arribava un moment que si no eren del tot afectes al règim los tumbàven. Als petits no els castigaven, lo que feien era confiscar-lo. Ara, per exemple, si en una ferreteria veneien claus, a aquet sí que li posaven multa, perquè tenien que respectar el raccionament -qui diu claus diu una altra cosa. La gent tenia molta por i es desenteneien de tot. Tenien prouta feina per pogue's guanyar una miqueta la vida. I molts anaven a fer diners. Los que no van tenir manera d'anar a la rapinya, i después la gent que se va comprometre més amb el règim. Com aquell governador que va venir de Girona, lo Mazo Mendo, que hi va estar un mes només aquí, perquè quan era aquí se li va descobrir el pastel de que havia fet l'estraperlo amb uns cupos de ciment per una presa de no sé on. Después lo van fer subsecretari de no sé que encara. Se van enriquir amb l'especulació. Un dels muntatges que es va fer aquí va ser Regions Devastades. Después hi havia la Comisaria d'Abastos. I la gent no gosava critica-ho, la gent tenien por. Perquè qui menys qui més tenia alguna cosa a amagar, si menos moralment. Perquè si un comprava pa, havia d'amagar de que el comprava d'estraperlo. No es criticava, no. Obertament no. A sotamà sí. Perquè la gent no es fiava. Sempre podia haver algú que t'escoltés. Si es criticava a casa es deia a la canalla: "Vosaltres no digueu res, eh!".

(AURELI) Hi havie dies que baixava el tren de Lleida i a Cervera pujave carregat de carbó cap a Barcelona, i només sortir de l'estació, veies que pujave gent, que ja estae combinat. Una sèrie de gent que un cargave oli, un altre sucre, i veies aquestes coses. Això nant cap a Barcelona. I

de Barcelona aquí portaen un altra cosa. Però tot d'estranyis. Jo ho havia vist, nant amb bicicleta per la carretera, en sortir de l'estació de Vilanoveta que hi havia una sèrie de gent que estaen preparats per allà, que havien arribat en bicicleta o en carro i com el tren allavons surtie poc a poc, pues veies que treballae la gent a carregar les coses. I a l'arribar a les estacions, que ja sabien on hi havia més vigilància, ja veies que baixaven carregats l'un amb una maleta, l'altre amb un sac... Ere així. Això era l'estraperlo més petit. Llavors se feve també estraperlo en camions, en carros. A Vilanoveta ere un punt de depòsit de carbó, que venie de Mequinensa o de Granja d'Escarp. Hi havia un comboi continu de camions. I veies que la gent entraen allà i sortien carregats amb un bot, amb una caixa. I molts en ves de sortir cap a la carretera, sortien cap a camins de carro. Senties parlar después: aquestos se'n van a tal torre o tal altra, i allí ho agafen en un carro, carregat de palla o de llenya, i ho portaen a vendre. Això nae combinat. Per exemple, com que jo treballae en un taller, veies que també hi havia cotxes antics a on davall de la planxa que hi ha dels peus hi havia uns depòsits fets artificials per portar oli, farina... Quan ho reparaem, que desmontaes lo carro, te trobaes que tenie un doble pis. Entens? Pues lo mateix passae amb los carros i les tartanes. Que la gent els arreglae amb unes condicions que no se veués que portessin res, però naven carregats. Aquest estraperlo més gran no es veie tant. Però com que Lleida ere un centro bo, se notae a les festes aquestes de la pilota basca, o les verbenes.

- Què vols dir que la gent que guanyava en aquest estraperlo invertie en això?

- Pues se gastae. Surtien molt i feien festes maravilloses. El que es guanye fàcil después se gaste bé. Hi havia un ambient bastant bo, dintre de la crisi de después de la guerra... I Lleida ere central. I havia una sèrie d'articles que a Catalunya abundaven, i una altra sèrie que a l'Aragó hi havia més abundancia.

(PASQUAL) ...Nosaltres el que voliem era fotre'ns un gran tip de riure. Que te dire jo, assentar-nos un dissabte a la nit als bancs de Fernando, a fer la butifarra, a veure creuar-se els expressos a les dos de la matinada. Que veies lo menos 50 persones amb sacs al coll que correien dalt del tren. S'amagaven a tot arreu i en 10 minuts estava tot carregat a dalt al tren i no veies a ningú. Desapareixien. Si als mateixos inspectors els feien anar per força! Pues aquests te deien "Si nosotros mismos nos damos verguenza. Si le vas a coger a una mujer 25 o 50 kilos de maiz, o dos garrafas de aceite ¿Qué hacemos? Si este no es el estraperlo que tenemos que coger" I altres que tambe paraven la ma. Aquí n'hi va haver sempre de gran estraperlo. Correa més la pela, home. Ara, estave casibé sempre a les mateixes mans. Nosaltres, quan tenies dos peles, lo que naves és a gasta-te-les a Barcelona. perquè aquí eres massa vist.

L'espectacle que se succeïa a l'estació de Vilanoveta no era sinó la punta d'un iceberg de profundes ramificacions. L'estraperlo es vist com un sistema molt complex que es fonamenta en la imbricació de diverses realitats superposades, i en la complicitat tàcita entre Estat, forces de seguretat, poders econòmics i societat civil. Els petits estraperlistes del "sac a l'esquena" conviuen amb els grans estraperlistes que fan negoci amb els "cupos". Aquests són criticats perquè "especulen amb la gana", però alhora són tolerats perquè abasteixen un mercat imprescindible per a sobreviure. L'estraperlo expressa l'ambivalència de l'actitud social davant el nou règim, una barreja de por i d'acceptació passiva: "Totes les anormalitats que hi havia éren normals" Per altra banda, l'estraperlo afavoreix l'emergència d'una capa d'enriquits. Per la seva posició fronterera, Lleida esdevé un centre neuràlgic del mercat negre, com a eix de l'intercanvi entre la ciutat, l'entorn rural i les províncies veïnes. L'efervescència de la vida nocturna és la imatge més visible d'aquest oasi de prosperitat enmig d'un desert de misèria.

20. El pupitre trencat

Formadas las jóvenes inteligencias con arreglo a estas normas, se habrá realizado, para plazo no muy lejano, una total transformación en las mentalidades de la nueva España y se habrá conseguido desterrar de nuestros medios intelectuales síntomas bien patentes de decadencia: la falta de instrucción fundamental y de formación doctrinal y moral, el mimetismo estranjerizante, la rusofilia y el afeminamiento, la deshumanización de la literatura y el arte, el fetichismo de la metáfora y el verbalismo sin contenido, características y matices de la desorientación y de la falta de rigor intelectual de muchos sectores sociales en estos últimos tiempos, todo ello en contradicción dolorosa con el viril heroísmo de la juventud en acción, que tan generosa sangre derrama en el frente por el rescate definitivo de la auténtica cultura española. ("Ley de Reforma de la Segunda Enseñanza", 1938)

(MAGDALENA) El dia que vai començar a anar a col·legi, al Cor de Maria, després de la guerra, recordo perfectament que em va tocar d'asseure'm amb una altra noia en un pupitre que estava trencat. Però no se'm va acudir de pensar perquè estava trencat. L'edat no et permeteia adonar-te de les dificultats i la gent no te les feia veure tampoc. Però sí que recordo que al Cor de Maria hi havia un grup de nenes, que després vam ser les que vam fer batxiller, que ens quedavem una hora més. I entre que sortien les altres i nosaltres haviem de fer l'hora de repàs, nos donaven berenar. I recordo tres germanes que menjaven un xusco, que era com una barreta de 200 grams, pero no era com ara. Era redona com un llonguet. I se'l menjaven sucat amb membrillo. I jo pensava: "Com s'ho poden menjar això?" I jo li vaig dir a la meva mare que també volia un berenar com aquell: "Com has de berenar un xusco si no te'l menges en tot lo dia?" I sí, sí, me ho va posar, però no hi va haver manera. I em deia la meva mare: "Tú no has de fer cas del què menja un altre, perquè què saps tú el què ha menjat per dinar?" I potser sí que la gent, malgrat que estigués en una situació més o menys arreglada, era difícil de comprar los aliments.

El retorn a classe, després dels anys de guerra, apareix com una represa després d'una interrupció accidental. Malgrat el pupitre trencat i la fam, per als infants és com si el període republicà i el parèntesi bèl·lic no haguéssin existit. Les reformes pedagògiques empreses pels governs anteriors són abolides de cop. Sobre el magisteri, un dels sectors socials que amb més entusiasme s'havia sumat a la causa republicana, se cerneix una repressió indiscriminada. Els protagonistes dels moviments de renovació pedagògica no poden ser els agents ideològics de confiança en què el règim vol convertir els mestres. A l'edifici de la Normal s'instal·la la Junta Depuradora del Magisterio, que es dedica a l'exàmen inquisitorial de l'actuació dels mestres durant la República i la guerra. Hom exigeix -als mestres i als que aspiren a ser-ho- un aval de bona conducta i d'adhesió al "Glorioso Movimiento Nacional", signat pel rector de la parròquia, l'alcalde del poble, el cap de la Guardia Civil i de la Falange. Gran quantitat d'ensenyants són depurats i es veuen forçats a la precària supervivència de les acadèmies privades i la clandestinitat. El nou Estat es proposa aplicar un nou model d'educació, segons una concepció totalitària, que haurà de forjar els ciutadans del demà, primers exponents del règim polític-moral que es pretén imposar.

(RAMIRO) Lo peor del Magisterio fue la posguerra, se empeoró terriblemente la cosa. Porque ibas a un pueblo y con lo que te daba el Estado no podías vivir. ¡Te pedían más de pensión! Tenías que ir al Ayuntamiento. Tenías de vivir de limosna casi. Eso fue la época mas triste del Ma-

gisterio. Muchos se dedicaban a otra cosa, y la escuela iba de cualquier modo. Era una cosa estricta, que tenías que seguir las órdenes del gobierno de Franco. De vacación no existía. Todos los días de la semana trabajabas. Sólo los jueves por la tarde. Después conseguimos que fuera el sábado por la tarde. Las horas de clase eran 6. Nos enviaron un libro del Ministerio de lo que tenías que hacer en la escuela. Había que interesarse mucho por la religión. Oración al entrar, al salir, mucho catecismo, mucha doctrina. Y otra cosa era hacer casi ya una preparación para el ejército. Empezaron a salir los Balillas que llamaban ellos, de los italianos, el Frente de Juventudes. Y en todos los pueblos el maestro era el encargado del FJ. Tenía que organizar a los chiquillos aquellos: los cantos que había que hacer patrióticos, izar y arriar banderas en la escuela. Tenías que salir allí, formar a los chicos, cantar el himno de la Falange, el "Cara al Sol". Era obligatorio. Cada vez se hacía menos. Pero todos los 40 y los 50, eso se hacía a rejatabla. Eso en el aspecto dijéramos premilitar. Y en el sentido religioso, había que llevar a los niños a la iglesia, no te podías excusar los domingos. Tu ya actuabas como si fueras un sacristán. Llegado el mes de mayo, pues igual. Y en los pueblos que no había cura, como en la montaña, pues el mes de mayo lo teníamos que hacer el maestro y la maestra, ir a la iglesia a rezar el rosario. Ahora, como no puedes con los chicos decir una palabra más alta que otra, pues a callar! Los chavales hacen lo que quieren. No están muy atentos a lo que dice el maestro. Entonces había un respeto! En aquellos tiempos, más que nada, la enseñanza era memorista. Y cada día, pues claro, los chavales han ido subiendo más, y el maestro bajando.

El testimoni del Ramiro, que havia començat a fer de mestre abans de la guerra, i que aconseguí passar el judici del tribunal depurador, subratlla la revalorització que la figura del mestre experimenta dins el context autoritari: "Había un respeto!" Expressions com aquestes posen en evidència l'existència d'una matriu consensual envers el nou règim, basada en l'acceptació dels valors d'ordre i autoritat que aquest prén com estendarts. Tanmateix, del relat també n'emergeix la queixa per la precarietat econòmica amb que es dota les escoles i els mestres del sector públic, així com per la instrumentalització ideològica de que són objecte (més que ensenyants, els mestres apareixen com a "sagristsans" al servei de l'Església i l'Estat). Dins l'escola es prohibeix explícitament la coeducació i l'ús de la llengua catalana. Els rituals falangistes, l'entrenament premilitar i les cerimònies religioses tenen prioritat per damunt de la formació acadèmica. L'escola esdevé una mena de microcosmos de com ha de funcionar la societat: el mestre detenta dins l'aula una autoritat equivalent a la del dictador dins l'Estat. Pel que fa a l'ensenyament secundari, s'estructura a partir de la Llei de 1938, que tindrà vigència fins el 1953: estableix un exàmen d'ingrés als 10 anys, 7 cursos i un exàmen d'estat a l'acabar. Dóna molta importància al llatí i el grec, la religió i l'idioma (italià o alemany). El període bèl·lic havia suposat una interrupció del ritme habitual de l'activitat acadèmica. Molts joves hauran de deixar els seus estudis a mig acabar, i no tindran altre remei que posar-se a treballar. A d'altres no els hi serà reconeguda la validesa de les titulacions aconseguides. Després de l'ocupació militar de la ciutat, el SEU obre una acadèmia que permetra a alguns continuar els estudis. El 1940 es reobre l'Institut de Segon Ensenyament, que s'ubicarà a la seu de l'Escola del Treball, creada en temps de la II República. A poc a poc aniran reobrint les escoles de les congregacions religioses. Globalment, però, el nombre dels que cursin estudis secundaris en centres oficials serà molt reduït. En canvi, s'estén pertot arreu un reguitzell d'acadèmies de comerç, i repassos en cases particulars. L'oferta de mestres depurats s'adapta a la demanda creixent d'aprenents que cerquen d'ampliar els seus estudis fora de l'horari laboral, o d'aquells que no poden permetre's anar als centres homologats.

(JAUME) Jo quan va estallar la guerra, feia tercer de batxillerat. Quan vai poguer tornar a ingressar, el cas és que si recordava 100 o 150 nois de l'Institut, després de la guerra nos vam trobar 6 que van continuar. Los altres, alguns van desaparèixer amb famílies que van desaparèixer, però els altres buscant feines perque la misèria era horrorosa.

(PASQUAL) Nosaltres vam ser els més curts en educació, per la guerra. Jo vai anar als Maristes fins al 36. Encara el setembre del 36 van intentar de fer-nos anar a l'escola, però no podia ser. Els mestres havien d'anar a la guerra i llavons mos posaven quatre tios vells, que no hi havia manera d'entendre's. Llavons la majoria va abandonar els estudis. El que després va estar encara en edat d'estudiar, va seguir. Però els altres, universitat de l'adoquí. Vai entrar d'aprenent en una botiga. Llavons pues anar a algun repàs. Havia intentat dos vegades d'anar al senyor R. del carrer Cavallers. Pero noi, no hi havia manera! Quan no et quedaves per desfer paquets, t'havies de quedar mitja hora o tres quarts perque a lo millor feien aparador i havies de llimpiar els vidres. I ho vai deixar córrer.

(GLORIA) Abans de la guerra havia estudiat a l'Institut. Nosaltres si no recordo malament, som del plan del Marcelino Domingo. Anàvem al Roser... I després de la guerra, va ser l'Escola del Treball. Jo vaig fer un cinquè a Valladolid, on havíem nat amb la família. Quan vam tornar aquí, vai fer sisè al SEU, que van montar una Acadèmia per estudiants per allà a Blondel. I allí era tot de gent que estaven a mitat de batxiller. Vam fer un exàmen extraordinari pels de sisè. Vam haver de convalidar los set cursos a Barcelona, a la Universitat. Ningú tenia el batxiller aprovat si no tenia l'exàmen d'estat. Mos vam examinar d'escrit i d'oral. A l'escrit una traducció de llatí, una redacció i uns problemes de matemàtiques. I oral era una miqueteta de filosofia, ciències, matemàtiques... Era bastant fort, amb tribunals constituïts. La nostra pega grossa d'anar a la universitat va ser perquè a la postguerra hi havia poc menjar i molt car. No es podia mantenir un noi o un noia un curs a Barcelona. Alguns sí, però la immensa majoria ens vam quedar a Magisteri.

(BLAI) Jo aquest temps del batxiller, vai estudiar a lo que se'n diu l'Escola del Treball. La nostra promoció va ser la primera que va ingressar després de la guerra. Eren gent que els hi havien tallat els estudis, que tenien potser vint i pico d'anys. Eren gent gran que no havien acabat i es van tornar a integrar al batxiller. El règimen d'ensenyança estae amb una classe de nois i noies. Lo que passe que ens ficaem los nois amb un costat de la classe i les noies a l'altre. I amb la prohibició total de parlar. Hi havie dos capellans bastant extremats, i hasta quan sortiem cap a casa sabien si ens havíem vist, si havíem parlat. Això ho controlaven molt. Per exemple un quan ens veie amb una noia pel carrer, a la classe ens deie: "Fulano, fulano i fulano, això no pot ser, que si continue aixís hi haurà càstigs!" T'amenassaen. Llavors el batxiller que feiem, per mi -i els he conegut tots- potser ere el més complert, perquè constae de set cursos, començaem als 10 anys. El bàsic ere el calcul i l'ortografia, i si no, no passaes. Servie per aprendre i comprendre les coses. Moltes coses que ara fan a la universitat, nosaltres ja les havíem fet al batxiller. Al acabar els set cursos, tenies l'exàmen d'estat. Tenies que passar per una sèrie de professors, i a mes a l'exàmen hi havie una part escrita i una part oral. Ere bastant dur, però surties molt ben preparat. Lo que passe es que hi havie el fallo que la història i la geografia te la feien estudiar tota a base de noms. A segon curs hi havia la geografia d'Espanya, que t'havies d'aprendre totes les províncies, regions, comarques, pobles, número d'habitants, rius amb tots els seus afluents. I claro, agafae una aberració amb aquestes matèries! I tot s'estudiae com el parenostre. De gimnàsia també ere l'assignatura que feiem menos, perque no teniem pati, ens ho feie un metge. N'hi feiem un dia a la setmana. Ho feiem en un pati que hi havie al davant de l'escola, que estae tot derruït. Al sortir jugaem a futbol, jugaem molt al fronton, allí on hi ha els mobles Tarragona, que hi havie el Frontón Lleida. Ens agradae molt.

(MAGDA) Quan vai nar a l'Institut, amb una classe n'hi havia prou, i no s'omplia. Recordo que al nostre curs érem 21 nois i 21 noies. A primer vam ser molts més, potser uns 80 entre nois i noies, però quan vam arribar a segon, ja érem la mitat. O sigui que compta la gent que estudiava. L'ambient a l'Institut era bastant, bastant sèrio. Depén dels professors. Jo recordo un professor que

ara ja es mort, lo senyor S., que a la seva classe no se sentia ni una mosca. I al tanto, tothom la vista al llibre, perquè així que aixecaves la vista te posava fora de classe. No hi havia pati i el recreo el fèiem al carrer. Constantment venia gent dels xaletets dels voltants a dir que no respectàvem res, que els preneem les flors. Mira el trafic com devia ser que enquesta cruïlla del carrer que es continuació de Prat de la Riba, davant del Fronton, pues allí jugàvem a corda. Los dissabtes ens reunien a la sala d'actes. Tocaven lo pito per sortir i aquell dia baixavem tots a la sala d'actes. Un dels capellans explicava l'evangeli. Alguna vegada vaig intentar escapa'm, però resulta que els bedels vigilaven i no deixaven sortir. Hi havia un bedel que a la gent del nostre curs ens tenia una certa simpatia. I recordo un dissabte que vam baixar i teníem programat d'anar al cine. Perquè feies també una mica de sisa, naves al cine d'amagat. I vam dir d'escapar-nos. En lloc de sortir de seguida, t'amagaes a la carbonera i quan ja no se sentia soroll, sorties. Però resulta que ho va planificar bastanta gent d'esapa's i el bedel va agafar a casi tots menos a dos o tres que hi havia a la carbonera. I el dilluns tothom: "Apa, que et va agafar a tu..." I jo dic: "No, a mi no em van agafar" I diu el bedel: "Y a tu porque no quise, que estabas en la carbonera" O sigui que controlaven hasta això. Per les tardes anavem a repàs a les monges. Després hi vam nar al senyor Solans. Fins que vam arribar a exàmen d'estat. Fixa't com era la manera de viure que quan anavem a exàmen d'estat, lo senyor Solans mos acompanyava. Nosaltres ja teniem 17-18 anys i anàvem a Barcelona a examinar-nos, però no anavem sols. A les noies ens portave a un col·legi de teresianes, un internat del passatge Mercader. Ell ens venia a fer classe allí. O sigui que sense que t'adonessis estaves controlat. I potser no era tampoc la intenció de controlar-te, era la manera de viure.

(RICARD) Llavors l'idioma modern ere optatiu entre alemà i anglès. I del 40 al 44, escolta, l'alemanofilia, los pocs que triaven anglès se'ls miraven així: "Escolta, aquest és anglòfil!" Lo francès ere obligat, eh! Per exemple, jo recordo una anècdota, de l'any 44, que ja començava a saber el què volia i el que no volia, que ja tenia 16 anys, ere un dia que vai arribar a casa, i no sé què havia sortit del Hitler o del Goebels, o algo, i em vaig manifestar antihitlerià. Lo pape com aquell qui no diu re, va anar esbrinant: "Escolta, com hu saps tot això, on ho has llegit?" "No, escolta, és que ja fa dies que ho comentem als jesuïtes" Ep! reacció immediata: "Endavant! Però no ho diguis a ningú, eh?" Perquè ere aquell moment de: "Bueno, a casa comentem-ho, però no et manifestes públicament" I aleshores em va fer l'explicació de que em podie ser perjudicial, etc, etc.

Els testimonis deixen entreveure que probablement el nou batxillerat aconseguí suprimir "el fetichismo de la metáfora y el verbalismo sin contenido" que suposadament havien caracteritzat l'educació republicana (no és tan clar que assolís, com pretenia, "una total transformación en las mentalidades de la nueva España"). Els records evoquen la tensió simbòlica entre dos models d'ensenyament, entre dos models de societat: la promoció de les llengües dels països de l'Eix substitueix la "rusofilia"; la separació dels sexes acaba amb l'"afeminamiento"; l'aprenentatge memorístic ("tot s'esdudiaie com el parenostre") a l'exercici de la crítica. Mitjançant mecanismes subtils -i altres no tant subtils-, hom sotmet els estudiants a una tutela que esdevé, en la consciència dels alumnes, "una manera de viure". A dins i a fora de les aules, "sense que te n'adonessis, estaves controlat".

21. Aprenents

L'any 1940, amb 12 anys, en Lluís entra a treballar d'aprenent en una botiga de roba de l'eix comercial. S'havia vist forçat a interrompre els estudis per no haver-li estat concedida una beca amb l'acusació de "familia no adicta al movimiento". Fins que va marxar a fer el servei, la seva vida va transcórrer enmig de tel·les, observant diàriament la realitat de l'estraperlo, convivint amb la gernació d'adolescents que feien d'aprenents, i que com ell havien quedat "arraconats" per la dinàmica bèl·lica i per la repressió exercida sobre els vençuts.

(LLUIS) Generalment los que feiem d'aprenents érem de classes que havíem quedat molt arraconades després de la guerra. Jo era d'una casa benestant de Lleida abans, de classe mitja, no de molts diners. Ara, durant la guerra vam arribar a patir gana. La gana va fer marxar tots els diners. I el meu pare era molt estricte i mai no va fer l'estraperlo. Era un revolucionari i per aquestes coses era molt recte. Ell era ferroviari i després de la guerra va continuar de ferroviari, fins que va tenir un accident a Vilanoveta, li van fer un consell de guerra sumariíssim, i va fer cap a la Modelo. Al cap d'uns anys va poguer reingressar. El meu germa estava a França, que quan la retirada va fer cap allà, la meva germana estava d'enfermera a Barcelona. Quedàvem la meva germana, que en devia tenir 18 o 20, i jo. Ella va treballar de modista en un taller i jo d'aprenent en una botiga de roba. A Lleida el treball bàsicament era l'ambient de botiguers, perquè d'indústries no n'hi havien. Hi havia unes fàbriques de conserva, que hi treballaven dones. Hi havia una fàbrica de sabó i unes de sulfuros. Però res més. Tallers no massa tampoc. Lo camp no estava mecanisat. Tallers de cotxes, però poca cosa. Los aprenents anaven a l'Escola del Treball i després a treballar en algun taller. Gairebé no els pagaven tampoc. Se mirava de donar una mica d'instrucció, però de treballar no començaven fins als 18 anys. Llavons ja passaven com a operari o dependent...

Jo vai començar a treballar als 12 anys en una casa de teixits que hi havia en un pis, a la plaça Sant Joan. Això era l'any 40 o 41. Hi vai entrar perquè era conegut d'un oncle meu. Primer no cobrava. Lo primer sou vai cobrar 52 pessetes al mes. La il·lusió que feia cobrar! No hi havia gaires aprenents que cobressin i jo vai arribar a cobrar 52 pessetes! Allò ho donava tot als pares. Sempre ho vai donar als pares i llavors me donaven 2 rals o una pesseta pel diumenge. Los diumenges al dematí la majoria de cases treballaven. Per exemple cases de queviures, verduleries. La meva experiència d'aprenentatge encara no sé en què consistia. Potser en altres feines, un fuster o així, potser sí que era una altra manera de treballar. En el meu cas era més aviat la disciplina de l'horari, ser amable amb la gent i medir amb el metro les robes. Hi havia algunes botigues que també feien aparadors, jo només me limitava a posar la roba allà i si quedava bé, bé, i si no també. Però no tenia ni cap direcció ni re. L'amo de la botiga molt aviat se va dedicar a l'estraperlo de fardos de teixit de cotó. No li interessava si veneia més o menos. Amb ell l'interessava vendre el cotó i lo venee generalment en gitanos, en revenedors. Perquè abans com que no hi havia roba feta, tothom se ho feia tot a casa. Menys les samarretes, fins i tot els calçotets se feien a casa. Hi havia moltes hores que no fèiem res. Mos passavem hores al carrer, fent maleses. Anavem al mercat de la plaça Sant Joan a desmontar les piles dels melons, coses de canalla. No era un ensenyament. Es que en tots los ordres, lo que posaven a la gent, més que disciplina, era temor i por. Los amos generalment mos tractaven bé. Després los amos se van

anar posant més durs, però llavors no. Potser perquè els primers anys ells també tenien coses que amagar. No recordo cap càstig. L'horari era de les 9 fins a la 1, i de 2/4 de 4 fins a les 7. Quan sortíem nos anàvem al centre d'Acció Catòlica o mo'n anàvem a fer pedrades...

L'any 1940, amb 15 anys, l'Aureli va baixar del seu poble per aprendre l'ofici de mecànic. Va entrar d'aprenent en un taller, on aniria superant el lent escalafó de la professió fins esdevenir oficial, ja després d'haver complert el servei militar.

(AURELI) Jo vivia a la torre (amb un germà seu en una partida de Lleida) i treballava a Lleida. Cada dia al matí amb bicicleta baixava. A l'hivern, com que hi havia les boires, me quedava a menjar casi cada dia a Lleida. Portava la fiambrella i anava a un bar a prop d'on treballava jo o allí al carrer. Jo treballava en un taller de mecànic. Hi vaig entrar per aprendre un ofici. Així com avui tot-hom estudia, pues abans un aprenia de fuster, l'altre de mecànic. Hi havia més oficis. Vaig començar d'aprenent. Allavors hi havia molta gent que volia entrar. Hi havia d'entrar a base d'influència. Era a base de amics de Lleida, entre ells un cosí germà que era molt amic de l'amo del taller que vaig entrar. S'empeça poc a poc. Els primers dies t'interessa aprendre tots els elements, les eines que necessites per treballar i les peces dels motors i de les màquines. I poc a poc te vas habituant. Vas veient als operaris que ja en saben. I ja vas coneixent com són les coses, com s'han de reparar. I després que ja ho coneixes, entre la pràctica. Poc a poc, al costat de l'operari: "Desmonta'm aquest canvi i torna'l a montar" A mesura que un va aprenent, pues li van donant feines més delicades. Segons la capacitat de cadascun, pues li van augmentant lo sou, la categoria. Al principi me sembla que cobrava 17 pts. a la setmana. Fèiem normalment 10 hores, entre matí i tarda, però si un dia te deien que havies de tornar a acabar un cotxe o un camió, a la nit, pues també hi anaves, i allò sense cobrar. Les hores extraes per a un aprenent no les pagaven. Ara, quan ja tenies una categoria, que ja et donaven com oficial de tercera, allavors ja sí. Ja cobravaes.

Al cap d'un any o així, ja feia feines d'operari, ja treballava pel meu compte sol: "Ves a canviar aquest canvi, o aquesta ballesta, ves a canviar aquest coixinet", mil coses. I el sou també pujava. I si un no tenia capacitat o no s'esforçava en treballar, en ves de pujar en sis mesos o un any, pues estava dos. No estava la empresa obligada al cap d'un any a augmentar. Li augmentaven quan veien que ja estava preparat. Té una cosa això del treball de mecànica, que avui no es fa, però llavors tenia un valor immens, perquè avui una peça practicamente un mecanic casibé no la fa, perquè ja ve tot fet de fàbrica. Llavors se feien coixinets, i s'ajustaven i es feien pinyons, omplien els forats, els soldava i els limaes. S'havien de fer moltes coses estranyes llavors. Per això l'aprenentatge era més llarg. Avui un motor en dos dies se monta. Però llavors agafaes un motor, el desmuntava tot, feies la bancada, preparaves l'assunto, fonies allí el metall, després el tornejava al mateix motor, a mà, havies d'ajustar els cigüenyals, i uns coixinets hasta que se suavitzaven. Els pistons, els aros, les vàlvules... Inverties un temps, inverties molt material i per això després de passar 8 o 15 dies per fer un motor, si sortia malament, pues allò era un fracàs. Ara no costa, avui és molt fàcil. Treballava amb molt males condicions. Així com ara tenen calefacció i los pisos ben encimentats, amb fosses ben fetes, allavors la majoria no estaven ni encimentats, no hi havia fosses, i moltes vegades hasta inclús havies de treballar al carrer. Jo m'hai trobat un any que treballàvem damunt de la neu. Perquè eren tallers justos, hi havia dies de molta feina, ho havies de fer fora.

Allavors quan entraem d'aprenent nos afiliaen. Perquè inclús cada semana nos feien anar a això de Falange, com una espècie de curs, a ensenya-mos coses d'instrucció, de joventut, lo que són els armaments. I poder un dia determinat te feien desfilar, ens uniformaven, el 18 de juliol, festes així. La Falange ho tenia organitzat i els tallers estaven obligats a deixa-t'hi anar. T'ensenyaven instrucció, com un militar... Després es va desfer. Les cases se van anar despistant poc

a poc, per no deixamos-hi anar tant. Quan te feies més gran, no te hi deixaven anar tant... També vam passar dificultats, perquè t'esmeraves i al moment que veies que adelantaes tenies problemes amb los operaris. No volien que els passessis al davant. Perque si els aprenents s'avançaven massa, ells no augmentaven de categoria. L'operari te aquesta cosa, no ajudaven a aprendre. Moltes vegades ho havies d'aprendre per fora, havies d'agafar un llibre tu, o preguntar a un altre operari. Si un operari cobrae a dos pts l'hora i un un operari de tercera cobrae a 1,25 i feie la feina tan ràpida i bé com l'altre, pues és clar, l'altre no podie demanar augment de sou, i per això hi havien dificultats. Normalment, lo poc que guanyava ja ho necessitava per la bicicleta i les coses aquestes. Havies de canviar roda, t'agradae de portar-la ben equipada, i com eren pocs cèntims, pues clar. I fumar, encara que només fumessis diumenges, aquell dia t'havies de comprar un paquet que et costae, posa-hi 5 pts. Ros, que llavors ere molt. Perquè quan un és jove, ja ho saps, li agrade molt això, per presumir moltes vegades. I normalment això ho fumaves quan anaves passejant, així, sigui per la rambla, sigui pel carrer Major. Hi havia temporades que hi estavem vuit o deu, d'aprenents. I d'operaris sis o set. Més o menos se tenia per cada operari un aprenent. Hi ha vegades que se'n tenia algun de més, perque els jovenets no valien per gaire. Molts quan ja tenien una categoria de tercera, ja canviaven de casa, perquè normalment al canviar de casa guanyes de sou i millores de feina. Hi havie aprenent, tercera, segona i primera. Fins que vai tindre que anar al servei, no vai canviar de taller. Al llicenciar-me vai tornar a la mateixa casa, perquè havia quedat content jo i ell també...

22. Quintos

El David treballava d'aprenent en una botiga quan va començar la guerra, i per les nits estudiava comerç en una acadèmia. Tenia llavors 15 anys i de poc li va anar ser cridat a files. Un cop finalitzat el conflicte, va formar part de la primera quinta regular, que van cridar l'any 1942. Hauria de passar dos anys més de la seva vida a la caserna, al Castell de Lleida, veient com s'esgotaven els dies que restaven de la seva joventut.

(DAVID) ...Jo vai entrar a l'any 42, que és la meua quinta. Just hi va anar d'entrar a la guerra. La van demanar, però ja a les postrimeries. Quan vam entrar als quartels, vam trobar reclutes que eren de la quinta del 37, 38, 39, 40 i 41. Ara pensa en un home jove, posa-li 4 anys de mili, a veure com ho supera! Tots els que havien servit a la zona republicana, van servir quatre anys i mig. Ostres tu! Ara fes una composició de lloc! Què faries tu? Una persona als 20 anys, que ha fet una guerra, que ha estat als camps de concentració, i que li diguin que ha de fer la mili, i que s'hi ha d'estar 2 o 3 o 4 anys més. Jo vai veure soldats que els veie vells, i només tenien 5 anys més que jo. Però ja tips de tot! Va ser terrible... Jo em vai poguer salvar i només vai fer dos anys i mig. Llavors havia sortit un decret que deia que els soldats no podien passar més de dos anys. Però ningú no protestave, perquè hi havia la guerra mundial, perquè si diem algo ens foteen de bufetades. I va surtir una llei que deie que si havies complert dos anys, i no quedae un altre germà a casa, lo més gran se podie llicenciar... Vai passar la mili amb aquet pensament: serviria millor a la pàtria treballant a l'asserradora mecànica que no pas aquí a la mili. Què fa de bo? A més no concebies la disciplina militar. A què treu que diguin "Firmes! "? I que un es mogui una mica i li fiquin el pel al zero. De què això? Negatiu completament. Lo fotut és que hi hem anat tots los meus ger-

mans i tots los meus fills a la mili. I en conec d'altres que són militaristes i han començat per no na-hi ells ni els seus fills. Com més militaristes són, més se n'han lliurat!

A més a més la mili ere molt dolenta, no donaen lo minjar que donen ara, passaes molta gana. I a casa no et podien donar gaire, molt poca cosa. I después que ere l'ambient hostil. A mi em repugnae tot allò, aquelles xuleries dels oficials: "¡Cuando se entra aquí los cojones se dejan en la puerta, y aquí tu no eres nadie!" Coses així. I que no et deixaven parlar amb català. I después unes imposicions bèsties. A mi em van posar en una cosa que no havie fet i me van posar al calabosso. I sort que el capellà, al cap de 8 o 9 dies, quan se'n va enterar... Perque se va calar foc a unes mates on jo feie guàrdia, que no ere res, i ho havie dit. Però van telefonar al govern militar: "Que se veía unas llamas, que se quemaba la ciudad!" Surt lo capità, cridant com una bèstia, que no em va pegar perquè estave de guàrdia, que si no em pegue, pues vai quedar tan acollonit, i vai veure una bestialitat tan gran, que no se'm va ocorrer dir: "Ah, pues yo he dado parte al cabo" Que només que hagués dit això, se la cargue el cabo! Allò que no me'n vai enrecordar, com si m'hagués quedat tonto, fins després... També hi havie les quintades que en dèiem. Jo n'hai vist. A la nit se feien. Un se disfressae, quan los quintos estaen atontats lo primer dia, pues naen cap allí, com si fossin el metge, a fer la visita. Los despullaen, los tocaen, escolta! I estira'ls amb una corda los peus del llit. I despertar-los. I posar un plat d'aigua a una porta: "Fulano de tal, que entre!" I blum! Li queie al cap. N'hi havie que eren pesades. Amb un xicot mateix que tenie reuma, el van dutxar a la nit. Una cosa sèria!

Però lo que vai veure més horrorós de la mili, i això me la va acabar de fer atragantar, va ser un espectacle, que t'ho has de creure el què et diré. Torno a dir que va ser la primera quinta normal que va entrar després de la guerra. I aquí a Lleida van comparèixer gent de Barcelona i tal. I va comparèixer un home valentíssim, que va dir: "Jo sóc protestant, amb tot lo respecte. Yo solamente le dire una cosa: en el momento de jurar la bandera -que deien missa i a la consagració s'agenollen tots los soldats- yo me quedaré de pié". Ostres! El capità de la companyia: "Te va a caer un paquete! Y además, como yo lo sepa, te meteré en el calabozo, te abro un expediente!" Només per dir que farie això lo van arrestar. I aquet li va dir al coronel jefe del regiment: "Passará esto" Diu: "No se atreverá. Porque soy capaz de matarlo" Llavons vam jurar la bandera a l'esplanada de la Seu Vella, que ara hi ha uns dipòsits d'aigua. I tots los soldats formats! I el capellà a dalt a una tarima. I quan toquen la marxa que toquen l'himne nacional: Tararí! Pom! Tots agenollats. I el fusell així, una postura d'aquelles (fent el gest d'agafar el fusell). I aquell xicot es va quedar de peu. Que a més ere un xicot que ere bastant alt i destacae. I feien la cerimònia. (El coronel) no va esperar que acabés de la consagració. Pues se va treure una vara que portae a més de l'espasa de mando, i a bastonades lo va treure, sense donar-li una ordre. Lo va agafar i a bastonades lo va treure de la formació. Que no es pot fer! S'ha de dir: "Rompan filas, pero que se quede fulano" I mentre estaven tocant les campanetes donant glòria a Deu, a bastonades lo va portar fins al calabosso. Que hi havie un troç! El va tirar de qualsevol manera al calabosso. I es va estar tota la mili allí! Jo el veie, pobre noi, pues mira, a fer les feines més bèsties, a picar, a arreglar... Pues jo que no la podie veure, només me faltae això! Lo fotut és que ere llarg això de la mili! La meua va durar 4 anys, però jo en vai fer dos. I és lo dia més felix de la meua vida, quan me van dir que podia marxar a casa! Em vai llicenciar al setembre del 44, i va ser lo dia mes felix de la meua vida! Encara avui alguna vegada ho somio! I despres clar, quan tornaves a la vida civil, no teniem lo que té ara la joventut. Te procuraes guanyar la vida, treballant moltes hores, i casar-te, perque també tenies ganas de casar-te, hasta inclús per divertir-te, no hi havie res mes, no tenies al cap cap altre pensament...

23. Pietat, estudi, acció

Aún nuestra ciudad era frente, mientras a pocos metros maquinaba el enemigo nuestra destrucción, la voz vibrante de la Jerarquía, que llamaba a los jóvenes, a aquellos jóvenes que por su edad no podían empuñar las armas, a organizarse nuevamente para la Acción Católica. ¡Primeras y deliciosas reuniones! ¡Primeros y vacilantes pasos! ¡Primeros a veces interrumpidos actos de piedad! Porque, mientras se soñaba en una organización que debía llevar la verdadera vida a nuestras jóvenes, el obús, la bala y la bomba, nos amenazaban a cada momento de muerte (...) Y vino la paz. Y con ella se allanaron los caminos y se ensancharon los horizontes de nuestro apostolado, Toda la diócesis nos esperaba y pronto las llamadas se hicieron insistentes y apremiantes. Aprendimos el nombre y la psicología de las parroquias, y allí donde vimos jóvenes con ideales y con ansias de perfección, plantamos nuestra bandera, bandera que bien pronto flameó por toda la diócesis, y se mostró orgullosa, amparando a 300 jóvenes en el Pilar de Zaragoza en agosto de 1940. (Memòria de la III Assemblea Diocesana d'Acció Catòlica Espanyola, setembre de 1942)

(ELIES) A la postguerra era la joventut de Falange. Jo no sé exactament, perquè no hi vaig estar mai. Jo em vai moure mes bé pel camp de l'Acció Catòlica. L'església té la possibilitat d'organitzar-se. Desapareix la Federació de Joves Cristians i s'organitza l'AC. Bé, llavors aquesta AC reprén lo que feien los fejecistes i ho fa tot al seminari: la cosa de teatre, de cercles d'estudi i el futbol, potser hi havia secció d'atletisme. No era de militància, hasta que no vai fer exercicis, quan tenia 20 anys, hasta aleshores, l'AC era jugar i fer teatre. Des del punt de vista més general, l'AC cuidava la cosa apostòlica però des del punt de vista dels cercles d'estudis, els seminaris a parròquies, que estiguessin organitzats diocesament. Se feien trobades diocesanes, s'elegien els dirigents, se feien recessos espirituals, alguna vegada es va utilitzar alguna peregrinació que va mobilitzar a l'AC. Primer se'n va fer una al Pilar, que a aquella hi vaig anar. No sé quin any, que jo devia ser al servei, se va fer una gran peregrinació a Santiago de Compostela, que hi van anar centenars de mils de joves de tota Espanya. Era organitzada per l'AC nacional i la idea era "Som tots peregrins, la vida es un peregrinatge". Es tractava de viure amb aqueixa actitud de marxa i de conquesta. Es feien excursions, a vegades actes de tipo apostòlic, a Poblet.

Quan els obusos, les bales i les bombes havien deixat de formar part del panorama quotidià, l'Església triomfant ofería als joves noves armes i nous combats, aquest cop de signe espiritual. La "Acción Católica Española" fou l'instrument que la jerarquia va promoure per consolidar la seva influència, i fou l'organització juvenil hegemònica durant la postguerra. Ja havia existit abans de 1936, encara que el predomini de la FJCC (no sempre ben vista pels estaments oficials) li atorgà un paper marginal. La nova situació, i la prohibició de la FJCC, n'afavoriren una efervescència sense precedents. L'Acció Catòlica havia nascut a França el 1886, i es definia com "la participación de los seglares en el apostolado jerárquico de la iglesia". Tenia per lema "Pietat, Estudi, Acció": la Pietat consistia en la pràctica quotidiana de la litúrgia i l'oració; l'Estudi el comentari en els "cercles" setmanals de qüestions socials i morals (la política era considerada tabú); l'Acció les pràctiques de tipus assistencials (envers els "pobres", els malalts i els vells). En cada diòcesi es dividia en 4 branques (Homes, Joves, Dones i Noies) i s'estructurava territorialment per parròquies. La primera Circular dels Joves d'AC, el 1941, recull l'ideari de l'organització. Vet aquí algunes de les consignes: "Los Jóvenes de AC (son) los enviados de la jerarquía para mantener los derechos de Cristo sobre la juventud española"; "A

una con el Caudillo, tomaremos las armas con pulso firme cuando lo exija la fe de Cristo o el honor de España"; "Sostenemos la primacía espiritual de España en la Hispanidad, porque su ser cristiano lo alumbró España". Es dóna notícia, aiximateix, de la Campanya que duu a terme aquell curs la Joventut Femenina d'AC, sota el lema "Pro Modestia y Moral", la qual consisteix en "combatir contra los puntos de corrupción, contra las conversaciones inmorales y desprecio patente a todas las jóvenes provocativas" (CIRCULAR, n.1, Agost 1941).

(LLUIS) Amb la guerra, lo primer moviment que hi va haver va ser el Frente de Juventudes. Després, suposo que amb molt bon criteri, una part de l'Església crec que van fer una bona feina per darrera. L'Acció Catòlica, si bé no era gran cosa, sí va tindre la virtut d'apropar molta gent que no tenien on caure. A nivell de parròquies se feien Círculos de Estudio, oficialment en castellà. Los Círculos de Estudio eren unes classes de convivència, però molt, molt, molt lo que se feia era d'ambient social. I a nivell religiós, te passaven aquells textos del Tihámer Toth, que a mi m'agradaven en aquell temps, alguna vegada t'encolomaven la vida d'algun sant. Jo crec que ells mateixos se devien obligar a fer això, perquè lo que es va fer des d'allí és fer una xarxa de gent que es coneixeen, que es parlaven, exposaven els problemes reals que es trobaven, que si podien trobar feina, que si podien estudiar... Jo ho vai viure bastant això.

(DAVID) Quan se va acabar la guerra, a l'Església va vindre aquí una tempestat de propagandistes, bons nois, però tots éren castellans, de Saragossa. Abans no es va parlar de que aquí hi havia la Mare de Deu de Montserrat, no va ser fins el 47, o el 49, que va ser la festa d'entronització, que diuen que va ser la represa de la catalanitat de l'Església. Però aquí sembla que només hi havia el Pilar. I s'organitzaven per la joventut pelegrinacions que anaven a peu des de Lleida fins a Saragossa. L'obsessió ere dirigir cap allà. Lo clergat de Lleida, exceptuant excepcions, ha sigut molt poc català. "Santiago y cierra España", que deien. Aquí surt un capellà de Lleida, que se li hauria de fer un homenatge: mossen Ramon Espasa, canonge de la catedral. Va ser lo que va aguantar la catalanitat, va ser fundador de la Confraria de Montserrat, que nosaltres hi vam pertènixer després de la guerra, i un dels meus fills va ser escolanet i tot. Després lo que a mi em feie mes angúnia de tot ere la proximitat del clero amb les autoritats. A tot arreu naven junts. ere un continu contacte. Llavons deien "autoridades civiles, militares y eclesiásticas".

Els testimonis dels informants defineixen dos tipus de discurs sobre l'AC. Per una banda, aquesta és vista com el màxim exponent de l'aliança de l'església amb el règim. Als cercles d'estudi i als encontres es transmetrà la identificació entre religió i política coneguda com a "nacional-catolicisme". Les institucions de Falange (Sindicats, Educación y Descanso, SF, FJ) es dotaran de consiliaris, i la salutació feixista s'imposarà en els actes religiosos. Els vells feijocistes se sentiran incòmodes amb la nova situació, i parlaràn de "catolicismo zaragozano". L'oposició simbòlica de la Verge del Pilar amb la Moreneta posa de manifest una oposició que depassa la vivència estrictament religiosa. Per altra banda, l'AC és un espai d'intercanvi i diàleg que acull un cert distanciament respecte del poder. Les activitats eclesials escapen del militarisme imperant en les organitzacions juvenils del règim. Els joves que pertanyen a l'AC no han d'anar al FJ. Per als membres d'una generació dividida per la guerra, l'entitat ofereix "una xarxa de gent que es coneixien, que parlaen". Un altre aspecte del discurs fa referència a la "moralització" de la vida pública empresa per la jerarquia eclesiàstica, que es resumeix en la frase: "Tot ere pecat!".

24. "Tot ere pecat!"

Hay que dar la batalla al ambiente y costumbres (...) principalmente entre los elementos católicos, que con una concepción voluntariamente errónea o quizá afectada, mezclan en escandalosa promiscuidad conductas dispares como por ejemplo la santa comunión y el baile moderno, la cadenita con el santo Cristo en un escandaloso escote (...) En nuestro apostolado debemos ser prudentes, sí, pero no cobardes ni hipócritas. Contra el incendio de inmoralidad en playas y demás lugares, provocando lujúria, prudencia sí, pero valentía. (Paraules del Consiliari Diocesà d'AC en un acte celebrat al Cine Victòria amb motiu de la presentació de la campanya per al curs 1944-45, sota el lema "Pro Restauración Cristiana de la Familia", citat a FORJA, n.19, octubre 1945)

En el tren, camino de Lérida, presencié un caso aleccionador: una joven, sentada en no muy delicada postura, sacó su pitillera, encendió un cigarrillo y se puso a echar humo; aquel acto, embebido como venía en recónditos pensamientos, me causó honda pena y no pude por menos que pensar con tristeza en la juventud... Quizá empezaría asistiendo a bailes, luego fumando y perdiendo hasta el calificativo de señorita y luego... Al ausentarse un momento, uno de los allí presentes no pudo contenerse y exclamó: "¿Pero han visto ustedes el descoco de estas mujeres? Yo no sé hasta donde vamos a llegar" Sí. ¿Hasta dónde vamos a llegar -pensé yo- con la piedad olvidada, con la dignidad perdida y pidiendo a voces el libertinaje?... Señores, así nació el Comunismo en España. (Humberto Bahillo, "Un poco más católicos y españoles", SIGUEME, any III, n.2, 1945)

Els anys de postguerra es caracteritzen per la restauració d'un ordre moral que pretén esborrar d'un cop l'evolució cultural experimentada per la societat en les dècades anteriors. El combat es dirigeix contra unes formes de vida que hom considera causants del desgavell republicà ("así nació el Comunismo en España"). Les autoritats civils i religioses es dedicaran amb entusiasme a una tasca de "reforma dels costums" que pretén abastar des de les conductes públiques a la vida privada. La clau de volta de l'argumentació consisteix en sotmetre al judici religiós formes de comportament que amb anterioritat no havien estat problematitzades. Fumar una cigarreta, acudir al ball, dur una determinada faldilla, són actes que en la immediata postguerra es revesteixen de profundes connotacions polítiques i socials. El resultat serà un aixamplament extrem de l'àmbit d'allò considerat immoral, que en la memòria dels informants es resumeix en la sentència que obre aquest apartat.

(DAVID) Después també, els que estaem posats en les coses d'Església, ere l'època en que tot era pecat. No podies ballar, fer un petó amb una noia, tot era pecat! I nosaltres estaem tan acoilonits! Ara, los que no estaen a l'Església, aquells se divertien, eh! Tenien un altre modus de viure diferent del nostre. Anaven als balls. Però amb limitacions també! Perquè els primers anys después de la guerra hi va haver molts capellans de poble que es van oposar a que es ballés! Per ells ere un model dir que al seu poble a la festa major no s'havia fet ball... Et dire que a l'any 41 o 42 hi va haver un governador a Lleida que va prohibir durant la quaresma, que són set setmanes, a totes les ràdios de Lleida, tota la música de ball. Jo això ho vai viure! Al principi l'església va combatre molt els balls, hasta fer el ridícol. Ballar sí que es ballave. Hi havie el Sícoris, los Huracans, hi havie anat el Machin. Però això ja va ser después, però al principi no, no! Si hagués pogut el Franco els hagués fotut tots al Frente de Juventudes o a l'Acció Catòlica. O cura o militar. Lo demás no sirve para nada. Un cas que conec, que un capellà d'un poble de les Ga-

rrigues no va poguer sortir-se de que es fes ball, a l'entoldat que havien posat a la plaça. I per destorbar va organitzar un rosari cantat, i amb altaveus mortificant la música de la gent que ballae al costat. Devia ser al 49 o al 50. Después se va anar suavitzant. Ara, que quan venie la Quaresma tancaen los balls. Llavors els joves agafaen una gramola, inclús les llogaven, se'n naven a una era, o a casa, a un descampat, i a ballar! Hi havie hagut algunes vegades de que els hi havien reprimit això. Ara, quan s'acabae la Quaresma, llavons tornaen a omplir els balls del poble, i allí ballaen. Después ja els van deixar fer a la Quaresma.

RICARD- Fins a l'any 50 i 55 tothom tenie claríssim lo concepte de bé i lo concepte de mal. Però rabiosament clar. Es dir: això es pot fer i això no. Ja no m'hi poso en si és pecat o no és pecat. Diré simplement si està ben vist o no. Per tant si ho fai ho he de fer d'amagat. Públicament, Déu me'n guard! Al 50-55 és quan comença a trontollar aquesta divisió monolítica entre el bé i el mal, i es comença a dir: bé, potser no és tan dolent, això! Potser pel carrer els nòvios ja mos podem donar la maneta...

- Fins aquell moment no us podieu donar la mà?

RICARD- No, fins que no tenies el compromís ja de casori, no podies agafar una noia pel braç, sinó ere mal vista! No vol dir que no es fés, pero no es feie cara a la gent. La societat veie amb mals ulls determinats comportaments.

CECILIA- Una noia que se n'anés amb un cotxe amb un noi, encara que fos lo nòvio, pues la societat l'hagués senyalat així casi com una noia qualsevol. I ara agafen lo cotxe i se'n van a Mollerussa...

RICARD- Ara, amb aquestes normes de comportament crec que la voluntat de imperio, es dir el franquisme i la Iglesia, juguen un paper molt secundari. Ojo, són defensores de los valores espirituales, però la gent los accepte. La societat no se li imposa la defensa dels valores espirituals, los té, i actua normalment. Clar que potser també si no s'haguessin apoiat, potser hagués vingut el canvi molt abans. Amb lo que sí poden incidir es amb el retard amb que ve la modificació. Però amb l'existència dels comportaments, no. Hi eren.

CECILIA- La guerra és un parentesi. Pero quan es torna a l'antic, la gent te ganas d'ordre, i torne amb aquella època...

(LLUIS) Los nois, no sé si atemorits o reprimits, hi havia alguna cosa que no era massa normal. No ho sabria definir. Perquè avui, els que tenen l'edat que nosaltres teníem aleshores, se mouen d'una altra manera. Nosaltres, si haviem de veure a una noia ho haviem de fer d'amagat. Casi, casi fèia vergonya mirar a una noia de cara, de fit a fit. Estava mal vist i les noies no ho acceptaven: "Si me miren massa fixo, potser faré un pecat". La gent no actuaven segons com perquè tot era pecat. Podia ser pecat mirar fixo en una noia, perquè t'excitava. T'excitava més llavors que no pas ara. Si anavem als baixos del Pal.las per a veure passar les noies pel carrer i les veiem les calces perquè no els hi podiem veure mai! Més que repressió, era que cridaven l'atenció i allavors la gent, abans que els montessin un numero al Carrer Major, se n'estaven. Ara, les relacions sexuals i tot això, passava igual que ha passat tota la vida. Si t'agradave una noia te l'havies d'emportar, bueno emportar, havia d'anar i tú l'havies de seguir al camí de Granyena o darrera dels Campos o per la font de Gardeny, perquè si no t'escridassaen i t'averkonyien. La repressió portava la inhibició de la gent. Això igual passa avui. Lo que passa que avui les relacions s'acceleren molt. Después ja es van començar a fer balls particulars, els guateques, cap allà el 45-47. Agafaven una gramola... Primer ho feien alla a Granyena, una mica de ball i después lo brenar. Después ja buscavem algú que tingués una torre. Llavors ja era de gent més coneguda, més reduït, amb una predisposició a entrar més lluny...

La culpabilització de l'esguard ("si miro massa fixo, potser faré pecat") denúncia la penetració de la nova cultura en la vida quotidiana. De l'ordenament polític als moviments corporals, del llenguatge a la comunicació no verbal, el nacional-catolicisme, com l'aire que es respira, pretén abastar-ho tot. Tan dicotòmic és el discurs sobre la moralitat, com el discurs sobre la política. La repressió de les actituds dissidents en la vida pública es correspon a l'apaivagament dels "impulsos" personals desviats. La fractura entre "rojos" i "nacionals" és tan clara com la divisió entre el bé i el mal. Per als joves, el "perill extern" pot personalitzar-se tant en el "comunisme" com en les "baixes passions". Per altra banda, la nova moral social pretén recuperar i redimensionar tendències seculares de la cultura provinciana, com el suport a la "moralitat pública", l'ètica del treball, i el respecte per les jerarquies socials. En aquesta matriu conservadora el franquisme troba arguments de legitimació, espais per organitzar el consens ("la gent té ganes d'ordre", "los accepte"). Per fer aquest salt ideològic, cal reconstruir una idil·lica moral tradicional, vigent en la societat local fins la instauració de la República, i condemnar com a desviació tot allò que escapa d'aquest model simbòlic (encara que tingui més "tradicció" que la "nova moral"). Es en aquest sentit paradigmàtic un sermó contra la festa major pronunciat el 1945 pel superior dels Jesuïtes de Lleida.

¡La Fiesta Mayor! Se acerca la de Lérida. Pero... ¿por qué la fiesta que debiera celebrarse para recordar las virtudes del Santo Patrono y enfervorizarse para imitarlas, ha de ser, como es muchas veces y para muchos, la fiesta del diablo? (...) Flores de primavera, músicas de pasacalles, gigantes y cabezudos, oficio solemne, panegírico del Santo de la ciudad, procesiones, sonoras tracas y alegres volteos de campanas, gallardetes y enramadas, convites de parientes y amigos, charlas alegres y tantas y tantas otras cosas por el estilo. Estas son las legítimas y cristianas fiestas mayores. Pero desbordamientos del cieno de la carne, impúdicas conversaciones, embriagueces intolerables y degeneradoras de la dignidad humana, bailes asquerosos y tantas y tantas otras cosas de este jaez, ni son fiesta mayor ni pueden constituir ninguna parte de ella. (P.Llorens, S.J., "La fiesta mayor", SIGUEME, any III, n.4, abril 1945)

Durant aquest període, són nombrosos els discursos que, com aquest sermó, arriben als joves a través de múltiples canals orals i impresos: classes de política i religió, llibres de formació, revistes, cercles d'estudi, conferències, prèdiques, exercicis espirituals, prospectes, fullets, etc. De manera particular, les publicacions adreçades a la formació de la joventut (l'anomenada "literatura edificant") tenen durant la postguerra una difusió sense precedents.

- Hi havia algun tipus de llibres que llegís la joventut?

(LLUIS)- Pues sí, jo m'agradaven els llibres del Tihámer Toth. Suposo que devien circular entre la joventut, perquè no crec que expressament los anés a buscar jo.

(DAVID) A l'Acció Catòlica hi havia una revista que es deie "Signo". També hi havia llibres de formació. Jo en vaig llegir molts d'un francès que es deie Raul Plus, que encara els tinc a casa, més que res de la joventut. "El joven frente a la vida", i coses d'aquestes. I després fulletons petits de formació, espiritual, que et parlaven de la missa, aprofundint, i vides de sants moltes, també... Hi havia una obsessió tremenda per la sexualitat, una cosa obsessiva. Tant que fins al cap de molts anys parlaven del sexto mandamiento com si no n'hi hagués cap més. Perquè va haver algú que va dir: "Bueno, pero es que hay 10!" Amb totes les xarrades que ens feien, de gent que inclús venien de Madrid, de Barcelona, gent eminent que ens feien conferències, només ens parlaen del sexto mandamiento: s'apoltronaven, s'arropenjaven, i hores i vinga i fot-li i da-li. Com si no hi hagués res més. La sexualitat, escolta, els tenie obsessionats. T'acollonies. Venia de vegades un capellà, que ere de Madrid, que es deie Enciso, a fer xerrades, confèrencies. I preguntavem, per exemple: "Com se pot fer un petó amb una noia?" I deie: "Com a màxim a la galta, i fins que no tinguessis una edat, que havies de tenir equilibri..." I clar, allò, escolta, ens ho empassavem, ens ho empassavem! Es que no teniem ocasió de llegir res més, d'il·lustrar-mos amb altra cosa. Es

después quan va vindre una certa obertura, que vas despertar, que ja tenies un ideal. Jo no m'agradae això. però estaes tan tip de guerra, estaves tan atabalat, que dius: mira, i quedaves tan panxo. Lo que passe que no tenies los elements d'ara per nar llegint altres coses. Però la mateixa experiència de la vida, un se culturalize una mica. Però és que en fotien un grà massa. Però d'això te'n dones compte quan ja ha passat. Se sublimaen los joves verges. No només la dona! La dona ja ere una cosa... Però és que els hòmens també!

Quin era l'abast d'aquesta literatura en la vida dels joves de postguerra? Quina era la seva influència en les conductes reals? La presència constant del discurs edificant en les fonts escrites del període, la seva distribució capil·lar, no ens hauria de portar a engany. Les fonts orals reconeixen la coerció exercida a través de diversos mitjans d'autoritat, però també informen de testimonis freqüents de dissidència, o si més no de distanciament, fins i tot per part d'aquells que, per la seva identitat catòlica, són teòricament els més influenciables.

- S'acceptaven aquests raonaments?

(DAVID)- Al menys cara a cara no hi havia ningú que digués que no! No vol dir que sempre es complís. Per exemple: tal película se recomanae que no anessin a veure-la. Bueno, pues el president d'AC hi va anar, que jo el vai veure! Escolta! Ostensiblement no podies dir... De vegades fèiem algun ballet, amb una gramola. Les llogavem a Casa Guarro, que ens feie pagar 15 pts. I hi havia algú que tenie una torreta. Jo havia anat a fora el pont, que hi havia unes casetes petites, i a la carretera de Corbins. Hi va haver una sèrie de noies, que encara les conec ara, 4 o 5 personatges, que no van vulguer agafar nòvio, perquè els seus nois o eren a la guerra o eren als camps de concentració. Allavons aquestes noies, tot i sent molt bones noies, d'AC i tot això, venien amb nosaltres, que érem crios al seu costat. I fèiem festes en algun pis particular, o en alguna torre que tenie una d'elles. Nosaltres no teniem un ral. Tenien més quartos elles que nosaltres. I elles van pagar un pastel, i nosaltres l'amanida i la gramola. I això ho fèiem d'amagat, perquè si ho sabien, que tots érem d'AC, això els hi sabia greu. Ens hagueren cridat l'atenció. Però no sé com, se'n van enterar. I els capellans als hòmens no els atacaven tant com a les dones. Atacaven molt més a la dona. A nosaltres ens van dir que ojo, que ens expulsarien i tal. I amb elles els hi va anar de poc. Tant es així que no ho van vulguer tornar a fer. Después ja tot això se va vèncer... Una vegada tres d'AC de Lleida ens van convidar a Castellldans a que els anessim a donar una explicació de què ere un Cercle d'Estudis, que ere una cosa que es feie molt llavors. S'agafae un tema, se desarrollae, i d'allò se'n parlae. Que no estae mal. I precisament de lo que vam parlar més, és de que la joventut s'havia de distreure d'una altra manera i no nar tant als balls, fent deport o fent obres bones, o nant a la muntanya, o relacionant-se, però res de ballar! Ballar ere una cosa! Com que hi havíem anat amb tren, fins a Puigverd, vam haver d'esperar el tren de les 11 de la nit. I clar, ens van dir de quedar-mos a sopar. I después vam anar al cafè, que jo tenie 18 anys. I estaem al bar del poble, i hi havia 3 o 4 músics en un cantó, i engeguen lo ball. I els joves d'AC vam dir: "Mira, claro, que hi farem!" I escolta, mentre parlàvem d'això, m'aixeco, veig una noia que travessae el pati i dic: "Vois ballar?" I ens posem a ballar! Ostres, m'hagueren matat! Escolta! Ja, ja. Vam ser els primers de ballar aquella nit. Després quan vam tornar: "Escolta, què hem vingut a fer aquí?"

Tot i que alguns testimonis justifiquin el reforçament del control social sobre les diversions juvenils com una responsabilitat exclussiva de l'església, la "moralització de la vida pública" era un objectiu que s'avenia amb la voluntat totalitària del nou Estat. En aquest període es freqüent trobar ordenances com la dictada pel governador civil de Lleida el 1941:

Con referencia a los bailes, tolerables cuando se desenvuelven con arreglo a las normas de la moral y del mutuo respeto, observarán, sin excepción alguna las siguientes normas: 1a. Solamen-

te podrán organizarse los domingos y días festivos. 2a. Salvo en los casos de fiesta mayor únicamente podrán celebrarse por las tardes. Quedan prohibidas por lo tanto por las mañanas y por las noches. 3a. Los bailes que se organicen por las noches en las fiestas mayores concluirán necesariamente a la una de la madrugada. 4a. En todo caso habrán de celebrarse en los locales habilitados legalmente para bailes. 5a. No se admitirá la asistencia a los menores de 16 años. ("Sobre la moralidad pública", comunicació del Governador Civil de la província de Lleida, juliol 1941)

La disposició del governador (Juan A. Cremades, probablement el mateix que havia prohibit la música de ball durant la quaresma), abona les raons morals esgrimides per l'Església per tal de prohibir i/o controlar els balls, tot i que la delimitació dels dies, hores, llocs i persones ens remet a una preocupació fonamental vinculada a l'ordre públic, que justificarà també la prohibició del carnaval. Una preocupació que es pot resseguir en un "Informe sobre la moralidad pública y su evolución" presentat l'any 1943 pel Patronato de Protección a la Mujer, una institució impulsada per Carmen Polo de Franco, i presidida en aquells moments pel lleidatà Eduardo Aunòs, ministre de Justícia, que es proposava "luchar por la moralización de las costumbres", i que presentava uns informes anuals que recollien informació, província per província, sobre el ball, els banys, els espectacles, la prostitució, la "moralidad callejera", etc. Els comentaris de la Junta local de Lleida, presidida per José Maria de Porcioles, corresponents al bienni 1943-44, són prou eloqüents.

Impresión pesimista. Ausencia casi total de vida moral, corolario del relajamiento del vínculo familiar (...) De 1931 al 36 gana terreno la inmoralidad; de 1936 al 39, desbordamiento de todas las pasiones; de 1939 al 42, periodo de embridamiento y restauración. El año 1943, con relación a 1942, ofrece la seguridad de haberse avanzado en el encauzamiento de la vida moral, a lo que han contribuido la Junta del Patronato y las cuantro ramas de Acción Católica. El campo ofrece las mismas perspectivas que la capital. Se tiene la impresión de que hay más inmoralidad que en las provincias vecinas (...) A causa de la falta de vigilancia paterna, suelen acudir las mujeres solas a paseos y espectáculos, con el natural perjuicio para el concepto cristiano del pudor femenino. Este mal se observa principalmente en las menores de edad. Son admitidas algunas libertades en el trato entre jóvenes de ambos sexos, tanto en las calles como en las salidas al campo. Influencia de la formación política: Las nuevas normas y la labor desplegada por las autoridades encargadas de ponerla en práctica, han determinado una mejoría patriótica, con todas sus consecuencias inherentes. En el campo, esta influencia no se ha dejado sentir aún. Por clases, son las bajas las menos asequibles, y de ellas, los varones. ("Informe sobre la moralidad pública y su evolución", Patronato de Protección a la Mujer, 1944: 19, 182-3)

L'Informe no anava del tot errat. Les condicions econòmiques i socials de la postguerra havien de propiciar a la ciutat l'efervescència de les dues institucions que més clarament alimentaven la blasfema "ausencia casi total de vida moral". Ens referim als balls i als prostíbuls, als quals dedicaré els propers apartats.

25. L'apogeu del Fronton

En los ultimos años se ha extendido mucho la afición al baile, y a los cinco que funcionan en la capital concurren toda clase de personas. No asisten menores. Medidas a adoptar: Que ninguna joven pueda entrar en el baile sin autorizacion de sus padres. ("Informe sobre la moralidad pública y su evolución", Patronato de Protección a la Mujer, 1944: 182)

(AURELI) Al Frontón es feien unes festes maravilloses. Amb festes així com a fi d'any, en festes senyalades, eren molt maques. Hi havia la sala de ball, la pista, el bar, uns alttillos a dalt. Aquet local ja va sortir després de la guerra. També hi havia el Novetats, la Paloma, la Violeta, els Pagesos, els Ferroviaris. Més tard va sortir la Rosaleda, als Camps Elisis, que era un ball d'estiu, amb tot de palcos i això, estae molt bé. El Frontón i la Rosaleda devien sortir cap al 42. Estae tot en apogeo això llavons, eh?

- Perquè ho dius?

Perque era acabat la guerra que llavons a Lleida hi havia un moviment molt fort d'estraperlo, perquè allavorens lo menjar i tot això escassejave molt i Lleida era un centre entre Catalunya i Aragó, de distribució de gènere, sigui de oli... de mil coses. O sigui, allí se manejava diners. I el Frontón, pues en aquells moments, hi havia unes festes fantàstiques. A la pilota basca es feien apostes, hi havia un marcadore. Estae molt bé allò, molt.

A principis dels 40 uns empresaris bascos construeixen el Fronton, notable centre recreatiu que durant gairebé dues dècades ocupa un lloc central en l'atenció ciutadana. Aprofitant l'eufòria econòmica promoguda per l'estraperlo, el Fronton, construït a l'avinguda Prat de la Riba (a l'actual edifici de mobles Tarragona), se situa a l'avantguarda de l'emergent indústria del lleure, i esten el seu renom arreu de l'Estat. Es tracta d'un complex que inclou instal·lacions de pilota, pistes de ball d'hivern i d'estiu, sala de cinema, bar i més endavant bolera. El Fronton esdevé la imatge més visible de l'economia subterrània que floreix a la ciutat, i es percep alhora com un espai d'evasió per a diversos sectors socials, que escapen així dels rigorosos corsés del control oficial. Els seus usuaris són principalment, però no exclusivament, joves; joves majors de 18 anys, és clar (els menors tenen prohibida l'entrada als balls). En tornar de la guerra, els components de l'orquestra "Jimmy i els seus Maniàtics" es retroben i es tornen a organitzar. Amb el nom de "Los Maniáticos del Ritmo", seran durant gairebé dues dècades, l'orquestra titular del Fronton.

RAUL- Al 40, els Maniàtics van tornar tots de la guerra, los Caballeros ja no van tornar tots. Hi havia els balls: la Paloma, la Violeta, lo Novetats, després ja va vindre lo Frontón. Tot lo altre eren societats, el Fronton era molt diferent. Lo va montar una companyia de pelotaris, que tenien un conveni amb Manila. Lo vam ignagurar nosaltres, fins que va marxar. Era diferent als altres. Era més modern. Era molt gran. A baix hi havia un salón de cine, pujaves dalt i hi havia un vestíbul, que era grandíós. Amb un mostrador tremendo a l'esquerra. I ja començava amb butaques, cap baix, que hi hi havia la pista de frontón. I a l'estiu, hi havia la terrassa a dalt, que hi han vingut les millors orquestes d'Espanya i del món. Va vindre "Sonando con Musica", amb lo Sen Prims, 40 músics, de pànic! Los Gransophers d'Amsterdam. I nosaltres allí tocaem amb ells, i tots deien: "Collons quina orquesta teniu aquí!" I nosaltres teniem ganes de fer-ho una mica bé, però quan te ficaves davant d'aquets monstros! Erem la titular del Fronton. Tocaem a tot hora. Dijous i diumenges a la tarde, i a l'estiu les nits. Per cap d'any feien unes festes que eren famoses. Tot ple, de cap a cap. Tots los balls que feien lo final d'any (lo Casino Principal...) a les 3 del matí, tots plegaen i feien cap al Fronton. I venie gent de Barcelona a lo fin d'any del Fronton, que se va fer una popularitat, era l'apoteosi. La llàstima va ser que lo van deixar perdre.

ELOI- Els Maniàtics van ser la millor orquesta que hi va haver a Lleida. Se'n recorden els de la nostra joventut, eh? Quan se foteien aquells 7 violins allà! Al Frontón. Ni "Caballeros", ni pitos ni flautes. Ho foteien bé!

RAUL- Al Frontón, anaem 9 i el que cantava. Molta gent vinien a ballar per lo raig de corda que hi havia. Se tocaen les ranxeres, lo tango, los valsos, los boleros, los passodobles, fogs lents, swing... Se posaen los violins davant. Los tres de ritme, los tres de metall i los tres de... Allí no hi va haver cap raó. Eren ganes de tocar. Al Fronton començavaem lo ball a les 7, i no hi havia gent,

i allavorens feiem: ara nem a tocar per nosaltres, i tocaem lo que mos agradae. Ara, quan venie la gent tocaem per a la gent.

- I què és el que els hi agradava a la gent?

PERE- Arronsar!

RAUL- Més comercial. Hi havia fogs, bailables, lents, los slows que en deien, més xabacà. Allò ere lo que per ballar conta. I nosaltres tocaem coses més melòdiques. I per la gent no ho podies tocar, porque no ho enteneien, ere un mort.

L'Aureli era un client habitual del Fronton. Hi acudia diumenges i festes amb la seva colla d'amics: aprenents, pagesos, dependents i modistes. Era el centre culminant d'un recorregut de lleure que incloïa cinemes, balls, locals de pobles, masies, aplecs i festes particulars.

(AURELI) Jo anae més al Frontón. Diumenges a la tarde. A l'estiu també feien alguna verbena, com Sant Joan, Sant Pere. Però aquestes d'estiu no t'hi trobaes massa bé. Perquè llavors també n'hi feien al Camp d'Esports. Que allavors surten tant la gent, que ja fa calor. Al Fronton, com ere gran, encara t'hi trobaes be. En canvi als altres, com que eren més tancats, no s'hi podie entrar: una calor! Hi havie orquestes molt bones, com "Los Maniáticos" Normalment aquí a Catalunya eren mes jazz, amb saxo i això. Se ballae el tiro-liro, de les primeres. Molts boleros. Passodobles. El rock & roll, jo ja el ballave. Va tenir un efecte molt bo. Una passió gran per ballar aquestos balls. Veies com tocaven una peça d'aquestes, que tots se ficaven a participar a ballar-lo. N'hi havie altres, el que passe que no me'n recordo dels noms. La conga, també va sortir llavors. El bugui-bugui, també, cap allà al 44, el ballaem molt. Algun que potser estae mes avançat sobre la música, un lo ballave d'una manera, un altre d'una altra. Ja t'ho demostraen com s'havie de ballar. Una parella que havie estat a fora, ja portae una idea. I despues ja cadascun lo ballave a la seua manera. Això jo crec que és com a tots los balls. En un principi, la idea la donaven los de l'orquesta. Sempre hi ha parelles que són destacades, i que t'ensenyen la manera de ballar un ball.

Encara que l'Església blasmés el ball com una cosa satànica, les parelles s'enllaçaven alegrement en el bolero, la samba, el tango, i altres balls més moderns que començaven a arribar, com el fox-trot, l'arrauxada conga, o el revolucionari bugui-bugui, precedent del rock & roll, el qual, malgrat la fantasia de l'informant, no apareixerà fins a finals dels 50.

26. Ca la Júlia

Ah! Les cases de tolerància estaen aubertes! Ojo, que hi havie una contradicció tremenda! Totes aquestes coses (els balls) les controlaven. I en canvi, les cases de prostitució van funcionar al menos fins a l'any 45 o 46. Despues les van prohibir, sí. (DAVID)

La societat de postguerra reafirma el bordell com a espai d'iniciació sexual, tàcitament tolerat: mentre nombrosos textos i publicacions locals prenen els balls com a diana propícia, són molt escasses les referències crítiques a l'existència dels prostíbuls, que estaven legalitzats. Ca la Júlia, Ca la Fàtima i Ca la Glòria, situades al barri del Canyeret, ocupen un lloc important en la memòria col·lectiva de postguerra. Institucions tradicionals a la ciutat, assoleixen en aquests anys una efervescència sense precedents, afavorida per la situació fronterera de Lleida (centre d'un ampli espai rural), els

precedents del context bèl·lic, el matrimoni tardà dels joves, l'estricta control social en les relacions "formals" entre els sexes, i el diner fàcil de l'estraperlo.

- *Aquí a Lleida n'hi havia de cabarets o cases públiques?*

(PASQUAL)- *De cabarets no. Cases públiques sí, después de la guerra sí. I tant que n'hi havia. Home, pues hi anavem. Que et dire jo ara? Allí s'havia d'iniciar en aquestes coses tot Lleida. Tots los joves i tothom, grans i petits. Per nosaltres allò era el magatzem, perquè mos hi trobavem tots. N'hi havia que volien passar desapercebuts i no hi passaven. Volien entrar per una porta falsa. Estaven legalitzats. Es que llavors no hi havia cap merder ni un. Tenien unes dones que eren evidentment prostitutes i les naven tenint allà. Al principi les deixaven sortir, però después va haver una ordre que no les deixaven sortir. Només les deixaven sortir cada dilluns, que anaven a fer una revisió a la Gota de la Llet, que era allà darrera del mercat de Sant Lluís. Naven a fer-se una revisió cada setmana i la que estava malalta la retiraven. A la sala no anaven despullades ni molt menys. Naven vestides. Amb una mica més de descaro de lo normal. I si algun volia anar amb elles, la cridava i apa, cap dalt. De tant en tant les anaven canviant. Nosaltres sabíem quan les canviaven perquè hi havia un taxista que era l'encarregat de na-les a buscar a l'estació. Llavors hi havia tres cases a Lleida: la Fàtima, la Júlia i la Glòria. I aquestes tres picaven al taxista: "Ramon, que al tren de les 10 m'arriben tres noies" I ja les olorava a l'estació. A llavors, abans d'anar a l'estació, passava pel Cantàbric i feia: "Talla nova!" Nosaltres érem los més joves, però els joves hi anaven. Treballadors i no treballadors igual. No veus que allavors treballava tothom!*

(DAVID) *...Llavors hi havie cases de prostitució, com les que surten amb aquestes pel·lícules italianes, que hi havie un salon, una dona, amb una garita, que ere la mestressa. Fa poc n'hi vai trobar un, que no l'havie vist des de llavors, i el vai conèixer. I aquest als 13 i 14 anys ja hi nae! I és molt amable, i ara deu tindre 65 o 66 anys. Jo hi vai nar una vegada. A no fer res eh! Igual hu diria! Però no vai fer res perquè estae acollonit, quan vai veure allò. Vai nar amb una colla de companys que eren més grans. I ere allò que es diu que hi havie una colla de dones, sentades, poc vestides, i quan entrae un, li feie la senyal, passaen per taquilla, donaven cinc duros, i a dins! Però això legalizat. No els hi podien fer res. L'únic que exigien és que cada semana passessin per Sanitat a fer-se uns anàlisis. Que allavors hi havie un merder de malalties venèries, que això va ser una de les coses que a mi em va repugnar tant, que no em vai atansar mai amb una dona pública perquè em feie... hagues vomitat abans, per molta necessitat sexual que tinguessis. Llavors hi havie un medicament que en deien glemacol, que feien molta propaganda, perquè ere la única profilàctica que hi havie contra aquestes malalties. Ere de mal administrar, i de mal posar. Ere un tub, i te l'havies de posar a dintre del forat del pene, embutit cap dintre i apretar. Te'l receptaen: "Si vas de putes, quan surtis posa't glemacol" I claro, com que no hi havie antibiòtics, lo que anganxae una malaltia d'aquestes, agafae la sífilis i ja estae fotut. Inclús alguns s'havien mort. I si no, quedaen fets una desgràcia. Els hi queien los pels... Ara, no els hi passae a tothom això! I encara n'hi havie que es curaven... Se deie molt llavors: "Totes les putes parlen amb castellà". Perquè ere així mateix! Venien de Salamanca, o de l'Aragó. En alguna obra de teatro així de conya, quan sortie la prostituta, parlae amb castellà. No estan obertes, ni ara se pot dir, oficialment, reconegut com un establiment comercial. Ara són les cases de relax, però és un altre sistema, només cal que agafis els diaris. però allò ere una cosa verdaderament depriment. Molt baixa. Pagaen, entraven en un quartutxo, ella allí es despullave" "Ja en tens prou? Pues vingal!" A mi em va passar una cosa molt bona. Jo tenia 20 anys o 21, quan vai entrar a la mili, que hi havia un metge que encara viu avui. Ere capità metge. I ere la primera quinta normal que entrae después de la guerra. I ens donae cada dijous una xarrada al dematí als menjadors. Un dijous parlae el capellà i l'altre dijous parlae el metge. I es veu que tenie molt interés lo metge per aleccionar a la joventut. Perquè ell deie que no ho podie dir que no hi nassin en cases de prostitu-*

ció, però lo que sí que deie és que es cuidessin abans d'anar-hi, que anessin al botiquín, que allí el practicant els hi donaria tot lo que necessitessin perquè no els hi agafes un mal. Llavors inclús explica, com que la xarrada era per tothom, perquè ho entenguessin, deia: "Yo no os hablaré con palabras técnicas: cogéis la polla -així tal com te dic, perquè més de 4 el pene no saben lo que ere!- I esto y tal -I ojo, ell no deie que hi nessin- Però si hi neu, que amb això feu lo que vulgueu, feu això que us dic" Mare meua! Se'n va enterar el capellà, i el dijous següent puje a dalt: "¿Donde se ha visto? ¡El médico es un embustero! ¡El joven tiene que ser virgen, como lo soy yo!" I uns crits contra el metge! I jo pensave: és un cas molt extraordinari aquet! Tant és així que después a l'altre dijous, que li tocae fer al metge, va vindre el general, lo coronel, lo tinent coronel, lo capità major, a veure què ere lo que passae allí. I quan va tornar a parlar el capellà hi van tornar a anar tots. I tots dos se van expressar amb los mateixos termes. I així va quedar. Pero així com lo metge no va criticar gens el capellà, ni s'hi va posar, bueno, aquell no va fer res més que posa's contra el metge! I clar, nosaltres que érem gent creient, pensaem: "El capellà s'equivoque" I se veu que el capità li va dir que no tinia raó de fer això: lligar amb una persona no se la pot lligar... Els soldats hi naen a l'hora del passeig, los que tenien necessitat. Jo ja et dic, només hi vai anar una vegada, per acompanyar els altres. Però no per covardia, sinó per asco. Ostres, quan veie aquelles dones, totes assentades, en fila, en uns bancs de fusta a les parets, esperant que algú els digués: "Vine" I si veien que ningú es decidie, pues anaven cap allà i provocaven. Bueno, lo que es veu en aquestes pel·lícules, que ja en deus haver vist algunes, pues allí igual.

La valoració de la funció dels prostíbuls per part dels diversos informants varons és ambivalent. Per una banda, hom el descriu com un lloc acollidor ("el magatzem"), centre de sociabilitat i oasi de llibertat enmig d'una realitat plena d'arestes: les converses amistoses amb les dones, en un clima de confiança, contrasten amb les múltiples barreres que s'estableixen en el contacte normal entre nois i noies (segregació sexual a les escoles, estricta educació moral, repressió de la sexualitat prenupcial). Per altra banda, els bordells esdevenen un espai sinistre, brut i depriment, que duu gravat l'estigma de les malalties venèries, recorda l'experiència traumàtica de la iniciació sexual, i es prén com a símbol d'una època marcada per la misèria. Es significatiu, finalment, que la metàfora cinematogràfica serveixi per objectivar el record d'una realitat de la qual hom vol subratllar la distància que la separa del present. La presència quotidiana de les cases de tolerància en la vida local, al bellmig del barri antic de la ciutat, ve reforçada per l'existència de la guarnició militar, que a principis dels 40 encara estava situada al "castell". Els soldats constitueixen una clientela habitual dels prostíbuls. La proximitat física del Canyeret, la llarga durada del servei militar, les penúries econòmiques i morals que s'arrastraven de la guerra, contribueixen a incrementar l'assistència dels quintos a les cases públiques, que acaben considerant "una segona casa". Per altra banda, els bordells poden ser vistos com un dels signes de contradicció d'un règim que es basa el seu domini en la "hipocresia social". La fi dels establiments legals de prostitució tornarà a posar de manifest aquestes contradiccions.

- Fins quan van durar aquestes cases?

(PASQUAL)- Va ser mossèn Aurelio del Pino, que se li va posar entre cella i cella que no i les van tancar. Va ser potser als anys 54-55. Hi ha una versió que no se sap si es certa o no, és un rumor. Se fa correr que al bisbe li pagaven la contribució, i que de la noche a la mañana se van negar a pagar. Quan van tancar això, la majoria de nosaltres ja érem més grans. A llavors va ser quan van començar a obrir bars, i allò era una barra amb 4 paietes al darrera a veure si en lloc de 4 vasos de vi te'n podien cobrar 16 i si algun anava una miqueta tocat, li fotien los mitjons sense treure-li les sabates. Entens? A llavors ja va canviar una mica.

(DAVID) Jo em vai casar al 47, i potser encara hi havie cases de prostitució. Fins que va arribar un moment que les van suprimir. Allavorens aquestes dones, uns plors que feien! "Ara ens prenen la feina!" I algunes d'elles se van posar bars, i feien lo que podien als bars: pujaven al pis de dalt. Però si les trobaen les cascaen, eh! No es que nessin molt al radere. Conto que hi devie haver algo de mangoneo, algun policia devie cobrar per fer els ulls grossos, o es devie aprofitar d'elles. Però estaen fora de la llei.

El 1956, per una disposició ministerial, s'aboleix la prostitució legal i es tanquen les cases de tolerància, tot i que, com bé descriuen els informants, aquesta es continuarà exercint de manera semiclandestina. Es significativa la discrepància dels testimonis pel que fa a les dates i a la causa de l'abolució: el David fa coincidir el tancament dels bordells amb la fi de la seva joventut, i amb la fi de la postguerra en sentit estricte, força anys abans de quan realment es van prohibir; el Pasqual atribueix al bisbe del Pino la prohibició de la prostitució, tot fent-se ressò dels rumors que a l'entorn del cas van córrer, bo i subratllant la influència de la primera autoritat eclesiàstica en la vida pública, els rastres de la qual en la memòria oral anirem trobant en el decurs del treball. En ambdós casos la imaginació no és accidental: la memòria té per funció confirmar la pròpia visió de la història.

27. "Aixantar la mui"

Después de la guerra es va suprimir tot. Cap a l'any 43 o així es van començar a organitzar balls particulars. Se feien grupets com a penyes i se feia ball a casa d'algú o a alguna torre. Però estava prohibit de reunir-se, ni tan sols al carrer, i si la policia volia, te la podia fotre. Si et veien que feies un grup de 7 o 8 persones que parlaves, podien venir i dir: "Por favor, circulen!" Això moltes vegades, però moltes vegades.

- I què en pensaveu?

- Pues que eren uns maricons. Perquè nosaltres lo que anavem era a xerrar i a fotre'ns un tip de riure. Però a callar! I allò de dir: "Oye, habla cristiano que no te entiendo!" Havies d'aixantar la mui i deixa-ho córrer. (PASQUAL)

Les primeres imatges del franquisme evoquen la nova configuració que s'estableix del públic i del privat. Per una banda, el nou Estat veu amb sospita, no només els encontres potencialment polítics, sinó tots els moments de socialitat estranys a les institucions oficials. D'aquesta manera es polititza fins i tot la relació espontània al carrer. Al mateix temps, el règim s'esforça en ocupar-lo simbòlicament mitjançant la paraula i la imatge: l'espai públic s'omple de retrats del general victoriós, de consignes polítiques. La repressió de l'associacionisme formal, representat per la incautació del casal i el patrimoni de Joventut Republicana i dels altres centres de lleure republicans i obrers, s'extén a la sociabilitat informal. Malgrat tot, la memòria oral informa de l'esforç per mantenir espais d'independència en la vida quotidiana, que permetin escapar del control de l'aparell estatal.

(BENET) Vai arribar a Lleida l'any 42, als 4 anys. Vivíem al carrer del Carme. Lo primer record que tinc de Lleida és un dematí que em vai aixecar i per la finestra vai veure una pintada al carrer, el primer graffitti, que ficava "Si eres patriol, habla el español" No ho vai entendre, això de "patriol". Recordo que tot Lleida estae amb pintades. Suposo que va ser el primer referèndum del Franco. I això ho lligo amb unes fileres enormes a un forn davant l'església del Carme. Ere pa negre

naturalment. I com jo ere el gran dels 6 germans, em tocae anar a buscar el pa. Feie un fred que pelae.

(BLAI) Aquella alegria se va perdre. Jo recordo que abans de la guerra les dones que cantaen molt, ma mare m'ho havia contat. Tot això se va perdre... La guerra va escarmentar bastant. Después de la guerra la gent vivie molt tancats en sí mateix. I el que surave ere el tipo comerciant. Van pujar molt depressa, perquè tenien mitjans de fer diners. Però no ere com abans, que jo recordo una societat de companyerisme. Els meus pares m'explicaen que eren colles d'amics, que surtien junts, dissabtes i diumenges, i naven a assentar-se als Camps Elisis, que tocaven música, o anaven a prendre una cervesa, o una gaseosa, porque ere la beguda de llavors, o un xerop, que hi ficaven una mica de sífón. Después la gent se van tancar molt en si mateixos, perquè a més hi havie molta desconfiança, que si republicans, que si rojos... Hi havie gent que havie denunciat uns amb altres, i se sabia. Bastae que es digués que un ere roig, i llavors el tancaven. I claro, hi havie molt poc tracte entre uns i altres. I aquesta desconfiança, no dic que duri ara, però els de les nostres edats, ja no va haver mai més aquella relació que hi havie abans de la guerra, se va tallar.

(ELIES) Del franquisme recordo sobretot lo control ideològic. Recordo que una vegada mon germa se nava cap al troç. Nava xiulant la Internacional i el van detindre. Una altra cosa que se va prohibir va ser tot lo que fos català, tot lo que fos sardanes. Naturalment se va perseguir tota la gent que eren d'esquerres. El local de Joventut Republicana se va convertir en quartel de la Guàrdia civil. Ara, la resta de la vida va continuar: va continuar havent teatre i balls. Lo que es va prohibir és el carnaval amb tot lo que això representava de mascares i de borratxeres, però en el fons també ho feia la gent rica en privat, al Casino Principal. I después poc a poc van anar restaurant-se els clubs, sigui a base de Sindicats o el Frente de Joventuts, Educació i Descans. Els deportes i les verbenes es van anar organitzant.

(LLUIS) ...Lo que molta gent feien era recluir-se als cafès. Hi havia, com a cafès importants, lo Puerto Rico, que va tornar a obrir encara que per poc temps; lo Cafe del Nord al costat de l'estació; lo Cafè Esport a Fernando i al carrer Remolins, potser perquè hi feia cap molta gent de l'estació, per l'estraperlo i tot això, transeünts, feia de centre de recaders. Després hi havia lo Cafe Salvat, allí on hi ha la Banca Catalana; el Pal.las; el Rialto, on estava el Huracans. Después el Suís que era al carrer Major davant del peu del Romeu, que tenia tota la planta, allí s'hi feia cine mut i moltes vegades hi havia algú que comentava la pel.lícula i sovint també tocava el piano, encara después de la guerra va durar, però van anar canviant i es va anar convertint en billar. Després hi havia lo cafè Canaletes, al carrer Major prop de la catedral. Entre mig encara hi havia lo Baviera. Després lo cafe Catalunya, a la plaça Catalunya que ha sigut potser l'últim que s'ha perdut, hi havia local de teatre i tot, el teatre de la Violeta. I també lo dels Quatre Cantons, era d'un altre ambient, però deu ser l'únic que no s'ha perdut, eren gent de pagesia, mentre que abaix anaven els botiguers, los tractants los dies de fira...

- Se podia diferenciar el tipo de gent que anava a cadascun d'aquests cafès?

- No, era més aviat per afinitats. Lo que sí jugava bastant era les afinitats ideològiques. Al cafe del Nord hi havia un tipo de gent, i a l'Esport eren molt similars. Al cafe del Nord s'aplegava una gent que era anti lo moment aquell, ho dic globalment. A l'Esport hi havia l'ambient que volia conservar lo republicanisme, si bé no eren anti, ells eren fidels al republicanisme. Al Baviera, que después van fer ball també, allí era un altre ambient, se va transformar més aviat a un bar de tapes -els bars abans no feien tapes- de calamars, entrepans, inclús havien muntat unes màquines per entrepans! El Catalunya era un altre tipo de gent, més de societat, hi anava la gent que después se va dedicar a fer teatre, no era gent de burgesia, més aviat menestrals acomodats,

dependents... La gent que es diferenciava anaven al Casino Principal, la alta burgesia. Allà se permeteen alguns jocs de cartes apostant diners... Un altre tipo de cafès que va haver cap als 44-45 eren terrasses com el Montmartre, o un quiosco que després se van fer al passeig de Boters, que als estius feien actuació. També hi havia el Fronton Cervantes, que hi havia fronton i cafè, i s'hi van fer balls, s'hi va fer cine i després audicions de sardanes. Penso jo que hi havia algú que punxava per fer aquestes coses, per sensibilitzar la gent. Allí era un lloc que la gent comentava coses: que si duraria massa el règim, que si tornarien los d'abans... Per aquella època ja se feien comentaris així. Hi anava tot tipo de gent. Hi havia gent amb carrera, gent jove, la gent que anava tornant dels camps de cocentració... Els que no es van quedar a casa, clar. Hi havia molta gent que es van quedar a casa i no van volguer saber res mes. Sé d'un que era fuster, que havia estat abans de la guerra un gran lluitador. Va estar al camp de concentració a Monforte i després el van portar a fer els servei militar. Fet i fet s'hi va passar més de 9 anys. I encabat es va desentendre de tot. En tornar se va casar, després se va separar, cosa inverossímil en aquella època, perquè la gent encara que fos per guardar les aparences no se separava. Se va separar i se va tirar al canal, no va assimilar la situació. De casos d'aquestos n'hi ha hagut molts...

La gana també comportava un tipo d'actuacions. Per exemple, una vegada vam fer un escampall de pilotes. Vam entrar en una botiga que en deien el 95, al carrer Major, i mos vam portar un sac de pilotes de goma i les vam escampar pel carrer Major. Però era conseqüència de que era igual fer això o assaltar un camió d'Abastos. La mateixa inèrcia té portava a fer una cosa i altra. Una altra cosa era anar a donar-se pedrades entre els barris: los de Madalena contra los de Sant Marti, l'altra semana los de Sant Marti contra los de Sant Antoni, l'altra semana... era com un campionat. Era dintre del mateix context. Jo no em considero haver estat mai un delinqüent, però és que era ambientalment això. Los que no feien això, jugaven amb escopetes, per desfilar amb escopetes de fusta. Ambientalment, totes aquestes coses porten aquestes conseqüències. Era la lluita de la supervivència...

- Però tot això es feia amb sentiment antifranquista?

- No, no, no. No era anti res. Era de supervivència. Lo que va vindre després és que mos volien fer parlar en castellà, per exemple. I la gent no en sabia de parlar castellà. Només la gent que tenien lletra lo sabien, però no el parlaven gaire, tret d'alguns que feia fi. Però inclús la gent de Lleida ja se'ls mirava i era gent que van marxar d'aquí... Jo vai iniciar la meva vida pública amb les sardanes l'any 41. De sardanes no se'n podia fer massa, però crec que lo règim ho tenia com una cosa de folklore, que ho podien inclús exportar. I jo crec que la sardana és una dansa viva, folklòrica no, la balla la gent normalment. A ballar sardanes hi anava molta gent, moltíssima. Gairebe tot Lleida. Se feien al Montmartre, també al Cervantes, a la Rosaleda i a la Violeta. També a la plaça Sant Joan. Vam tenir algun conflicte amb les autoritats, però sempre ho salvavem. Perquè la gent de la sardana eren molt bona gent. Es un dels avantatges amb què es va jugar. La sardana tenia que aglutinava la gent. La prova és que dels grups aquestos dels pobles, que ballaven sardanes, se nava fent una xarxa i van començar a organitzar a cada poble teatre, o alguna cosa cultural, alguna exposició, algun certàmen. Coses de poca monta, però que aglutinaven a la gent.

- La gent addicta al règim, on anava?

- No tenien cap lloc específic. Es que no n'hi havia de gent massa adicta al règim. Al principi sí que van aplegar gent, però era gent que la comprometeen, que hi anava més que res per por: "Es que si no vas a fer la guàrdia, ja pagaras les conseqüències..." I això volia dir que a un botiguer del carrer Major o qui fos, li ficaven un braçalet al braç, li donaven una escopeta i havia de vigilar els carrers durant una semana. Va ser amb gent de fora que es va muntar, més que no pas

gent d'aquí. Després sempre va haver los que s'hi van arrepenjar. Los pocs que eren tenien copat totes les institucions. Generalment ho regien els governadors, que eren de fora...

La reclusió en l'espai domèstic, la dedicació al treball, l'efervescència dels cafès, l'èxit de les sardanes, la resistència lingüística, l'escampall de pilotes, són respostes diverses al marc socio-polític de la postguerra. La gent es comença a trobar en les multitudinàries ballades a la plaça de Sant Joan, o al Fronton Cervantes, on reneix un tipus de sociabilitat democràtica que defuig l'hegemonia del nou aparell polític. L'evolució de la guerra mundial permet encara albirar esperances de canvi. I el comportament dels vencedors no afavoreix gran cosa la seva voluntat de crear-se adeptes. La nova superestructura política fracassa en el seu intent de penetrar a fons en la societat civil: l'intent de crear els propis marcs oficials de sociabilitat està condemnat al fracàs. Per altra banda, la prohibició de les institucions democràtiques i dels partits republicans situa en el lleure i en la vida quotidiana els primers records d'independència envers el poder constituït: hom culpa al règim, fins i tot, de la desaparició del cant espontani de les dones, que serà posterior i es deurà a altres causes. Però la dissidència agafarà aviat una coloració més clarament política. A partir de 1942, comencen a sortir de la presó els combatents i militants antifranquistes. S'inicia un breu període de lluita clandestina.

28. "Treballar"

L'any 1941 la Immaculada torna a Lleida, després de complir condemna per motius polítics en un penal basc. Al cap d'un any, i amb el seu marit, un antic company de militància amb qui feia poc s'havia casat, entra en el món de la resistència clandestina, que la portarà de nou a la presó.

(IMMA) Al 42 vam començar a organitzar la clandestinitat. Així com nave sortint la gent del POUM, pues los anàvem localitzant. Llavors aquí a Lleida hi havia grups de totes les maneres. Los comunistes treballaven, los d'esquerra treballaven, nosaltres treballàvem... Li deiem "treballar" a això, nosaltres. Era molt perillós. Perquè encara que fossin del teu partit, havies de vigilar. Tantejaves la gent, veies com responien, i els feies la proposta de que s'incorporessin. N'hi havia que no es volien incorporar. En aquell període era molt perillós incorporar gent nova. Era gent que mínimament havia estat relacionada. Allavors te nava el coll. Pensa que era l'any 74, que encara fusellaven gent! Primer ens vam trobar quatre persones, mos ho vam estudiar, i poc a poc vam anar estenent el radi. Vam arribar a tenir molta gent. Va haver pobles com Bellvís on vam arribar a tenir 30 persones a la resistència. La feina de fondo la feiem entre tots, però per exemple los butlletins, la part de redacció ho feiem entre el meu marit i jo. Com que no hi havia diners, per comprar una multicopista, nosaltres vam posar un duro cada un. I havíem de comprar el paper i picar els clixés. Feiem los butlletins i vam treure 6 números de un periodiquet que es deia "Espurna". Perquè nosaltres havíem publicat aquí "L'espurna" abans de la guerra i ho vam fer com a record. Després feiem manifestos en quartilles i la gent nostra a la nit nava fent escampada. No els van pescar mai. La nostra gent estava acostumada a la clandestinitat.

Al 45 hi va haver una razzia molt forta. L'estat va crear una Brigada Internacional, perquè el sistema policíac era molt fort. Hi va haver una brigada social que va passar primer per Barcelona, allà van agafar a gent i com que els van torturar i hi havia contactes entre aquí i allà, van agafar informació i quan van venir aquí ja anaven preparats. L'església dels Dolors va fer de txeca i a la nit allí... Bueno! Perquè hi va haver algú que va dir algo. Que no els pots acusar mai, perquè les

pallisses que donen són d'artesanía. I quan tenen alguna cosa encara volen sapiguer més. Els de la CNT tenien armes guardades de la guerra. Es veu que algú va dir on eren. Imagina't el que va reportar allò! A l'E., caminava malament perquè havia estat comissari polític i li van ferir a la columna vertebral a les darreres batalles. I això li va salvar la vida. Ell sí que va estar condemnat a mort, i va ser confirmació de condena, però com que estava paralític, que no es podia aixecar del llit... Després com que les coses ja canviaven, van lograr la commutació de la condema de mort per una pena de 30 anys. Pues al pobre el penjaven de cap per avall! Estavem al seminari. Ens treien cap al tard i ens portaven als Dolors a interrogar. Jo hi vai estar 9 mesos. Del seminari mos van portar a la presó. Hi estavem el meu marit i jo, tots dos, però ni tan sols ens podiem veure. Era una presó dolenta perquè era molt freda i no hi havia ni dutxes ni res. La llei deia que havíem d'estar separades, que havíem de tenir una taula, que havíem de tenir paper... Però no teníem res. Los presos ara a la presó estan millor que estavem nosaltres a casa. No teníem ni llits ni res. Dormíem a terra.

Quan havia de venir lo Franco, el 1945, van enviar una circular a les empreses, que tots els treballadors havien d'anar-lo a rebre. El meu marit es va negar i el van fotre fora de la feina. I no va poguer trobar feina mai més! No hi va haver ningú que se volgués comprometre. Cap al 46 ó 47 van agafar propaganda nostra a un xicot que treballava a les mines de Maials. Allí teníem bastanta gent. A aquest noi lo van avisar i va poguer escapar camp a través i fer cap a Barcelona. I llavors ja teníem gent que passaven gent d'aquí cap a França i de França aquí. Ja s'havia organitzat lo moviment socialista. Ja es va començar a organitzar cap al 43. La gent del nostre partit va fer una evolució igual, sense haver estat en contacte. Això demostra el grau de formació que teníem. L'havien de passar allà i com que no l'acabaven de passar, pues mos vam valdre d'un salvocondupte per anar a La Seu i d'allà cap a França. Lo meu marit havia de passar amb ell, perquè a nosaltres aquí la vida se'ns feia impossible. I llavors jo li vai dir: "No marxis, perquè ens distanciam" Jo tenia l'experiència d'allò (de la presó). Ell evolucionarà allà i jo evolucionaré aquí. Nosaltres estavem molt units. Hem sigut una parella molt units. Mai no ens hem separat ni per anar a prendre un cafè. I bueno, li vai explicar, ell ho va entendre. I llavors vam nar a veure no sé que a un teatre de Barcelona. I llavors va marxar l'altre i el meu marit no va marxar.

Va costar molt perquè ja et dic que et jugaves lo cap. Però és lo que creiem que havíem de fer. Havíem de lluitar per a que desaparegués la situació aquella. Aquella situació, com la guerra, lo que no l'ha viscut no la pot entendre. Has de pensar que agafaven en un i li donaven unes pallisses que li trencaven los braços. Nomes que tingués que passar un per aquí, agafaven un grup de gent i el tancaven. Després l'any 50, mos vam decidir a tenir el crio. perquè no havíem volgut tenir-lo. No podíem exposar el crio a les circumstàncies que teníem nosaltres. Era un crim! Va arribar un moment que vam dir: potser sí que ens haurem de decidir, sino ens sortira barba... I encara el vam tenir massa aviat! Perque el crio va nàixer el març i el 7 d'octubre vam tindre que marxar de nit. Vam tindre que estar dos mesos amagats. No ho sabia ningú on érem. Perquè quan no trobaven a un, agafaven als familiars i els apallissaven fins que deien on eren. En van agafar del nostre grup i els havien apallissat. Amb un li van trencar els braços. Van vindre a buscar primer al meu marit i jo vai despistar la policia. Jo estava fent classes. Van trucar i jo la policia la olorave. Van venir a demanar-lo i jo els vai dir que no hi era, que estava a fora i que vindria a la nit. Em van preguntar si a quarts de vuit hi seria i vai dir: "Suposo que sí" De la cara estava tranquil·la, però t'asseguro que les cames me tremolaven. Així que van marxar, vai dir a les nenes que marxessin: "Què passa senyoreta?" "No res, apa marxeu!" I els vam despistar. Quan van tornar casi van tirar la porta a terra. No hi érem nosaltres, que ja havíem marxat amb lo crio a coll... Són coses que ja han passat... Tornaria a fer igual lo que vai fer. Crec que he fet lo que havia de fer. No tinc que amagar-me de res, però no m'agrada expica-ho. Estic contenta perquè he viscut

circumstàncies molt greus, que per l'edat són perilloses, però que a mi no m'han marcat. Jo no sento sentiment de revanxa. I aquesta capacitat de reacció m'ha ajudat.

Al mateix poble que la Immaculada recordava comptar amb 30 militants, l'agost de 1943, al cap de pocs dies de sortir de la presó, el Pelai havia reorganitzat els joves excombatents, tot iniciant la lluita clandestina.

(PELAI) Alleshorens, quan s'ha acabat la guerra, jo continuo lluitant, la nostra activitat ha sigut permanent. Jo surto de la presó l'agost del 43, i al cap de 3 o 4 dies d'arribar al poble trobo un company: "Bueno, ham de tornar a organiza-mos" "Si!" "Tu avisa amb quiet, jo avisaré amb quelli a l'altre. Tal dia mos ham de reunir" Matemàtic! Quaranta joves! Mos reunim en un panís i montem una delegació per vindre a Lleida, ja trobaríem contacte amb algun puesto. Tornar tirar andevant. No hi podíem estar parats! Tots veníem de les presons i dels camps de concentració. Gent de guerra, curtida, les joventuts que ja teníem 30 anys. Al diumenge mos desplaçem a Lleida. Al cap de dos o tres dies, ve un company: "Diumenge aquesta adreça has de prendre contacte. Jo marxo cap a Barcelona, perquè a Lleida no hi puc estar" Ere el M, que havie sigut lo director del "Combat" durant la guerra. Estaem junts a la presó. Mos vam posar en contacte i vam continuar treballant. Feiem reunions als Camps Elisis, allí prenent un refresco. Més tard ja hi va haver reunions en torres més amagades. Però en aquells moments ho havies de preparar molt bé de fer una reunió clandestina. I allavons es feien unes festes als Campos! Tothom nae als Campos! Ballaen... Allí va ser quan vam posar la primera pedra per constituir lo Moviment Socialista de Catalunya, el 44 o el 45. Me'n recordo que va vindre el company U. de Barcelona, i allí dissimulant, prenent un refresco, companys que tinien canalla feien riure.

Es als Camps Elisis, enmig d'una revetlla, on s'estableixen els primers contactes per a refundar el moviment socialista. Es en l'espai del lleure on la gent comença a trobar-se, on la política comença a reconstruir-se. El decurs de la guerra mundial permet albirar encara signes d'esperança. Hom discuteix, tímidament, qui guanyarà. Hom està encara convençut del caràcter no irreversible del triomf del franquisme. I arriben els maquis.

(FREDERIC) Jo vai viure aquesta època de pànic. Quan tenia 9 anys, la tardor del 44, que va ser la invasió dels maquis a la vall d'Aran, un oncle meu que havia estat policia de la Generalitat va entrar. Quan va acabar la guerra es va establir a França. Ell estava en contacte amb altres refugiats polítics. De Gaulle els va enganyar perquè els va prometre que els ajudaria i van organitzar la invasió dels maquis. Però la gent aquí a Espanya estava tipa de guerra. Pues aquest oncle va entrar a la vall d'Aran i va veure que la gent no els estava esperant per subleva's. Van entrar pel port de Vielha, ja disgregats en grups. Ells anaven 10 i van anar baixant pel Ribagorçana i van estar al refugi dels pescadors vora del túnel. I van fer cap a Algerrí. Ja van veure que ere un fracàs i van dir: pues salvese quien pueda. Van enterrar les armes i al poble es van presentar a uns parents que teníem allà. El meu padri el va anar a buscar en un carret. I ell era un tipo molt conegut a Lleida perquè havia fet moltes coses: teatre... A mi em van fer uns juraments de que no podia dir res de que el tiet era a casa perquè si no ens matarien a tots i tal i qual. Jo no vaig explicar això mai a ningú fins que Franco va ser mort. L'oncle sempre amb la ràdio seguia los partes de la guerra i les emissions franceses. Tot aquest temps era un temps de folklore encara. Quan va acabar la guerra mundial recordo com si fos avui el que van dir per la ràdio: "La guerra ha terminado con la rendición incondicional de Alemania". I el tiet encara va estar 7 o 8 mesos amagat a casa fins que va veure que ell a Lleida no podria sortir mai, perquè el coneixia tothom. I va decidir de marxar a Barcelona amb una cèdula falsificada. I ell que era un idealista i que podia fer poca cosa, com que lo de Franco anava per llarg, va decidir de tornar a França a través d'Andorra.

La suïcida invasió dels maquis donarà lloc a un extens anecdotari i a una llegenda ambivalent. En la seva descampada, molts fan cap al plà de Lleida, a les partides de Vallcalent i Butsènit, on susciten múltiples històries que la memòria oral conserva. Són acollits pels pagesos alhora amb simpatia i suspicàcia, però se cerneix sobre ells una persecució implacable, que és aprofitada per la guàrdia civil per dur a terme un control intens sobre la població civil. El resultat de la guerra no és encara clar i el règim veu el seu futur incert.

JULI- Quan lo dels maquis, hi havia les patrulles de la guàrdia civil que voltaen per aquí. I aquí era un centro on venien a menjar i a dormir. Dona la casualitat que venen com ara avui i venien cada setmana. I l'endemà se presenten quatre o cinc amb uns monos i es veu que eren maquis, a veure si els voliem donar menjar. I els en vam donar i van dormir a dintre la quadra. Però antes que nos vam aixecar, ja havien marxat.

LEONOR- També van passar per casa i ens van demanar sopar i tambe els en vam donar. Aquells seguien la vora del riu cap a Torres. Seguien la vora del riu, per les llums de l'altre costat dels pobles, passant per les torres a demanar. I encabat se va enterar la policia, i l'endemà van baixar i nosaltres erem a plaça i teniem un paller i mos el van desfer tot, la policia, perquè es feien compte que els teniem amagats allí. Perque va haver una que era una dona molt xafardera, sempre espiava i tot. I va dir: "En aquesta torre han anat que he sentit els gossos, en aquella també..." I después los van matar passat Torres en una arboleda, que estaven amagats.

La derrota dels maquis és el signe premonitori de la consolidació del règim franquista, que tot i el triomf aliat a la guerra mundial trobarà la via de sobreviure en l'ulterior context de guerra freda. Comença una etapa de "por" i de "silenci". A la ciutat penetra una boira espessa, que costarà anys d'esvair.

NOTES III

(*) *Les notes dels capítols III, IV, V, VI i VII no corresponen a referències incloses al si del text, sinó a la numeració dels apartats, i aporten referències bibliogràfiques, històriques i estadístiques que tenen per objecte contextualitzar els relats autobiogràfics..*

1. *"Lo riu que passa": El protagonisme juvenil en les guerres i revolucions, i els canvis que aquests períodes introdueixen en la condició dels joves, és un fenomen observat en diverses situacions històriques, des de la revolució francesa i els processos revolucionaris de 1848, a les guerres mundials d'aquest segle. Per exemple, John GILLIS ha constatat aquest alliberament momentani durant la I Guerra Mundial: "Irònicament, les restriccions legals sobre als joves van créixer al mateix temps que les condicions de la guerra els dotaren d'una llibertat i estatus que no havien conegut abans de 1914. Durant les hostilitats, la tendència prebèlica vers l'exclusió dels joves dels treballs industrials ben pagats fou temporalment invertida. Els serveis militars, competint pels allistaments, oferien a les seves joves brigades els fruits prohibits (vi, dones i cançons); i amb els pares, mestres i germans grans al front, els adolescents, tant nois com noies, van fruit d'una llibertat sense precedents així com un major poder salarial" (GILLIS, *Youth and history. Tradition and Change in European age relations, 1770-present*, Academic Press, New York, 1979: 162). En un estudi sobre la revolució nicaragüenca, Gérard LUTTE ha mostrat, mitjançant diversos testimonis de vida, com s'ha tractat d'una "revolució dels joves" (els "muchachos" van ser els que van enderrocar la dictadura de Somoza, i han estat els principals agents del canvi) i alhora d'una "revolució en els joves" (la participació activa en el procés revolucionari ha generat en nois i noies majors espais d'autonomia i llibertat) (LUTTE, *Il n'y a plus d'adolescence! Les jeunes au Nicaragua*, Les Editions Ouvrières, Paris, 1985). Val a dir que el resultat és sempre ambivalent: si els joves aconsegueixen graus d'independència dels quals mai no havien fruit, també són el sector social que pateix més cruament les penalitats del conflicte, i no sempre en tornar a la normalitat la independència aconseguida es manté. Andreu MAYAYO observa al respecte "Els joves, des del front fins a la reraguarda, visqueren intensament el procés bèl·lic i revolucionari. Mentre els joves eren els herois dels fronts de batalla, les noies esdevenien el pal de paller de la nova economia. El protagonisme assolit per les noies es manifestà en la direcció de les organitzacions polítiques juvenils i en la responsabilitat que hagueren de prendre en molts ajuntaments. Els valors tradicionals de les comunitats rurals trontollaren amb la revolució i la guerra. la vida quotidiana experimentà un daltabaix esverador. Els joves es llançaren a viure el present sense preocupar-se per un futur que es mostrava ple d'incertesa i d'angixa. tot era grandios i miserable ensems: la resistència al feixisme i la cama amputada, el combat per una societat més justa i la mort absurda de milers de joves, la promiscuïtat sexual o les violacions, la fraternitat internacional i la fam, bon temps per a la lírica i les llàgrimes" (MAYAYO, "La joventut rural catalana al segle XX", in UCELAY DA CAL (Dir), *La joventut a Catalunya al segle XX*, Diputació de Barcelona, 1987: 270).*

La qualificació de "joventut robada", "joventut aixafada" i similars, és molt present en tota la literatura memorialista de les generacions de la guerra i la postguerra. M.VAZQUEZ MONTALBAN, per exemple, recorda: "Desde la infancia, casi desde el momento de nacer, habíamos presenciado el espectáculo de una juventud machacada por la guerra, especialmente la juventud vencida en 1939 que tuvo por delante la doble dificultad de hacerse un lugar bajo el sol de la posguerra y la de no poder utilizar para ello, aunque fuera mínimamente, un carnet de excombatiente afortunado... Yo recuerdo aquellos jóvenes vencidos de mi familia, recién salidos de la cárcel o de los campos de concentración, comiéndose las ideas y las palabras, en una España ocupada por su propio ejército de liberación, y me parecía entonces que no eran jóvenes, aunque en aquella impresión incluyó que el 'look' de los años 40 no era demasiado adulto y que sería necesario la llegada de los Dean, Presley, Bardot y compañía para que ser joven tuviera otra gestualidad"

(in DD.AA., *Crónicas de juventud*, Ministerio de Cultura, 1985: 130). Vegeu també l'article de FERNAN-GOMEZ: "Ladrones de la juventud" (ibidem).

2. *Nova Generació*: El marc econòmic, social i polític de ls Lleida republicana ha estat estudiat per Jaume BARRULL en la seva tesi doctoral (*Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, L'Avenç, Barcelona, 1986). Es d'aquest treball d'on he tret part de la informació general sobre la ciutat en aquest període. Una entitat tan dinàmica com Joventut Republicana ha merescut fins ara només un estudi realitzat per Romà SOL i Carme TORRES (*Joventut Republicana. 80 anys al servei de Lleida. Notes per a una història*, Lleida, 1982). Fundada el 1901, el seu nom indicava la unió dels ideals progressistes amb la renovació generacional que caracteritzaria aquest primer terç de segle. Josep Pinyol comentava el 1919: "El nom representava l'empremta fresca i ingènua d'una generació inèdita encara..." (citat a SOL & TORRES, 1982: 25). També les memòries inèdites de Josep LLADONOSA (*Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, 1983) contenen informació interessant sobre la vida cívica i cultura de Lleida en aquest període. Manca un estudi sobre una institució educativa tan important com el Liceu Escolar. L'obra del Liceu va despertar l'antipatia de la dreta lleidatana. Eduardo Aunós recordava el 1941 que si "nuestros (padres) llevados por un torpe sentido de mimetismo, nos hubiesen arrancado de la escuela católica para llevarnos a ese antro pedagógico que fue el Liceo Escolar, con su profesorado ateo o espiritista, ¿qué hubiese sido de nuestra vida?" (citat a BARRULL, op.cit., 1986: 223).

Pel que fa al grup d'avantguarda articulats a l'entorn de la revista "Art", comptem amb el treball de Josep Miquel GARCIA i Dolors SISTAC ("*Art*" o l'avantguarda a Lleida, 1933-1934, Quaderns "La Banqueta", n. 10, Ajuntament de Lleida, 1987), i un article de Mònica GILI ("Enric Crous o l'avantguarda dels anys 30 a Lleida", in *L'Avenç*, n. 77: 16-18, 1984). L'agrupació "Studi d'Art" es va fundar el 1932, després de clausurar-se l'Acadèmia de don Justo Almela, a la qual acudien la major part dels components. La primera exposició la realitzaren el març d'aquell any al Casino Independent, amb participació de Charles, Tuffet, Sanabria, Lamolla i Cristòfol, i fou comentada per Enric Crous, que va ser el fundador i animador de la revista "Art", de la qual van aparèixer una desena de números entre el 1933 i 1934. Val a dir que els creadors de la revista eren tots menors de 25 anys. En el primer número comenten irònicament: "La revista, creada al damunt d'una apatia que ja és crònica en la ciutat del Segre, esdevé en una necessitat d'exterioritzar el que tres minyons folls pensaven. Eren aquests: Antoni Bonet i Isard, Josep Viola Gamon i Enric Crous i Vidal (...) Romà Amperi assolí la direcció forçosa, per ésser l'únic major d'edat en tenir precisió de presentar la instància al govern civil" (ART, n.1, març 1933). Una de les constants és la crítica dels valors establerts a la ciutat: "Sobre el panorama de província, sobre un cop d'ull estimatiu d'aquells homes reconeguts per la gent més incapacitada per a valorar, no hi ha res més que la sinceritat i la cruïsa de la crítica" (n.2, citat a SISTAC & GARCIA, 1987: 47). L'autoimatge d'avantguarda juvenil en combat contra unes èlites locals provincianes és present en molts textos de la revista i en les iniciatives del grup. Per exemple, en la famosa resposta de Cristòfol, Crous i Lamolla a la inhabilitació dictada per l'Ajuntament per participar en manifestacions d'art patrocinades per la corporació, després del protestat veredicte d'un premi de pintura el 1934, els artistes criticaven "la vieja Juventud" (es referien, evidentment, a Joventut Republicana) i es presentaven com a nova "juventud intelectual" (citat a ibidem: 27-28). A subratllar també la seva crítica al "jocfloralisme" i al folklorisme d'autors com Serra i Boldú.

El creixement espectacular de la participació política dels joves durant la II República és una constant en l'obra de diversos historiadors: "Cuántas teorías habían abogado por una juventud dedicada al estudio y al trabajo, circunscrita al ámbito familiar y marginada de toda actividad política, hasta no alcanzar una mayoría de edad preestablecida, cayeron en saco roto. En 1931 surgió una juventud de vida en la calle, dispuesta a poseer su propia vivencia política en el seno de los partidos, de los sindicatos, de la universidad, de las fábricas y de sus propias organizaciones juveniles (CASTERAS, *Diccionario de Organizaciones juveniles durante la Segunda República*, Universidad de La Laguna, Canarias, 1974: 1). Una visió del compromís polític dels joves a nivell local en una entrevista a Victor TORRES (in VARELA, *Converses a Lleida*, Virgili & Pagès, Lleida, 1988: 78 i ss.). Una visió del compromís polític d'entreguerres a nivell europeu en CRUBELLIER (*L'enfance et la jeunesse dans la société Française, 1800-1950*, Armand Collin, Paris, 1979). Per al cas espanyol i català es pot consultar, a més del diccionari d'organitzacions juvenils citat de Ramon CASTERAS (1974), els articles de Juan SAENZ MARIN ("Asociacionismo juvenil en Europa hasta 1940. Notas para estudio (I)", *De Juventud*, Instituto de la Juventud, Madrid, n.5: 39-57, 1982 a;

"Asociacionismo juvenil en España hasta 1936-1939. Notas para estudio (II)", *De Juventud*, Instituto de la Juventud, Madrid, n.7: 39-57, 1982b), les diverses aportacions sobre grups polítics concrets en la història de la joventut catalana durant aquest segle curada per Enric UCELAY DA CAL (*La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987), i un llibre general sobre la història de les associacions juvenils catalanes de G.SAMPER (*Joventut fa Catalunya, 1900-1985*, Direcció General de Joventut, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1987), i la síntesi de J.VILA-ABADAL ("Un cop d'ull a la història de la joventut catalana al segle XX", in *Arrel*, Diputació de Barcelona, n. 12, 1985). Sobre l'anarco-sindicalisme TAVERA ("Escola de rebel·lia. Joventut i anarco-sindicalisme", in UCELAY DA CAL (Dir): 138-148, 1987) i sobre les JSU Ricard VINYES (*La formació de las Juventudes Socialistas Unificadas (1934-1936)*, Siglo XXI, Madrid, 1978). Sobre la FJCC hi ha una contribució clàssica (DDAA, *La Federació de Joves Cristians de Catalunya, contribució a la seva història*, Nova Terra, Barcelona, 1972) i una més recent (OLIVERAS, *La Federació de Joves Cristians de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1989). La seva incidència a Lleida, a més de en l'obra de BARRULL (1986), es descriu de forma molt suggerent a les memòries de LLADONOSA (1983).

Finalment, pel que fa a la incidència de l'esport, cal remetre de nou al llibre de SOL & TORRES (1982) sobre la tasca de promoció esportiva de Joventut Republicana. Gràcies al Camp d'Esports arrelen a Lleida el fútbol, l'atletisme, el ciclisme, la natació, el tennis: "El Camp d'Esports no fou concebut només com un lloc per a la pràctica de l'esport, sinó també com un lloc d'esbarjo; una mica com a lloc sanatorial en sentit ample del mot, espai obert per a gaudir de l'aire lliure" (1982: 84). L'esport no fou mai un fi en si mateix: "Contra l'afany d'espectacle d'alguns clubs ressaltem que aquesta no és la finalitat de l'esport, si no que aquesta ha d'esser només un mitjà facilitat a grans i petits per aconseguir així el deure de pujar una generació forta amb les pràctiques a l'aire lliure" (F.GODAS, paraules pronunciades en el míting esportiu celebrat a Barcelona el 24-VII-19, al teatre del Bosc, i que publicà *El Ideal* del dia següent); "Nosaltres volem la cultura física paral·lela a la del cos (...) La cultura física no vol dir que s'hagi de cultivar la bellesa del cos per a proporcionar-nos un plaer sensorial; no volem propagar el cultiu desmesurat de la part física humana. Sí que volem, però, el renaixement d'una cultura física persuadits de la seva eficàcia no solament física, sinó també moral" (F.GODAS, "Creació d'una nova secció", *EL IDEAL*, 19-VIII-1919). Cal també assenyalar la rivalitat existent entre l'equip de futbol de Joventut i el Lérida F.C., representen l'esquerra i la dreta, i són batejats pel poble com "lolitas" i "romanos". El 1927 l'equip de Joventut desapareix: durant la República donarà suport a l'Agrupació Esportiva Lleida, coneguda com els "Calaveres".

3. "*Llavors Lleida va despertar*": A diferència de les estructures polítiques i institucionals, aspectes com la vida quotidiana, la festa i el ball durant la II República han estat molt poc estudiats (tot i ser els dominants en els testimonis orals). Ricard VINYES ha posat de manifest la miopia que suposa centrar-se només en les organitzacions quan hom pretén estudiar la vida política: és sovint al carrer, a les àgones públiques i en els espais de lleure, on els debats cívico-polítics dels anys 30 es van generar i resoldre: "la 'consciència popular' als anys trenta va constituir-se en el marc més ample que pot existir: el carrer. Totes les possibilitats de comunicació s'oferien a la massa ciutadana" (*La Catalunya internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Curial, Barcelona, 1983: 342 i ss.). El cas de Lleida, manca un estudi aprofundit de la funció de la festa (sobretot del Carnaval), del moviment musical i associatiu, del naixement de l'esport, etc. En el camp festiu, és probable trobar un recurs insistent al que Sandro PORTELLI ha anomenat "la lluita de classes mitjançant el ritual", que sovint prenia la forma de combat per la secularització de la vida civil: "l'assalt (...) a l'església parroquial d'Alpicat, per part d'un grup de joves, amb la intenció d'impedir els cultes de la setmana santa, sembla que en revenja perquè les noies havien boicotejat el ball durant els diumenges de quaresma (...) Els balls de quaresma i carnestoltes es convertiren en un combat anual, entre uns i altres; mentre els Cercles més o menys republicans els organitzaven, els catòlics replicaven amb un "Triduum de desgreuge", o buscant que el públic, preferentment el femení, no hi acudís" (BARRULL, op.dit., 1986: 259-261). Sobre el gran creixement de l'activitat esportiva es donen moltes dades a SOL & TORRES (1982). Pel que fa als efectes del cabaret en la vida local, en un irònic article a la revista "Art", Enric CROUS va subratllar: "totes les hipocresies que la llei, les comisaries, han cuidat d'instaurar dins les societats humanes civilitzades": "Evocar un cabaret qualsevol ens produeix una complaença de seda de platí heroïca, que ni un ajuntament vertical ens proporciona (...) ací tancarem un music-hall i s'obrirà un

meublée, les parets del reservat del qual veuran desprendiments d'escapularis beneïts. Això sí, després caldrà vetllar pels beneïts" ("Cabaret", ART, n.9, citat a SISTAC & GARCIA, op.cit., 1987: 52).

4. *Juliol*: Les dades sobre l'aixecament a Lleida provenen d'un article de Jaume BARRULL ("Els fets de juliol de 1936 a Lleida", in *L'Avenç*, n. 93, maig, pp. 14-19, 1986). Des de l'angle falangista, vegeu la descripció de J.M.ALVAREZ PALLAS (*Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Imp. Provincial, Lérida, 1941). Francisco Pons, falangista i futur alcalde de Lleida durant el franquisme, ha recordat la penetració del falangisme a les aules: "Es que aquí, a Lleida, hi havia bastant ambient de Falange, sobretot entre els estudiants. En canvi a Barcelona, no" (citat a VARELA, op.cit., 1988: 57). Tanmateix, Falange no va tenir cap actuació destacada fins l'allçament: "Va reclutar grupets d'afiliats entre el sector estudiantil, fills de famílies dretanes, de tradició carlina moltes d'elles, atrets tant per la retòrica mig radical, mig poètica de José Antonio, com per l'ambient de conspiració permanent en què es bellugaven. Els xicots de Falange lluien pistoles i això exercia un atractiu molt gran entre aquells companys que vivien en un clima familiar molt radicalitzat i catastrofista" (BARRULL, 1986: 192).
5. *Combat*: Per a una descripció més detallada de les revistes juvenils revolucionàries que apareixen durant la guerra vegeu l'Apèndix hemerogràfic. Sobre el clima de confrontació entre poumistes i comunistes que desembocà en els fets de maig, podem llegir el següent editorial de la revista de la JSU: "Teniem raó. La tenim ara més que mai. Defensem amb una visió clara els interessos de la joventut, interpretant els desitjos dels joves de la ciutat i del camp, dels braus lluitadors de les trinxeres, que fan veritat la frase de la nostra cançó 'Jove Guàrdia'. Avui té més actualitat que mai la formació de l'aliança de la joventut espanyola contra els invasors, perquè és la garantia de que es faci el servei militar obligatori, per mitjà d'un front amplíssim de lluita, d'una aplicació amplíssima de la unitat juvenívola. Aliança amb els joves nacionalistes catalans, amb els republicans, els llibertaris, amb les grans masses juvenils, que són els grups esportius, els centres culturals i d'esbarjo. Tasca de persuasió amb els joves honrats de la JCI perquè comprenguin la traïció dels seus dirigents. Vivim moments d'un gran perill en que les hores poden ésser el triomf o l'anihilament" (AVANTGUARDA, n.1, març 1937). Sobre la percepció d'una joventut que ha deixat els dies de la infantesa, vegeu el següent comentari: "Es imprescindible que mateis el tiempo viejo, casquivano, frívolo, de escolar. La revolución os exige que apresuradamente, con heroismo diario del esfuerzo silencioso y tenaz, estudiéis más y mejor, os pongáis rápidamente en disposición de instruir al pueblo, de canalizar ríos, de dirigir fábricas, de cultivar racionalmente el campo, de elevar, en suma, la arquitectura esplendorosa de la sociedad socialista cuando llegue el momento anhelado, pero duro y difícil, de poner mano a esta obra histórica y humana por excelencia" (Manuel Culebra, "Los estudiantes y la revolución", BUTLLETI ESTUDIANTIL, n.1, Novembre 1936).
6. *Un drap vermell*: El període revolucionari a la ciutat de Lleida ens és encara en gran part desconegut. Només comptem amb descripcions de caire general (GRAUS, *Crònica de la Lleida franquista (1938-1975)*, Virgili & Pagès, Lleida, 1989) i amb una literatura memorialista parcial, per bé que interessant (VIADIU, *Delegat d'ordre públic a a Lleida "la roja"*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1979). Fèlix PARAMO, anarquista i alcalde de la ciutat en el primer període, diria el 1937: "Los acontecimientos que siguieron al levantamiento militar fascista, constituyeron en Lérida una de las excepciones con referencia al resto de las ciudades de parecida importancia. La dirección de la vida de Lérida correspondió des de las 10 de la mañana del 20 de julio de 1936 al comité Popular, que además indicaba al Comisario de Orden Público y al de la Generalidad las resoluciones que convenía adoptar" (Felix L.PARAMO, "Propósitos de la CNT en el municipio y obstáculos entorpecedores que se han presentado para su realización", Acracia, 19-VII-1937). L'apel·latiu de "Lleida, la roja" ha estat popularitzat recentment per aquest llibre de Francesc Viadiu, Delegat d'Ordre Públic a Lleida durant el primer període de la guerra, tot i que, com hem vist, ja apareix esmentat en la revista "Combat" el 1936.
7. *"La joventut s'hi va llançar"*: Les joventuts del POUM van néixer el 1931 i aviat van denominar-se JCI. El nom es mantindria després de la creació del POUM, el 1935. Sense deixar de ser la branca del partit, i per tant directament vinculada a la seva tàctica i estratègia, les JCI van desenvolupar una política lligada als interessos específics de la joventut, reivindicant el dret al vot als 18 anys, la millora de la situació dels aprenents, la igualtat entre nois i noies, un servei militar voluntari, etc. Tant el BOC com el POUM eren, de fet, organitzacions molt joves, i si no s'hagués limitat la pertinença a les Joventuts als menors de 21 anys,

es probable que la major part dels membres del Partit formessin part de la JCI (CASTERAS, *La juventud del POUM. Una juventud en la guerra civil española*, edició restringida, Barcelona, 1983). Victor Alba ha recordat que "para nosotros el Bloc representava mucho más todavía que para los adultos. Era la escuela y el club, en un sentido muy real, otra familia. Puede que no fuera propio del Bloque, sino del hecho que éramos jóvenes y necesitábamos encontrar todo esto" (citat a CASTERAS, 1983: 15). Es prou conegut el fet que la ciutat i l'entorn de Lleida eren un dels fèus tant del POUM com de la JCI, degut en part a la influència de Joaquim Maurín, i a la vàlua dels dirigents locals (CASTERAS, 1983: 86; BARRULL, 1986). Sobre el secretariat Femení del POUM, vegeu NASH ("Política, condició social i mobilització femenina: les dones a la Segona República i a la Guerra Civil", in M.NASH (Ed.): 243-264, 1988). Aquesta autora ha observat que la guerra actuà com a catalitzador de la mobilització femenina i desencadenà un reajustament del seu paper social: "Des del primer moment moltes dones catalanes es mobilitzaren tot trencant amb llur tradicional aïllament de la dinàmica política i es comprometeren en múltiples activitats antifeixistes. Fou un moment de despertar de les expectatives femenines i d'una potencial ampliació de llurs horitzons socials. L'obertura de nous espais d'actuació per a les dones no implica necessàriament una ruptura amb la tradicional divisió sexual del treball ni amb la segregació ocupacional, ni tampoc havia de significar, forçosament, un canvi substancial en la tradicional mentalitat respecte a la dona, al seu paper i al seu valor social. No obstant això, representà un escenari nou on moltes dones reivindicaven llur presència i llur protagonisme i veien la seva aportació com a decisiva en la resistència antifeixista, encara que moltes altres es mantingueren al marge de la mobilització política i laboral i concentraren llurs esforços en la supervivència quotidiana de elles seves famílies, un altre aspecte sovint ignorat de la resistència femenina en una reraguarda que patia problemes d'avituallament i de subsistència greus" (NASH, 1988: 256).

8. *Milicians*: Sobre la JCI vegeu nota anterior. Com la resta d'organitzacions juvenils de l'època, la branca masculina comptava ja abans de la guerra amb un vistós aparell paramilitar (uniforme de camisa blava fosca de trell, salutació braç en alt, formació en marxes i manifestacions, banderes, disciplina, desfilades, etc) que era més teòric que pràctic (no hi va haver un entrenament militar abans de la guerra). La participació juvenil en els actes del partit "sirvió para reflejar la íntima vincuación del Partido con las Juventudes y exteriorizó al mismo tiempo el estilo de vida del prototipo juvenil de periodo, con sus uniformes y canciones, con sus desfiles, conmemoraciones, sus mítines, o con sus desfiles militares, desde los cuarteles a la estación de ferrocarril, camino del frente" (CASTERAS, op.cit., 1983: 92). El mateix autor assenyalava que la secció de Lleida és la única que organitzà una manifestació en els primers dies de l'aixecament, bo i dirigint un manifest als soldats per tal que desertessin de les files rebels i s'unissin a les reivindicacions populars. Sobre el discurs franquista de l'"enverinament" que la generació adulta republicana va exercir sobre els joves, es significativa l'anècdota contada pel Pelai, vell militant de les JCI, detingut a finals dels 60 per activitats antifranyquistes. El policia que l'interroga, amb to paternal, intenta de convencer-lo de la inutilitat de la seva acció: "Va hombre, que no nos puede engañar. ¡Pero no ve que le seguimos de hace tiempo! ¡Déjelo ya, que ellos son jóvenes! Si quiere vivir su vejez en paz, no se mezcle con ellos, los jóvenes. Ya sé que a ustedes les envenenaron sus padres con ideas equivocadas" -pots contar, el meu pare, un pagès modest que mai s'havia ficat en política!". "Frente a la difundida teoría del 'radicalismo instrumentalizado' surgido para 'manejar' a la gente joven en provecho de 'mezquinos' intereses, fui descubriendo un izquierdismo genuinamente juvenil, científico y vanguardista, enriquecedor de la conciencia de clase, portador de una gran dosis de fuerza social, y elemento importante en las variaciones de conducta y nivel teórico de los propios partidos" (CASTERAS, *La juventud del POUM. Una juventud en la guerra civil española*, edició restringida, Barcelona, 1983: 3).
9. *Soldats*: Tot i que la descripció de les operacions militars durant la guerra disposa d'una literatura molt nombrosa, no succeeix el mateix amb les visions del conflicte bèl·lic a partir dels propis soldats, si descomptem la pionera recerca d'història oral de FRASER (*Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*, Crítica, Barcelona, 2 vols, 1979). En el llibre d'aquest autor es pot trobar una detallada descripció del front d'Aragó, que es el marc en que es desenvolupen els relats. Els dos testimonis que presentem no tenen cap pretensió d'exhaustivitat, sinó que aspiren només a suscitar interrogants. Per exemple, un tema força interessant és els canvis que la participació en la guerra suposen en la pròpia imatge del jove, i en la imatge de la societat envers el jove. Pot haver-hi, posem per cas, un desfasament

entre l'estatus adult guanyat pel jove al front de combat, i l'estatus adolescent que continua tenint en el nucli familiar. A nivell anecdòtic, podem esmentar dos testimonis molt interessants de membres de la "quinta del biberó", transcripció literal d'un programa radiofònic: "A casa ens continuaven considerant com a nens: no ens deixaven fumar davant del pare, si els pares anaven a missa els havies d'acompanyar, no ens deixaven sortir de nit per allò que ere pecaminós gairebé, si no érem verges, molts casi sí... I en canvi que puguessim anar a la guerra! N'hi havia un que sa mare li continuava dient 'nen' fins i tot quan estava al camp de concentració!"; "Quan vaig tornar, al pare li vaig dir: 'Bueno, jo ja he fet una guerra, hai estat en un camp de concentració sí mesos, he passat privacions, he passat de tot. Jo aquesta nit vull anar a ballar. Dona'm la clau'. I el meu pare, en pau descansi, em va dir: 'Tú, quan arribis a casa, truca a la porta, i ja te l'obriré', ja, ja. I quan vaig vindre de permís encabat de sortir de l'acadèmia li vaig dir al meu pare que sortia aquell vespre amb els companys i va dir: 'I a qui has demanat permís per sortir de nit?'. I feia dos mesos que estava fora de casa! Són coses d'aquelles..." (RNE-Catalunya, 20-X-87).

10. *"La vida va continuar"*: La visió de la guerra per part d'aquells que no hi van tenir una participació directa (nens, dones, vells) no ha merescut cap recerca empírica, i sí en canvi diverses aportacions memorialistes (per exemple, Joan i Jacint RAVENTOS, *Dos infants i la guerra*, 1974), literàries i cinematogràfiques (en el cas de la II Guerra Mundial a Anglaterra, és interessant la pel·lícula de J.BORMHER, "y gloria"). La vida a la reraguarda a les terres de Lleida durant el conflicte ha estat objecte d'una recerca dirigida per C.MIR i E.VEGA, en el marc d'un estudi d'abast català, utilitzant fonts orals, però que no està a lliure consulta, ni s'ha publicat encara. Sobre la vida quotidiana a la ciutat un article de BETRIU & RIUS ("Records de la meva infància als fets de la Guerra Civil a Lleida", *Ressò de Ponent*, 42, 1986).
11. *Abril*: L'ocupació militar de la ciutat de Lleida ha estat descrita per GRAUS ("Els primers anys de l'ocupació de Lleida", *Ressò de Ponent*, n.60, abril, 1988: 12-13; op.cit., 1989) i per SOLE SABATE ("Lleida, ciutat màrtir", *Ressò de Ponent*, n.60, abril, 1988: 10-11). La dada de les més de 200 víctimes del bombardeig del 2 de novembre de 1937 és de M.BARALLAT (La Mañana, 1-XII-1987). Un interessant recordatori en el monogràfic dedicat pel diari Segre (20-XI-1988), a propòsit precisament d'un testimoni de primera magnitud: l'exposició pública a l'IEI de les fotografies d'Agustí CENTELLES (vegeu l'article de LI.VIRGILI, "Volia fer pila"; i el de A.BALCELLS, "Lleida, l'altras Gernika"). Sobre el segon gran bombardeig, el del 27 de març de 1938, una memòria de la Casa de Crist Rei parlà de 400 baixes (vegeu SOLE, 1988: 10). Una visió justificativa d'aquest ametrallament indiscriminat de 30 avions sobre una ciutat vençuda en ALVAREZ PALLAS (1941). Sobre la visió de les bombes com a espectacle en els testimonis orals, Sandro PORTELLI comenta: "La relació entre horror i espectacle és narrativament funcional: per dir irònicament que la semblança accentua la diferència, o per expressar la sensació inarticulada que només la dimensió de l'espectacle pot donar de l'experiència d'una massacre a distància, una mort administrada en formes que de des de sota apareixen com mancades de tot sentit -un terrorífic acte gratuït que com a tal pot permetre's fins i tot una dimensió estètica" (*Biografia di una città, Temi, storia e racconto (1830-1985)*, Einaudi, Torino, 1985: 247).
12. *La creu i l'espasa*: Els primers temps del govern franquista de la ciutat de nou a GRAUS (op.cit., 1988 i 1989), tot i que es limita a l'estructura administrativa. Sobre els signes externs de l'aliança de l'espasa i la creu, vegeu ABELLA (*La vida cotidiana bajo el régimen de Franco*, Argos Vergara, Barcelona, 1985: 18-20). En el primer número de Ruta, òrgan de FET-JONS i precedent de La Mañana, transcriví una allocució del primer Governador Civil, Luis Ventalló Vergés (germà de Guillem Ventalló, que fins el 1931 dirigí *L'Opinió*, periòdic d'esquerres): "En circunstancias especialísimas, recién liberada la capital de esta provincia, he tomado posesión del gobierno civil de la misma cuando aún en parte de ella hermanos nuestros gimen bajo el yugo marxista y separatista. Consciente de la responsabilidad histórica que sobre mí cae, precisamente por ser el gobernador de la primera provincia liberada de Cataluña, he venido en nombre del Caudillo y de su gobierno a implantar en ella el espíritu del Movimiento salvador de España. He asumido el mando civil de esta provincia cuando todos teneis todavía en vuestras mentes el recuerdo trágico de las jornadas de dominación marxista y separatista. Los que han sido vuestros verdugos os han hablado de Dios para negarlo, de España para escarnecerla y de vuestros hermanos, los demás españoles, en nombre de un separatismo criminal para que los odiárais, y fruto de ello ha sido el caos y la anarquía en que os habeis sumido. Viene ahora a vosotros una nueva era. En este resurgir glorioso de la Patria, nuestro Caudillo con lenguaje de amor va a educarnos con sus gobernantes, en el culto a Dios y a la pa-

tria" (RUTA, n.1, 19-4-38). Amb estil semblant, i al cap de poc temps, el nou bisbe Manuel Moll prenia possessió en substitució del bisbe Huix, assassinat: "El cuadro es verdaderament desolador, Ruinas, incendios, destrucción por doquier. Vosotros lo sabeis mejor que Nos mismo, pues fuisteis testigos forzosos de esta fiebre de devorador satanismo que invadió todo el territorio de este Obispado (...) Pero la providencia nos deparó al hombre salvador, al Caudillo invicto, al Generalísimo Franco y con él a una pléyade de caballeros y cruzados del honor de España que a costa de sangre y sacrificio sin cuento, la estan redimiendo de tanta vejación y ruina, para ponerla de nuevo por el 'camino perdido', para que sea de nuevo realmente Católica, como piden su historia y su tradición. Así será Una... Grande... y Libre" (*Boletín Oficial del Obispado de Lérida*, 31-V-1938).

En les seves memòries, LLADONOSA (1983) recorda així la visió de la ciutat desfeta al seu retorn, el 1939: "Aquell dia que vaig arribar a Lleida després de tres anys de revolució, destrucció, incendis, fams, misèries, guerra anihiladora, camps de concentració i humiliacions... feia plorar de veure tanta destroça (...) El Canyeret... havia rebut més que cap altre. Havien estat destruïts edificis tan notables com l'anomenat Seminari Vell... Altres edificis restaven fets malbé, així com els típics empedrats i tantes cases i racons de gust medieval... Ni el mateix Palau de la Paeria es lliurà dels estralls de la guerra. Aquells dies els serveis municipals havien estat traslladats al plà de l'aigua... El modern edifici de Joventut Republicana amb característiques de caserna l'ocupava la Guàrdia Civil, i sobre el cinema Vinyes (antic Centre de Dependents) s'havia establert el Frente de Juventudes i la seu de la Falange, el partit únic, radicava al Casino Principal... El carrer Major apareixia amb diversos edificis derrocats, el paviment fet malbé i arreu munts de terra, cases mig enrunades, establiments tancats, senyals de semi-setge de nou mesos. Però allò que m'es m'empipava eren aquells escrits sobre les parets que encara es mantenien netes i veges de qualsevol mena d'inscripció: 'Si eres patriota, habla el español' (...) Entre els ponts destruïts del ferrocarril i el que donava a les carreteres de la Bordeta, restaven encara les mostres de la guerra: trinxeres i rius de metralladores. Els Camps Elisis eren una desfeta, des d'on s'albiraven la seguida d'edificis de l'altra banda del Segre totalment caiguts, principalment els del carrer de l'Estereria davant les ruïnes calcinades del temple de Sant Joan (...) Els nius de metralladores del dies en que la ciutat estava mig encerclada ara servien de soplug per als primers emigrants del sud, molts dels quals en sortir del camp de concentració, en lloc de tornar-se'n a casa, es quedaren aixoplugant-se en alguns dels dits refugis i, posteriorment, sota l'arca del nou pont del ferrocarril" (LLADONOSA, op.cit., 1983: 303-4; 305; 314).

13. "*Va vindre la penúria*": La represió de les tropes vençudes té dos fases: en un primer moment els presoners republicans són reclosos en camps de concentració provisionals, i es desferma una violència més o menys incontrolada. En un segon moment són sotmesos a un procés de classificació, a partir sobretot de la Ley de Responsabilidades Políticas (1939), que dugué els condemnats a la reclusió permanent en presons i penals escampats per tot l'estat. A Lleida, els soldats detinguts entre abril i novembre de 1938 són reclosos en quatre camps de concentració: el Seminari Vell (que després faria de presó), la Seu Vella, el convent de les Penedides i el Convent de les Esclaves de Maria. Aquests centres es caracteritzaven per un "constant adoctrinament ideològic franquista; un cert descontrol administratiu dins d'un ordre rigorós i sovint sever i en una absoluta manca de respecte humà envers el soldat pres" (SOLE I SABATE, *La represió franquista a Catalunya*, Barcelona, 1985: 44). Des d'allà els presoners seran enviats a diversos camps de l'Estat. La presó vella continuarà mentrestant fent de centre penitenciari. L'any 1939 el centre esdevé insuficient i hom hi tancarà solament presoners varons. El Seminari Vell, habilitat de nou, passa llavors a ser presó femenina. L'església dels Dolors, situada al cantó, actuarà durant força temps com a centre d'interrogatoris (vegeu SOLE I SABATE, 1985, 45 i ss.).

En el cens de població de la ciutat de Lleida del 1940, 2.415 persones (2341 varons i 74 dones) apareixen censades com a "empresonats". Això representa el 10,7% del total de la població masculina, el 11,5% dels compresos entre 20 i 29 anys, i el 24,4% dels que tenien entre 30 i 39 anys. Cal considerar aquestes xifres com un mínim, car hi devia haver moltes situacions no contemplades pel cens (presoners en altres províncies...), més si considerem les condicions de precarietat en que es devia realitzar. Si a això hi afegim els exiliats, els que havien passat pels camps de concentració, els afusellats, els mutil·lats sense cap mena de subsidi, etc, el panorama vital dels vençuts esdevindrà d'una absoluta cruesa. Pel que fa a les execucions a Lleida, J.M.SOLE (1985, op.cit.) comptabilitza 94 persones en el primer període, entre les quals cal destacar l'execució pública de 6 persones al Camp de Mart acusades d'espionatge el setembre del 38, i 17 al

cementiri de Gardeny. Segons R. TAMAMES (*La República. La era de Franco*, Historia de España Alianza, Madrid, 1978: 355) el 1940 hi havia 213.000 presos en tot l'Estat, la major part obrers. La remissió de les sentències era inevitable: la classe obrera feia falta per produir plusvàlua en lloc de vegetar a laes presons a expenses de l'estat!

14. *La patacada*: Les condicions de vida a la presó són descrites per ABELLA (1985, op.cit.), i pel que fa a les dones, disposem dels riquíssims testimonis biogràfics recollits per Tomasa CUEVAS (*Cárcel de mujeres (1939-1945)*, Sirocco, Barcelona, 1985 i 1986) entre les seves companyes de presidi.
15. *"Eres fill d'un roig"*: La Ley de Responsabilidades Políticas, proclamada a Burgos el febrer de 1939, anunciava en el seu primer article: "Se declara la responsabilidad política de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde el 1 de octubre de 1934 y antes del 18 de julio de 1936 contribuyeron a crear o a agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellas otras que, a partir de la segunda de dichas fechas se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave" (citat a FRASER, op.cit., 1979: 125). Era una definició que podia encabir, de fet, a la gran majoria de la població de les zones ocupades, i desfermà aviat una espiral de denúncies de caire personal, que es combinaren amb una acció repressiva de caire sistemàtic articulada per les noves autoritats un cop assentades en el poder. L'estudi de la repressió a les terres de Lleida, encetat per J.M.SOLE, i continuat en la tesi doctoral de , ha d'enriquir-se per les noves aportacions del treball dirigit per C.MIR amb nova documentació. Amb tot, convé assenyalar que la incidència de la repressió no es pot limitar al nombre d'afusellats, o fins i tot de processats, sinó en la seva penetració molecular en les diverses estructures de la vida quotidiana i de les relacions interpersonals: "La España de los vencidos no se agotaba en la población penal, en los proscritos, en los sancionados y en los inhabilitados, amén de sus respectivos familiares. Estaban las madres, la viudas y los huérfanos de quienes habían dado la vida por la causa republicana, y a quienes no había quedado derecho a pensión alguna. Estaban también los mutilados de guerra, del bando perdedor, inútiles para trabajar y sin subsidio de ninguna clase. Más de medio millón de familias quedaron inermes, sin sosten paterno, filial o conyugal que las protegiera. Muchos tuvieron que acogerse a la caridad del Auxilio Social con su triste espectáculo de enormes coleas donde gentes miseriosos esperaban sustento" (ABELLA, op.cit., 1985: 32).
16. *"Yo tenía un camarada"*: L'origen i funcions de les OOJJ s'explica molt clarament a SAENZ (*El Frente de Juventudes. Política de juventud en la España de postguerra (1937-1960)*, Siglo XXI, Madrid, 1988, en especial 66-77). Aquest autor coincideix en el caràcter d'improvisació d'aquesta organització. Es significatiu, però, que sigui una dels primers organismes que arriben a Lleida amb les tropes vencedores. El seu migrat ressò entre l'escassa població juvenil que resta a la ciutat es dedueix del to d'algunes crides, com la que apareix al periòdic Ruta el 20-8-38, redactada potser per l'enigmàtic instructor alemany: "Ordeno a todos los Cadetes se presenten a las 8 horas bien uniformados en el cuartel de O.J. para salir a una concentración que tendrá lugar en Tamarite. El incumplimiento de esta orden será severamente castigado por Dios, por España y su Revolución nacionalsindicalista. El Jefe Instructor". L'inici del relat amb una cançó no és pas anecdòtic. Les cançons marcialseran molt utilitzades en tot el període com a eina de socialització política. I el seu contingut revela els canvis doctrinals i socials en la política del règim. En paraules d'un informant: "Se podría hacer una historia a través de las canciones" (. DE ARRIACA (*Cancionero de juventudes*, Doncel, Madrid, 1967) ha recopilat el cançoner de les organitzacions juvenils del règim. La "II Demostración Nacional de OJ" celebrada a Madrid el 29-10-1939 (la I s'havia celebrat a Sevilla un any abans) es descriu a SAENZ (op.cit., 1988: 424). Oficialment hi van participar uns 8.000 participants, destacant 5000 flechas en exercicis gimnàstics i formació d'un Escut monumental d'Espanya i 2000 flechas femeninas en exercicis de gimnàstica rítmica i dances.
17. *De OOJJ al FJ*: Els objectius assignats per Franco al Frente de Juventudes són explicitats en el preàmbul a la llei de Fundació de 6-XII-1940: "El Estado, que guarda y restablece la efectividad de los derechos de la Iglesia y la familia en la educación, funda con esperanza su propia obra para la forja política y militar del hombre que ha de ser heredero de los sacrificios de nuestra generación. Cuantos medios tenga el Estado, deben volcarse en la vigilancia, custodia y apoyo al Frente de Juventudes, verdadera obra predilecta del régimen. Digo que será empeño inútil y peligroso el de quienes pretendan entorpecerla" (F.FRANCO, citat a FRENTE DE JUVENTUDES, Llérida, n.1, maig, 1941). La història del Frente de Juventudes fins

el 1960 compta des de fa poc amb una complerta investigació de Juan SAENZ MARIN (op.cit., 1988), reelaboració de la seva tesi de doctorat, del qual hem tret la informació general que apareix sobre l'organització. Per aquest autor: "La Ley pretende enlazar sin ruptura con el mecanismo creado y en marcha de las OO.JJ., al que se acumulan, entre otras, tres importantes novedades: 1) Se planifica como objetivo general una extensión de actividades sobre *toda* la juventud española, sin perder de vista las minorías específicas de afiliados. 2) Se inicia el intento de articular la política de juventud en el contexto global de la política educativa general, interconectando lo político, con lo militar y lo religioso, como triple fuente de contenidos en el seno del 'estado totalitario' naciente. 3) Se establecen medios humanos y materiales para llevar a cabo los planes previstos" (1988: 80-81). La incidència del FJ entre la joventut catalana ha estat analitzada en un breu article per Carme MOLINERO i Pere YSAS ("El fracàs de l'Obra predilecta del règim", in UCCELAY DA CAL (Dir): 370-380, 1987). De les dificultats de l'aplicació pràctica del decret ens en dona testimoni un editorial signat pel Delegat Provincial de Juventudes encarregat de fer-lo realitat a Lleida: "Al hacernos cargo del mando de esta Delegación provincial acometimos con la rapidez y los medios de que entonces disponíamos (bastante pobres, por cierto) la reorganización de las Delegaciones y Regidurías locales. En tal tarea nos sorprendió la Ley de 6 de Diciembre de 1940 que instituyó el Frente de Juventudes, y la Orden de la Delegación Nacional que prohibía el desarrollo de iniciativas hasta la aparición de los Reglamentos para la aplicación de la misma. Como dichos instrumentos no se han recibido y la marcha del servicio no puede interrumpirse, máxime en esta época del año, la de máxima intensidad para el FJ, hemos resuelto la publicación de este programa mensual para mandos con la intención de llenar este vacío" (FRENTE DE JUVENTUDES, n.1, maig de 1941). Segons les dades de SAENZ (1988: 430 i ss.) la província de Lleida és una de les de menor participació en totes les activitats del FJ. Així és de les darreres províncies en "masas juveniles" d'ambdós sexes mobilitzats pel Día de la Juventud de 1942, amb uns 800 participants. El mateix any 450 nois i 300 noies varen participar en els campaments i albergs.

18. "*Així me vai enrolar a Secció Femenina*": Tot i que no comptem amb una història general de la Secció Femenina, pot consultar-se el llibre de M.T.GALLEGO (*Mujer, Falange y franquismo*, Taurus, Madrid, 1983), i de M.I.PASTOR (*La Educación Femenina en la Postguerra (1939-1945)*, Instituto de la Mujer, Madrid 1984) per al cas de Mallorca. Un Decret de 28-12-1939 reglamentà les funcions de la SF de FET-JONS: "a) La movilizació, encuadramiento y formación de las afiliadas pertenecientes a la SF. b) La formación política y educación profesional de las mujeres encuadradas en la restantes secciones del Movimiento (...) c) La disciplina de la formación para el Hogar de las mujeres pertenecientes a los centros de educación, trabajo, etc, dependientes del Estado de acuerdo con los respectivos Ministerios" (citat a PASTOR, 1984: 54). L'estructura organitzativa era centralitzada i piramidal: en la base hi havia les afiliades, organitzades en grups i seccions i classificades en tres grups: "flechas" fins els 14 anys; "militants" de 14 a 35 i "adheridas" majors de 35. Tot i que teòricament les joves havien de formar part del FJ, en la pràctica la SF acaparà l'educació d'aquest grup d'edat. El maig de 1941 apareixia a *La Mañana* un extens reportatge sobre la SF local i sobre el paper de la dona en la societat. Després de citar José Antonio ("El verdadero feminismo no debe consistir en querer para las mujeres las funciones que hoy se estiman superiores sino en retomar las funciones femeninas"), s'informava de les diverses regidories en que es dividia l'organització: personal, servei social (obligatori per a totes les dones solteres entre 17 i 35 anys), administració, educació física (amb activitats de bàsquet, gimnàstica, dansa); agermanament entre la ciutat i el camp, assistència social (col.laboració en campanyes sanitàries, repartiment d'aliments, roba i medicaments, Auxili Social) i cultura (escoles de formació, llars d'infants, cants i balls folklòrics, distribució i venda de les revistes *Medina* i *Consigna*) (GRAUS, op.cit., 1989: 29). Val a dir que el discurs dominant que promou la reclusió de la dona a l'àmbit domèstic es sovint contradit per la realitat. En el 1er. Consell Provincial de la SF, Nuria Vilaplana Miarnau deia: "La tendencia del Nuevo Estado es que la mujer dedique su atención al hogar y se separe de los puestos de trabajo, pero el caso es que como consecuencia de la guerra son numerosas las que han quedado como cabezas de familia y tendran que trabajar para sostener a la misma". La solució podia consistir en "fomentar y despertar toda clase de industriales manuales que se pueden desarrollar en el hogar y en el seno de la familia" (BOLETIN SINDICAL, n.5, abril 1939). La Secció Femenina a Lleida ha estat objecte recentment d'una tesi de llicenciatura per part de M.A.JARNE (1989).
19. *La cartilla del tabac*: La incidència del mercat negre a Lleida, pel que fa a la producció agrària, està sent estudiada per V.BRETON, des d'una perspectiva antropològica (*La colonización de la zona reglable del*

- canal de Aragón y Cataluña (1940-1970)*, Tesi de llicenciatura, Estudi General de Lleida, 1987). "La práctica del estraperlo, la intermediación a pequeña o mediana escala en el colosal tráfico ilegal que salvó a España de morir de hambre, fue ocupación que permitió vivir a millares de españoles modestos que, contagiados por la inmoralidad general, minusvaloraron lo delictivo de sus actividades por comparación a las acciones a gran escala en el mercado negro que llevaban a cabo las empresas de mayor solvencia y los apellidos de la más rancia solera comercial" (ABELLA, op.cit., 1985: 87). Pel que fa al tabac (i al vi) com a símbols de l'entrada precoç en l'adultesa, vegeu ROMANÍ, *Droga i subcultura. Una història cultural del haix a Barcelona*, Tesi doctoral, Barcelona, 1982: 186.
20. *El pupitre trencat*: La cita dde la Ly de Reforma de la Segunda Enseñanza prové de PUELLES, *Educación e Ideología en la España Contemporánea*, Lábor, Barcelona, 1986: 272, obra en la qual es resumeix l'estructura legislativa i social de l'educació de postguerra. Segons el cens de població de 1940, només 268 nois (el 14%) i 166 noies (el 8 %) entre 15 i 19 anys estaven estudiant (entre els 20 i 29 anys les dades eren de 120 -2%- i 36 -1%-, respectivament). Una visió general de l'escola a Catalunya sota el franquisme en MONES (*L'escola a Catalunya sota el franquisme*, Ed 62, Barcelona, 1982 i "L'oferta educativa", in UCE-LAY DA CAL (Dir): 202-228, 1987). La Junta Depuradora de Magisterio, que tenia per objecte l'exàmen inquisitorial de l'actuació dels mestres durant la guerra, s'instal·là a la Normal: "La depuradora de Lleida estava regida per un capellà, don Benjamín Temprano y Temprano, que des de Madrid ens havien tramès de les terres de Castella, per tal de passar bugada i lleixiu a cadascun dels mestres que actuàvem a tota l'extensió del territori provincial. Era un senyor alt, ferreny, sever i molt poc comunicatiu. Com un antic frare inquisidor, estava disposat a extirpar fins a les arrels tota 'la mala simiente herética rojo--separatista'. Tots els mestres sense excepció deurién presentar una llarga llista de documents que acreditessin la seva adhesió i fidelitat a la Cruzada Nacioanal, acompanyats d'una declaració jurada" (LLADONOSA, op.cit., 1983: 310). Caldria a més un aval signat pel rector de la parròquia, per l'alcalde del poble on exercia, el cap de la Guàrdia Civil i el de Falange. No era pas una formalitat: molts no els van aconseguir! A més s'havien d'acollir obligatòriament al SEM (Servicio Español del Magisterio) i col·laborar amb les activitats del Frente de Juventudes.
21. *Aprenents*: Segons el cens de població de 1940, estaven ocupats el 81% de la població juvenil masculina entre 15-19 anys (per només el 36% entre 20-29, a conseqüència de la llarga durada del servei militar). El 19% de les noies d'ambós grups d'estat també treballaven. La situació dels aprenents a l'Espanya franquista ha estat resumida de forma brillant en un article per N.LORITE ("D'aprenents a parats", in UCE-LAY DA CAL (Dir): 412-428, 1987). En un Butlletí de la Central Nacional-Sindicalista a Lleida s'arriben a fer propostes ben galdoses per tal d'acabar amb la lluita de classes: "La norma fundamental del nacional-sindicalismo es acabar con la lucha de clases (...) ¿Por qué no crear la hermandad del taller y la escuela? Los principios son sencillos: las vacaciones de los estudiantes aprovechadas en trabajar en talleres y las vacaciones de los obreros mantenidas en cursos universitarios y técnicos en nuestros centros de enseñanza. Si todos los jóvenes de España pasan por la escuela, el ejército y el taller, aquellas castas cerradas de nuestra vieja política desaparecerán y como la juventud tiene abietros los sentimiento a la camaradería, borraremos definitivamente antagonismos de clase... No más sufridos obreros, no más señoritos estudiantes" (A.B.SANZ, BOLETIN SINDICAL, n.3, 15-XII-1938).
22. *Quintos*: Segons el cens de població de 1940, 2.557 joves varons de Lleida entre 20 i 29 anys (el 47,4%) estaven realitzant el servei militar, dramàtica confirmació del testimoni de l'Enric: la meitat de la joventut els joves de postguerra la passaren a les casernes! "Remplazos hubo, entre el de 1937 y el de 1942, cuyos integrantes, entre guerra y postguerra, entre sevicio militar en un bando y en el otro, sacrificaron cinco y seis años de su vida vistiendo el univorme" (ABELLA, op.cit., 1985: 29).
23. *Pietat, estudi, acció*: La història de l'Església a la Lleida de postguerra ha estat escamesa, des d'una perspectiva excessivament institucional, en la tesi de llicenciatura de Carmen SANTIAGO (*La Iglesia de Lérida en la postguerra (1938-1947)*), tesi de llicenciatura, Estudi General de Lleida, 1988). L'activitat de l'Acció Catòlica durant aquest període es pot resseguir a partir de la revista "Signo" i la local "Tarea". Josep LLADONOSA ha posat de manifest el sentiment d'incomoditat i distància que per als vells fejecistes suposava el clima nacional-catòlic regnant. Es significativa l'anècdota que va viure amb el seu amic Pau Quinquilà vers el 1942: "Un diumenge al matí assistíem a un acte de propaganda d'AC al Teatre Victò-

ria. Presidien el bisbe Moll, el governador Cremades i el governador militar. Parlaren diversos oradors i també les autoritats. Tohom aplaudia, menys en Pau, que romania seriós i callat...: 'Perquè he d'apaludir? Només diuen que rucades. Si no els aplaudissin tant, no en dirien tants de disbarats!'. Pau Quinquillà mai no deixà d'ésser un autèntic demòcrata i avorria tota mena de totalitarisme, s'irritava davant un catolicisme feixistoide, i més de veure el bisbe i els clergues alçar el braç enlaire i cantar Cara al Sol en cada acte més o menys oficial" (1983: 346). Al mateix temps, mossèn Espasa, antic conciliari de la FJC, reconeixia que amb la nova situació "ara tenim totes les esglésies plenes!".

24. *"Tot ere pecat!"*: La literatura edificant ha estat estudiada d'una manera exhaustiva per Jordi ROCA, des d'una perspectiva antropològica (*El cicle vital en la "literatura edificant" de postguerra: percepció dels períodes de joventut, prometatge i matrimoni*, Tesi de llicenciatura, Àrea de Antropologia Social, Facultat de Lletres, Tarragona, 1985). Les interpretacions sobre el seu discurs ideològic, que farem en diversos subcapítols, estan basats, en bona part, en el seu treball, tot i que les citacions correspondran a publicacions locals i llibres facilitats pels nostres informants, que intentarem contrastar amb els testimonis orals: "Metodològicament dicotòmica, divulgadora i edificant quant als seus objectius, la Literatura Edificant de Postguerra... es desenvolupa i s'emmarca en un context i època precisos. En aquest sentit, no és aliena a les circumstàncies polítiques específiques que regulen les relacions de l'Església amb l'estat en la cojuntura de postguerra espanyola, i a les seves pàgines s'hi detecta sovint el reflex d'una Església estretament aliada amb els principis ideològics sustentats pel nou règim sorgit de la guerra" (1985: 266-7). L'ordenança del governador civil de Lleida sobre "La moralidad pública" prové d'aquest mateix treball (que la reproduïu a partir del Butlletí de l'Arquebisbat de Tarragona; p. 88). A nivell local, el discurs edificant es pot resseguir a partir de diverses revistes eclesials, en especial "Sígueme", "Jóvenes" i "Apóstoles" (vegeu apèndix hemerogràfic i selecció de textos). Pel que fa a l'"Informe sobre la moralidad pública y su evolución", l'he pogut consultar a la Biblioteca Nacional de Madrid, encara que només el corresponent al bienni 1942-43.
25. *L'apogeu del Fronton*: Sobre l'onada de "noctambulisme" propiciada en part per l'efímer oasi de l'estraperlo, el Govern dictà el novembre de 1940 unes normes que obligaven al tancament dels espectacles a les 12 de la nit, i dels cafès, bars i sales de festa a la una. En el preambul es deia: "El ya antiguo hábito de trasnochar, impuesto en la capital de la nación por una minoria ociosa, y extendido luego al resto del país, ha ido paulatinamente afectando a nuestras costumbres que, naturalmente, reflejan hoy el desorden que en la vida ordinaria implica el normal aprovechamiento de lo que aquella practica pernicioso produce" (citada a ABELLA, 1985: 68). "El noctambulismo de los asiduos a las salas de fiestas, de los nuevos ricos, apareció al socaire de la especulación. Era un contraste tan flagrante con la miseria, que estaba rebasando todos los límites y alimentando un sordo descontento" (ibid.).
26. *Ca la Júlia*: Sobre les cases de tolerància, l'"Informe sobre la moralidad pública y su evolución" dona només la següent informació: "Prostitución en casas de Lenocinio: En la capital hay tres casas, con 40 pupilas, y en Balaguer hay una casa, con cuatro pupilas. Edad: de 23 a 35 años. Público muy variable. Esta en auge o en decadencia esta clases de vicio? En decadencia" (1944). ABELLA ha descrit amb detall les causes i formes del creixement espectacular de la prostitució en la immediata postguerra: "El burdel, la entidad que legalizaba oficialmente el desahogo del macho imbérico, vivió en los años de postguerra una etapa próspera (...) Ampliamente desarrollado por las circunstancias de la guerra en los dos bandos combatientes, a los males bélicos vinieron a sumarse las calamidades de la postguerra. Las causas eran bien sabidas: viudedad, orfandad, abandono y hambre. Tristemente, al lanzarse a la prostitución fue en la gran mayoría de los casos un recurso impuesto por las imperiosas necesidades del vivir cotidiano. Mujeres maduras con el hombre en paradero desconocido, con hijos que mantener y cuyo grado de cultura no daba opción a otro medio de vida; muchachas solas y con la familia perdida en algún éxodo; niñas desamparadas apenas entradas en la pubertad, todas ellas constituyeron el grueso de una vergonzosa plaga que se ejercía a través de la prostitución legalizada en los burdeles con carnet y control higiénico o por libre. Este género de meretricio, que se calificaba de clandestino, fue el que alcanzó mayores cotas (...) La clientela era amplia y facil. Las mismas circunstancias críticas que se atravesaban, los hábitos adquiridos en la guerra que imbuían de la precariedad de la existencia, engendraban unos irrefrenables deseos de divertirse, de gozar. El dinero facil que llegaba a manos de los especuladores del mercado negro propendía al ligue, al derroche, en las salas de fiesta acompañados de una fulana de postín (...) Con un salón decorado con pinturas lascivas y chillonas al que eran convocadas las niñas para si exhibición, semidesnudas, ante sus clientes;

con la dueña y su encargada -que controlaba las ocupaciones-, la mancebía era, no sólo el semidero legal de la fornicación, sino también, en las capitales pequeñas, cenículo y tertulia, donde una varonía chata y provinciana se evadía de la hipocresía del ambiente (...) Por lo demás, los precios de las casas de leciocinio estaban al alcance de casi todos los bolsillos, desde los más modestos para los que una hembra costaba 2 ó 3 duros, hasta los más encopetados y selectos donde la cotización llegaba a las 200 ó 300 pts" (op.cit., 1985: 54-55). El creixement alarmant de malalties com la sífilis i la blenorràgia és un idex d'aquesta tendència: en un dispensari de Madrid els casos anuals censats triplicaven els de l'era republicana, i en unes estadístiques de 1940, el 36,4% dels soldats malalts patien malalties contagioses. Són dades que confirmen abastament que els testimonis presentats en aquest subcapítol no són ni molt menys exagerats. Vegeu també Carmen MARTIN GAITE, *Usos amorosos de la postguerra española*, Anagrama, Barcelona, 1987: 102 i ss.

27. "*Aixantar la mui*": Es de l'escola d'antropologia i història oral italiana que ens han vingut les propostes més suggerents per estudiar les formes de resistència ritual, quotidianes, a l'hegemonia dels poders feixistes. S.PORTELLI ha observat que "entre règim i obrers es desenvolupa, de fet, una nova fase de la lluita de classes pel ritual, reviscolada per la centralitat de la liturgia en el funcionament de les institucions feixistes" (op.cit., 1985: 193). L.PASSERINI, al seu torn, ha subratllat que l'especificitat de la dominació feixista rau en el desplaçament dels límits entre el públic i el privat, allargant l'esfera del comportament públic, és a dir, controlable: del cant al carrer a la borratxera, de la conversa al tramvia a la disputa entre esposos, a la socialitat privada: "La intervenció repressiva en la xerrada quotidiana i en el seu creuament amb la crítica tradicional del poder afecta, a través de conflictes ja existents, fins i tot espais de discurs no polític, invaeix zones de comentari privat, llocs i comportaments abans no tocats pel poder (*Torino operaia e fascismo: una storia orale*, Laterza, Roma-Bari, 1984: 83-4) No es estrany, per tant, que els testimonis orals revelin múltiples formes de "resistència" cultural o apolítica, que beuen de la tradició popular: "Parlar, cridar, cantar, exclamar, insultar i imprecar, emborratxarse i anar tafanejant per les places públiques, son tots ells comportaments que troben un horitzó comú i un sentit nou a través de la repressió. I tanmateix en aquests trets apareix sovint un repertori unitari, un sistema d'imatges vinculat a la tradició de la cultura còmica popular. La seva vitalitat es vincula amb el seu eclecticisme, amb la possibilitat d'usos diversos segons la situació històrica. Els individus que reactiven les tradicions no poden ja comptar amb moments ritualitzats en els quals tot un poble es troba i es reconeix implícitament a través d'una cultura comuna, sigui l'antiga festa de carrer o la manifestació socialista. Ara les manifestacions del repertori simbòlic apareixen de manera dispersa, disgregada, impossible de reconèixer per a qui anés a cercar-hi només la cultura popular codificada, la de les supervivències. Les protestes i resistències "apolítiques" que hem vist son en canvi fruit de l'inventiva aplicada a les velles tradicions en correspondència amb les necessitats del moment (PASSERINI, 1984: 135).
28. "*Treballar*": Els inicis de la clandestinitat antifranquista a la ciutat van ser objecte d'un cicle de xerrades a l'Ateneu Popular de Ponent el 1985, en les quals es va basar M.LLADONOSA ("La societat civil lleidatana sota el franquisme", in *Lleida, 1910-1985*, Caixa de Pensions, Barcelona: 20-28, 1985) per escriure un pioner article de síntesi. Es, tanmateix, un període encara fosc de la nostra història. La invasió dels maquis per la vall d'Aran el 1944 ha estat, en canvi, força documentada (per exemple, PONS, *Guerrillas españolas, 1936-1970*, Barcelona, 1977: 302-308). Les notícies aparegudes a la premsa xifraven les baixes en un centener de morts (GRAUS, op.cit., 1989: 46).

Capítol IV.

**LA BOIRA
(1946-1959)**

Una cruzada de amor
por vuestra fe cristiana
que nos lleva a la victoria
¡Gloria a Dios y a España, gloria!
¡Juventudes a luchar!
¡Juventudes a vencer!
Que es por Dios y por España
en su nuevo amanecer

(Himne de les Joventuts d'Acció Catòlica)

Juventud española
Descendiente de Fernando y de Isabel
Que ha nacido el Imperio
De los yugos, las flechas y la fe
Bajo un signo de gloria
De la luz que nos oriente y da valor
Forjaremos la historia
Poniendo en la Falange nuestro amor
Somos la luz de amanecer, de amanecer
De la España que ha empezado a resurgir, a resurgir
Los cadetees sembraremos de laurel, de laurel
Los caminos de nuestro porvenir, porvenir
Ya los rayos de esta luz, de esta luz
Con los brazos extendidos marcharán, marcharán
Decidida y con ardor la juventud, juventud
Nacional-Sindicalista Imperial, Imperial
José Antonio nos guía
Nos dirige Franco y su consigna fiel
Ha nacido el imperio...

("Juventud española", cançó del Frente de Juventudes)

1. "Fer la Nòria"

La diversió dels joves eren les passejades del Cap del Moro al Peu del Romeu... Lo Cap del Moro ere a la punta de la plaça Sant Joan, ere una estàtua que aguantava un balcó. Lo que ara passe a Ricard Vinyes... Aleshores ere més exagerat, perquè hi havia vegades que per atravessar el carrer Major es necessitaven tres quarts d'hora. No es podie passar! L'ambient a Lleida ere el carrer Major i a l'estiu Ferran. Es que la gent vivie d'una altra manera. Avui tenen unes inquietuds. Allavons no. Aleshores era un privilegi qui podia estudiar o fer una altra cosa... I llavors era la roda, anar a fer la nòria, anar donant tombs. I per donar dos tombs al carrer Major t'hi estaves dos hores... (LLUIS)

El ritual del passeig pel carrer Major és una imatge central en totes les històries de vida de les generacions de postguerra. Com a eix vertebrador del lleure i de la vida quotidiana, i com a element simbòlic evocador d'un temps que ja ha passat, el costum del "fer la nòria" esdevé una metàfora de la joventut anterior a la dècada de 1970, el retrat d'un període històric en el qual "la gent vivia d'una altra manera".

RICARD- Allavons lo normal ere coneixe's fent la nòria. La diversió d'una tarde era sortir a passejar pel Carrer Major, i fer la nòria. Carrer Major avall, i quan arribaves a Cavallers, tombaves, Carrer Major amunt. Quan arribaes a la Paeria, tornaves a tombar. I clar, allí mos trobaem tots

CECILIA- I ere: "Mira, aquet t'ha saludat més a gust..."

RICARD- I mira: "Lo fulano va amb lo mengano..."

CECILIA- I les noies anaven d'una manera que quan giraven, les que anaven al mig s'havien de quedar a la punta, i les que anaven a la punta s'havien de quedar al mig. Per si alguna tenie algun acompanyant, que es pugués apropar, que totes tinguessim la mateixa... I llavors pel carrer se t'apropaven. T'havien de presentar, aquestes coses, una amiga o un amic...

RICARD- Se'n va fer molta de feina al carrer Major! Dit amb català bonic: el carrer Major és un cobatge de prometatges.

(RAMIRO) ...Únicamente recordarte la niebla esta que tenemos hoy aquí, que en aquel tiempo había mucho más. Recuerdo una vez que pasamos 40 días sin ver el sol, de una niebla espesa. Y cuando salió por fin, toda la gente acudió a la Banqueta, al río, a ver el sol, a hacer fiesta. Por lo demás los de Lérida se conocían todos. Como todos iban a la Calle Mayor, todos los días, a pesar de aquella niebla espesa que había.

(CLAUDIO) Y entonces salíamos a pasear, porque los jóvenes son los jóvenes, y querían expansionarse fuera de las casas, que para eso estudiaban. Ir a la biblioteca, de la Caja de Pensiones, en la plaza de la Sal. Y luego a la calle Mayor, comiendo niebla, p'arriba i p'abajo, a ver si veíamos a los amigos, poderlos saludar, alguna chiquilla que estudiaba con nosotros. Es que entonces nos conocíamos todos, los que eramos forasteros, y los que eran de aquí de la casa. Se sabía cuando venía una persona nueva, sobre todo si era joven, se preguntaba de qué familia era, donde estaba.

El costum del passeig es converteix en l'estereotip d'una ciutat tradicional, provinciana, grisa, "boirosa". "Fer la nòria" s'associa en aquests relats a la boira com a element definidor de la ciutat, referent climàtic, però també mental. La boira evoca una situació d'indefensió davant del fred, de

precarietat dels habitatges, de migradesa dels consums. Però també recorda la foscor de la vida cívica, la limitació de l'horitzó social, la despolitització latent.

(ANTONI) Lleida la recordo una ciutat molt fosca, molt fosca. La meva impressió d'aquella època ere una ciutat molt tancada, molt mediocre, en el sentit que no valora res de lo que tenie. No feie res gran, no feie res lluminós, per dir-ho d'alguna manera. Aixòs no vol dir que la gent jove que s'hi trobae no tingués ganes de trencar tota aquesta història. Ere com un intentar sortir d'algo que t'agobiae, que te tenie com agafat, com enganxat. I ho fessis des del camp que ho fessis, des del camp de la cultura, o des de l'animació, tot ere incomprès.

(ESPERANÇA) I en quant a divertiments no sé què dir-te. A part dels balls, era avorridíssim. Lleida era una ciutat morta, eh... Passejar pel carrer Major a l'hivern i per Fernando a l'estiu. I ja està, Ja s'havia acabat la distracció a Lleida.

El carrer Major és, doncs, el símbol de la continuïtat de la vida de províncies. I en aquest sentit es vincula a la Lleida d'abans de la guerra. Però és alhora un indicatiu revelador de la nova situació, caracteritzada per la dominació d'un règim autoritari, i per les actituds emergents de despolitització i evasió. El canvi es posa de manifest en la reacció dels "botiguers": de ser els capdavanters del moviment cívic que durant el període republicà va donar lloc a institucions com Joventut Republicana, passen a acceptar el nou règim, i alguns a beneficiar-se'n gràcies al mercat negre.

(BENET) El botiguerisme del carrer Major és nefast. En realitat eren d'esquerra, però a l'acabar la guerra assumeixen que mane un altre, són fenicis. Molta gent se va fer molt ric com a conseqüència de l'estraperlo. Los botiguers del carrer Major, molts los ancestros són estraperlistes. Una època molt grisa. I Lleida grisa.

(RAMON) I com que a Lleida se sap tot, perquè és un poble, amb mentalitat botiguera, per supost, lo caliu del botiguer del carrer Major sempre ha sigut una força. Los grans botiguers de la època del Carrer Major eren els qui tallaven el bacallà. Inclús decisions de governadors civils de la època, aquesta gent conseguia revoca'ls. Tots estaven molt aliats amb el règim.

El "botiguerisme" del carrer Major deixa de ser únicament un mitjà de vida, i esdevé una "mentalitat" que resumeix la "grisor" del tot un període. De fet, les opcions dissidents en el pla polític i cultural s'afirmen, des de la II República, com una alternativa al provincianisme de l'"anar a veure bo". I la discontinuïtat revolucionària i bèl·lica ve marcada per un interval en el qual aquest costum desapareix.

(IMMA) Anar a passejar al Carrer Major, jo no hi he nat mai. Abans la gent passejava molt pel Carrer Major fins a les 9. Despres de les 9 no hi havia ni una rata i noies molt menys. A mi no m'agradava. Jo hi anava amb la meua germana i les amigues de la meua germana. I quan havia arribat d'aquesta punta a l'altra, pues jo les deixava. Jo tenia la sensació que al Carrer Major m'anava a exposar. M'avorria. En elles no els hi deia. Elles anaven a "veure bo", a veure qui t'agradava. I jo no la tenia aquesta preocupació...

(GLORIA) I abans de la guerra, com que nosaltres érem molt jovenotes, donavem lo tomb pel carrer Major. I si en podiem donar dos, en donavem dos. I después hi havia les hores per arribar a casa. Nosaltres arribavem entre 8 i mitja i 9. A partir d'aquesta hora es que ja no veies ningú. Arribavem fins al cacahuero, que era on hi ha hagut fins ara a farmàcia Clavera. Quan vam ser mes grandetes, mos arribavem fins al Cantàbric i nos veneien cargolets, percebes en un cucurutxo. I apa! pel carrer Major xuclant cargolets i a veure si els nois veien les noies i etc, etc... Als 14 anys allò es va trencar i va venir una vida molt diferent. Amb la guerra tot allò del carrer Major se va acabar.

En el nou context socio-polític, el passeig recupera la centralitat que s'havia anat esvaint. Al poc de cloure's el conflicte, la reconstrucció física del carrer Major, malmès pels bombardeigs, el nou mesos de front i el saqueig, simbolitza la recuperació per a la ciutat d'un espai d'interacció comunitària, la refundació de la vida social. La renovada importància del passeig s'accentua per la inexistència d'alternatives de lleure, com les que havien representat els ateneus i entitats cíviques que havien florit durant els anys 20 i 30, i que el règim franquista havia prohibit. La memòria oral registra amb escreix aquesta centralitat que la Lleida de postguerra atorga al carrer Major.

(PASQUAL) La diversió en aquell temps, principalment, carrer Major amunt, carrer Major avall. Lleida era poca gent llavors i va durar un temps que mos coneixiem tots. Era continu, com que uns pujaven i els altres baixaven... "Adéu" "Dios" "Escolta, que fa dies que no veig en quell" "I jo en quella tampoc" "Es que l'altre dia que van anar a ballar i casi van ballar tota la tarda..." "Mecachis diez, aquells ja s'hauran aparellat!" La parella que començava a festejar una mica, si era l'hivern que mos passejarem nosaltres pel Carrer Major, ells anaven a passejar per la Banqueta, perquè així estaven mes sols. Això no estava mal vist. Ara, si passaven lo pont, ojo! Ja era una altra cosa. Les parelles de Lleida surtien totes del carrer Major.

(DAVID) A Lleida també hi havia una cosa molt típica, que ara s'ha perdut, que la gent se passejaven pel carrer Major, de punta a punta, uns a la dreta i els altres a l'esquerra, donant lo tom i ruuum! A la segona sessió del cine, a les set de la tarde, quan hi havia les sortides del cine, als quatre cantons del carrer Major, que hi havia tots los cines, bueno! Riuades de gent! Llavons, carrer Major amunt i carrer Major avall! I l'última mitja hora, fins a quarts de deu o les deu, es passejaven.

(AGUSTI) Es difícil d'imaginar que s'ajuntés tanta gent en el tram del carrer Cavallers a l'Ajuntament. I nar donant voltes. Però això a una velocitat que no podies caminar. Si naves deu haves de partir-te uns al davant i altres al darrera. I trabuçant. No podies parar. La travessura que fèiem era d'anar poc a poc i nar retenint. De forma que formaves un buit davant teu de 3 metres. I ja s'armava la de San Quintin! Fins i tot venia algun guàrdia urbano amb la porra a veure què passava.

(ANNA) I si passejaves pel carrer Major, que veiem passar un noi, això m'ho diuen totes les de la meua edat, un noi que t'agradava, deies: "Calla, calla, que ara li toca passar, ara ens veurem. A veure si ens dirà algo..." I deien: "Sí, sí, l'hai vist!" N'hi havia una que no volia mai que sabessim el noi que li agradava. Li dèiem "El Desconocido" I ens deie: "Ja ha passat lo desconocido" "I perquè no ens ho dius qui és?" "No, perquè em tibarieu i se'n donarie compte!" "Pues ho hem de sapiguer, ho hem de sapiguer" I no ho vam sapiguer mai! Encara no ho sabem ara! Es dir que aquesta era una d'aquelles il·lusions, que quedaves tan feliç, ere com un amor platònic. Despues n'hi venia un altre, perquè s'assemblava amb un artista, amb una persona que tu apreciaves. Hi havia un noi que s'assemblava al Luis Mariano, i quan passava... O un que s'assemblava a l'Alan Ladd, que a totes ens agradava. I dèiem: "Mira, passa l'Alan Ladd" I llavons n'hi havia uns que ja ens ho havíem repartit. Ere un per cada una. I quan passaven, dèiem: "Ara passa l'amanit amb all i ceba" Un era l'amanit, l'altre l'all i l'altre la ceba. I això no ho sabia ningú, saps?

(CECILIA) Es que ara la gent no sé com se pot prometre i això, perque no parle. Van a llocs tancats, amb la música, sorolls. En canvi llavors, com passejaves, pues te done al diàleg. Es que com se parlava molt, pues coneixies com opinave, i un dia podies dissimular, però al cap de molt parlar, pues sabies com pensava, amb politica -bueno amb politica, no, perque no es parlava però no ho sé, en la manera de veure la vida.

(DANIEL) Recordo una Lleida apagada, en el món dels joves. Gairebé un poble. Les pandilles es trobaen al carrer Major, no calia quedar. Així com ara vas amb l'agenda... Pues mira, al sortir del col·legi, naves allí, i al cap d'una estona trobaes algú del teu grup, i anaves fent rocle, i amunt i avall. A l'hivern al carrer Major i a l'estiu a Ferran, amb tauletetes. I ere divertit, perquè cada cop que et creuaves dies: "Adeu!" A lo millor al cap d'un dia havies dit 10 o 12 vegades adéu. Nosaltres n'hi diem "el Tontodromo", perquè naem donant tombs. Però tenie molts valors això. Ere l'ambient general dels joves. Així com avui detectar-lo a Lleida és difícil, doncs en aquest moment ere gairebé un poble. Al poble hi ha una carretera, o una plaça, un lloc on se trobe la gent... Les amistats femenines se donae poc. Ere només el flirteig pel carrer. Hi ha algun descocat, que comence a sortir amb una noia, però quede senyalat. Es com un poble. En el fons si et veuen amb una noia vol dir que festeges. Es que el control no te'l feien a casa, te'l feie l'ambient.

Les valoracions emergents dels testimonis són ambivalents. Per una banda, hom subratlla les funcions positives que acompleix el passeig com a espai d'interacció immediata ("aglutinae a la gent", "no calie agenda", "es parlae molt", "hi havie més comunicació"), i fins i tot com una via d'evasió enfront la dominació franquista que s'expressa en la seva vocació totalitària d'acaparar l'espai públic. Es, sobretot, l'espai restringit que la societat adulta tol·lera als joves per a l'inici de la interrelació entre els sexes, intercanvi ritualitzat previ o substitutori del que té lloc en altres territoris més "mal vistos" (com ara els balls o els espais solitaris). Per altra banda, els relats incideixen en un seguit de connotacions negatives: el caire "provincià" del passeig, la manca d'alternatives en l'ús del lleure per als joves, les limitacions imposades pel control social. Les relacions que els joves poden establir durant el passeig estan sotmeses a una estricta vigilància per part dels adults, dels iguals, i de tota la ciutat que en el passeig s'autocontempla. El carrer Major accentua simbòlicament les jerarquies entre les edats, entre les classes socials, entre els sexes.

(LLUIS) Quan van sortir les faldilles-pantalón va ser un escàndol, era com les dones que fumaen. Més que repressió, era que cridaven l'atenció i a llavors la gent, abans que els montessin un número al Carrer Major, se n'estaven. Al Carrer Major se podien conèixer un noi i una noia. Mirant-se... o potser estaves tip de veure una noia i un bon dia se t'acudie que estava molt bé. L'actuació del mateix jovent era discreta. Perquè a poc que un se passés, se'ls cridava de seguida l'atenció. Jo recordo ja de més gran, quan festejava, els que ara són los sogres naven dos o tres passes enrere. I una vegada li vaig posar la mà aquí a l'espatlla i van vindre i em van cridar l'atenció. Tot havia de ser de molt amagat.

(BLAI) Aquí hi havie un fals puritanisme. Hi havie noies, una concretament, que nae molt extremada, vestie molt pintada, ere alta, molt maja, molt llamativa. I naven dos amigues. I els nois no s'atrevien a anar amb elles. I eren bones noies, però amb una li agradae presumir. I un altre amic i jo vam dir: Perque no hi anem? Hi vam anar, ens vam presentar, vam fer amistat. Vam surtir varies vegades, vam anar a la Boîte i tal. I quan passaem pel carrer Major, que ere el lloc de cita llavors, al casino, que hi havie gent així gran, ere gent de casa bona, escolta, s'empegaen els nassos allí a les finestres, i els ulls se sortien del cap! En canvi a aquestes noies, sense ser descocades ni molt menys, les criticaven.

El "fals puritanisme" permet criticar, des dels sofàs del Casino, des dels vetlladors dels cafès, o des del banc del si-no-fos, els nous comportaments i habillaments que els joves i les joves comencen a atrevir-se a exhibir. El carrer Major esdevé un mirall on es publiciten les modes, on es reflexen els canvis en les sensibilitats col·lectives. Al principi les colles que passegen observen una estricta separació dels sexes, franquejada només en certs moments ritualitzats d'interacció. Al cap del temps les colles es faran mixtes i fileres de nois i noies desfilaran barrejats. Durant els anys 40 i 50 els nuvis van separats ("Els nòvios no es notaen que ho eren"). Més endavant s'atreveixen a donar-se la mà i

potser a anar del bracet. No és fins gairebé els 70 que arriben a agafar-se per l'espatlla sense complexos. La consideració d'allò que es ben vist evoluciona. També evolucionen les modes. Durant la dècada dels 60, els pantalons femenins, les faldilles-tubo, les minifaldilles, les barbes, les cabelleres, els texans, etc, tindran en aquest espai la seva passarel·la de presentació privilegiada.

Déense ustedes una vuelta por la Calle Mayor a últimas horas de la tarde. Observen. Verán ustedes las notas más dispares de vestuario en una curiosa y simpática amalgama de trajes y vestidos bien sean masculinos como femeninos. Nos encontraremos junto a una minifalda con un traje-pantalón llevado por jovencita de dieciocho años. Al lado de una chaqueta a lo Lord Byron, nos encontraremos con una capa llevada por joven con abundante bigote, acaso barba, y pelo crecido sin llegar a las melenas que abundaron tiempo atrás (...) ¿Esta forma de vivir, vestir o comportarse, es un accesorio en la existencia de esta juventud, o bien ocupa un lugar predominante, acaso privilegiado, en el fondo de su ser, en la conducta de su obrar? (J.A. Rosell Pujol, DIARIO DE LERIDA, 3-I-1968)

El carrer Major, doncs, pot ser analitzat com un escenari per a la representació de l'estructura i la dinàmica socials. La seva funció simbòlica expressa l'autoimatge d'una ciutat sense conflictivitat reconeguda, defineix les pautes de conducta socialment permeses, reforça les formes de control social, subratlla allò que la ciutat encara té de poble. Es, en aquest sentit, el signe d'identitat d'una època caracteritzada pel conformisme i el consens. Fins ara he insistit en el paper simbòlic atorgat al carrer Major en les històries de vida. Però el passeig compleix també durant tot aquest període funcions ben reals en la vida de la ciutat i dels joves. Una de les més importants és l'organització de l'espai i del temps socials. El carrer Major articula, per una banda, l'estructura simbòlica de l'espai urbà. És l'artèria central de la ciutat tant en l'horari comercial com en les hores de lleure. La gent dels pobles i dels barris acudeix a comprar, les pageses hi passen abans d'anar a mercat, els firants i ramblers es reuneixen al Pal·las, els varons adults s'hi troben als cafès tradicionals que en puntegen l'itinerari (el Salvat, el Pal·las, el Rialto, el Casino, el Suís, el Baviera, el Canaletes, el Catalunya...). És l'espai que han de travessar els adolescents que venen dels pobles amb el tren per examinar-se als instituts, i que conserven en la imatge inesborrable del primer contacte amb la ciutat; és un ritu de pas "sagrà" que legitima l'ingrés a la ciutat dels nouvinguts.

(ELOI) ...Me'n recordo que el meu pare em va dir: "Arribaràs a l'estació, agafes un camí que va recte a l'Institut, el carrer Carme, el carrer Major -encara em recordo que m'ho apunta en un folli-, Alcalde Costa, allí trenques, i arribaràs a l'Institut que t'has d'examinar" La ciutat la veiem una mica lluny, i la veiem angoixant, perquè hi passaem los pitjors moments de la nostra vida. Lleida em se feie sempre costa amunt, amb lo bé que m'ho passo ara! Me'n recordo que tenie molt mal record al carrer Major i al carrer Alcalde Costa, perquè encara m'estae pensant: "Què em preguntaran? Què hauràs de dir? Qui serà el professor i qui serà el capellà?"

(CONSOL) Passejar pel carrer Major, això sí, era sagrat. Cada dia a les set de la tarde tothom ere el carrer Major. Jo el primer dia que vai arribar a Lleida (1963) ja hi vai anar. I cada dia, encara que estigués malalta, a les set m'aixecava i a donar la volta pel carrer Major. I tornar cap a casa, amb el fred que feie. Allà trobaes tothom tothom. Es que havies de passar a cops de colze. Clar, allavons quants habitants hi havie a Lleida? 60.000? Naes trobant gent, naves ajuntant, al final erem 10 o 12. Ja feiem moltes reunions al carrer Major. No havies d'enviar mai cap carta ni telefonar! A més tothom es queixava: que a Lleida no hi ha res, que som uns desgraciats...

(JORDI) Es que han canviat molt els costums. Tu has viscut el Carrer Major? Matí i tarde. A missa d'una i a missa de vuit, que deiem. Jo que feie el Magisteri lliure, a tres quarts d'una me n'anae al Carrer Major. Vinie la gent de la Normal, la que surtien del Institut. I et trobaes. I amunt i avall.

Hi havia gent que els coneixies del carrer Major. I després els trobaes a Barcelona als menjadors Universitaris. I potser a Lleida no t'havies saludat mai, i allà "Hola que tal". I a fer la cua junts.

A principis dels 60, quan proliferen els guateques, els joves disposen d'una alternativa de lleure al carrer Major. Però es tracta més aviat d'espais complementaris: passeig i guateque són les expressions en la vida pública i en la vida privada d'unes formes de vida que estan començant a canviar. Per als xicots que organitzen les festes, és obligat d'anar a buscar "balladores" al carrer Major. Els mètodes per "lligar" han canviat: ja no cal seguir el lent cerimonial de la presentació, els pares ja no estan tan a l'aguait, els hàbitaments han mudat. Però la segregació dels sexes continua existint, i la iniciativa masculina no suscita objeccions.

(JOSEP) ...Venie d'obrir-se el Paris. Però la moguda ere més abaix abans, ere al carrer Major la moguda. En aquella època anaem a lligar al carrer Major. Donar voltes amunt i avall, radere de les nenes, i ara passe una vegada, i te la miraes: "Ostia, què guapa!" Havies d'aguantar els 4 cardos que portae al cantó. Ere un procés que te les guanyaes a pelo, vull dir, primer te la miraes, no et foteien cas, la segona "Adéu", no et deien re, la tercera ja te deien "Adéu" I cada vegada ere un "Adéu" més com si et coneguessis de tota la vida. I al final: "Escolta, que..." Lo que sigui, i ja estae.

- Sense que hi hagués ningú que presentés?

- No, a llavontes no ere necessari això. Nosaltres naem nosaltres, mos ho guanyaem! També es podie fer: "Hòstia! Que és ta germana? Presenta-nos-la!", o "Presenta-mos aquella amiga". També passave, però tu t'ho guanyaves a pel... Llavons un altre dia, quan volies fer un guateque, una festa: "Nem a buscar noies" "Pues venga, nem a buscar noies" I naem a buscar noies. "Quantes ties necessitem?" "Deu ties per nosaltres" "Pues n'hem de pujar vint", perque totes arrossegaen cardos. I naem cap allà: "Escolta, que voleu vindre a una festa que fem, un guateque?" "Oh, és que no hu sé, perque tal..." "Doneu una volta i llavons ens hu dieu" I pam, nosaltres continuaem, i ne veiem unes altres: "Bueno, voleu vindre?" "Bueno" "Pues vale, dintre d'un quart d'hora a la parada del autobús del Indíbil i Mandoni" I venga. I quan les teniem totes, arribaen allà, i sempre hi havia les rencilles de rigor: "Pues si viene esta yo no voy" "Pues si ve aquesta jo tampoc" Els hi pagaem l'autobús, i venga, cap allà dalt, arribaem a dalt, ja els altres estaen preparant les begudetetes...

M'he referit breument al paper del carrer Major en l'organització social de l'espai urbà. El passeig estructura, també, el temps quotidià dels joves: de l'agenda al calendari.

(DOLORS) I llavors lo passeig cada dia del Carrer Major, de 8 a 9, quan sortiem de treballar. Era com un tontódromo: els uns anaven cap adalt, els altres cap abaix i sempre te trobaves amb aquell noi o amb aquella noia que t'interessava troba't.

(AURORA) El diumenge després de dinar, a les quatre, sobretot si ere estiu, te trobaes totes les minyones pel carrer Major que surtien de les cases. I ere lo típic.

(EULALIA) A les 10 a Fernando no hi quedae ningú. A la nit sortíem molt poc. A la missa del gall, a la festeta de cap d'any. Jo no em vai sentir mai esclavitzada de dir: "No em deixen anar, no em deixen fer" No em vai sentir mai amb les ales tallades. De surtir amb colles ere només quan naem a postular, el dia del Domund, i per Sant Tomàs d'Aquino i per Corpus, a fer les catifes

(ANNA) Pues mira, a l'hivern passejar pel carrer Major, i a l'estiu per Fernando. Donaves voltes, amunt i avall. A mitja volta, entraves a fer la visiteta. I au, així naves passejant. Inclús llavors no t'assentaves a cap puesto ni prenies res, fins després, que ja t'assentaves, o entraves en algun bar, més que res a la Jijonenca era el puesto de reunió. I a l'estiu a Fernando. Però allí sí que ja

t'assentaves més a les tauletes. I clar, les que vivien més lluny havien de plegar mes aviat. I clar, com que jo vivia al centro les altres me deien: "Qué suerte tienes, que te puedes quedar más, yo me he de marchar antes". I llavors arribàvem a casa, i la mare ens deia: "Deveu tancar les portes del carrer Major, vosaltres, perquè sou les últimes en arribar!"

El temps quotidià s'organitza per les hores "sagrades" del passeig, amb la frontera de l'hora no menys "sagrada" de tornar a casa, abans que els "serenos" tanquin les portes del carrer. Passeig, disciplina horària i serenos configuren els paradigmes d'una societat "en ordre". Per altra banda, el temps cíclic del calendari s'actualitza i es publicita en la litúrgia periòdica de la festa (religiosa, acadèmica, militar, franquista, opositora: sempre té per escenari el carrer Major); i en la successió estacional de l'itinerari del passeig (del carrer Major durant l'hivern a la rambla de Ferran durant l'estiu). El canvi estacional representat pel trasllat del carrer Major a la rambla el puntegen les festes locals, al maig Sant Anastasi i al setembre Sant Miquel. Cada any, mentre duren les "Firetes", la "roda" s'aixampla, i el recorregut es fa més llarg.

(JOSEP) Al carrer Major la roda ere de la plaça Espanya, fins al Principal, o a l'Ajuntament, i fins a la catedral. Naes donant voltes. O a les fires, també anaem a les fires, quan les feien ere molt divertit, és fantàstic anar a lligar a les fires, com que hi ha aquell color, aquell soroll, i portes més speed, l'adrenalina va diferent allí, és una altra cosa. Allavons la volta que feies no ere simplement de carrer Major, ere del carrer Major fins a les fires... Les que recordo bé és a l'avinguda del Segre, del govern civil cap avall, i les del Simago cap avall.

El temps del passeig organitza, finalment, el cicle de la vida. La fi de la infantesa ve marcada per l'ingrés en la comunitat que passeja. La consolidació del festeig acostuma a comportar-ne l'allunyament. La joventut és, per tant, el període durant el qual "la nòria" esdevé norma cultural.

(MAGDA) T'anaves fent gran i canviava una mica la cosa. Però només canviava en que deixaves de jugar al carrer i anaves a passeig. La única distracció de la gent era fer una volteta pel carrer Major...

(ANTONI) Per nosaltres el carrer Cavallers ere un límit, el carrer Major no significae res per als nens. Después, quan teníem 13 o 14, fins als 17-18, ere el lloc on podíem veure altra gent. Jo per exemple quan tenie 15 o 16 anys cada dia a la una, surtia i me trobae amb amics que no tenien res que veure amb els del barri. I navem a passejar, i només passejavem. Però naves mirant un grup a l'altre grup i a les 7 fins a les 9 igual. Quan teniem algun duro, a l'estiu sobretot, quan ja erem mes grans, navem a Fernando i et sentaves en una tauleta a prendre un refresc. Però en aquestes primeres èpoques no entraes als bars, nomes anaes a passejar.

- Qui hi anae al carrer Major, més aviat la gent jove?

(JORDI) Sí, los estudiants. Fins que la gent se casaen, o començaen a festejar. Al carrer Major no es podie festejar.

RAMON- El certificado oficial del noviazgo yo creo que era cogerte de la mano por la calle Mayor. Para hacerlo público que ya festejabas y que tenías permiso...

JESUS- Y que querías casarte. Y la vigilancia! Hostia tú!

No serà fins a finals dels 60, i sobretot a principis dels 70, que el carrer Major esdevindrà també l'escenari de la dissidència i la protesta, l'itinerari de les primeres manifestacions obreres, polítiques i estudiants, el teatre dels "happenings" contestataris. Quan els "costums" hagin canviat, la contestació del ritual del passeig, la subversió de les seves normes, serà un mecanisme d'inversió simbòlica utilitzat per universitaris que expressen opcions dissidents des del punt de vista polític i cultural.

(GERARD) *Gent de fora de Lleida, de comarques, desembarquen a Lleida. Venen sense cap mena de prejudicis i es foten a fer coses, d'una manera desvergonyida. Quan un es fot a repartir pasquins, no té el prejudici de dir: "No, és que si vas pel carrer Major te veuran!" No coneix ni els rituals ni els comportaments, ni sap què passe al carrer Major, actue d'una manera molt espontània. I aquesta va ser la nostra entrada. Pràcticament nos havíem fet un uniforme, i anaem amb unes bosses de sac que hi havia aquet símbol, i passejaem pel carrer Major. Es volie crear una mena de comportament, un símbol identificador de grup, de clan. Una vegada es passejae amb una dalla i una gralla dissecada, que es veie que érem la Gralla i la Dalla (un col·lectiu poètic), i naem de la Sala Gosé a on vivíem, per tot lo carrer Major, expressament, per fer ostentació de tot això...*

En la memòria oral, el carrer Major (i Ferran) són els espais juvenils per excel·lència, espais que, amb el temps, seràn substituïts per pubs i discoteques. De fet, molts testimonis identifiquen el passeig amb una època prèvia a l'emergència a la societat de consum, caracteritzada per la manca de capacitat adquisitiva dels joves.

MARIONA- Jo recordo que mai de la vida se'm va ocórrer entrar en un bar. No s'hi anae. No se t'atinae.

JORDI- Jo diria que no hi havia quartos.

MARIONA- Bé n'hi havia per altres coses... No hi havia diners, però tampoc hi havia costum. Ara quan surts te'n vas amb un bar. En aquella època te'n naes al carrer Major.

Quan hi comencin a haver diners, quan els costums canviïn, el carrer Major perdrà la centralitat que havia jugat en la vida dels joves durant tota la postguerra. Hi contribuirà també l'aparició de nous espais de lleure adreçats als joves, el despoblament del centre històric amb el trasllat de la burgesia a la "zona alta", l'aparició de les rondes residencials i el creixement de les perifèries urbanes. Però això no succeirà ben bé fins la dècada dels 70. El carrer Major seguirà sent el centre comercial neuràlgic de la ciutat, però romandrà buit en les hores de lleure. I la rambla passarà a ser un empori de bancs i oficines, però els joves l'abandonaran per la plaça Ricard Vinyes a l'hora de seure a l'estiu a les terrasses. La "moguda" -en paraules d'en Josep- canviarà de naturalesa i es traslladarà de lloc. No hi ha gairebé cap informant nascut abans dels anys 50 que no esmenti el ritual del passeig en el seu relat. En canvi, són molt pocs els testimonis nascuts més tard d'aquest període que hi al·ludeixen. Altres centres d'interès hauran copsat la seva atenció.

2. La ciutat de les cols

Quan jo era jove no estava ben vist anar a Barcelona i dir que eres de Lleida, perquè lo primer que deien era: "Tu ets de la ciutat de les cols, eh nen?" Hi havia uns planters de cols terribles. Hombre! Jo recordo lo que era Madalena, que feien unes muntegueres de cols que feia bo. Lleida era una ciutat amb molta hortalícia: cols, pèsols, estiravecs, tomàquets, pebrots... I ara és la ciutat de la fruita. (VICENÇ)

La Lleida de postguerra és encara, en la memòria oral, una ciutat pagesa. I ho és, en primer lloc, físicament. Els horts ocupen l'espai urbà; el camp penetra a la ciutat. Diàriament, a trenc d'alba, les pageses arriben al reng. I periòdicament els pagesos acudeixen a la fira de bestiar. Les mules, les so-

meres, els carros, travessen quotidianament, amb el seu so característic, una xarxa urbana que encara veu circular molts pocs automovils.

(GLORIA) El primer reng que hi va haver a la plaça Sant Joan. Hi era de tot. Hi era la peixateria, un edifici que hi havia a l'Almudin i s'entrava per unes escaletes. A prop de l'església hi havia les donetes que s'asentaven amb una tauleta al davant i veneen les verdures que allí mateix, a les primeres hores del matí, passaven los carros dels pagesos i naven a portar verdures. Lo reng crec que li deien a la part de les verdures, de les pageses minoristes. Això era cada matí. I després hi havia una costum que l'havia sentit una vegada. Quan tocaven a gloria a l'església de Sant Joan, lo dissabte al matí, totes les pageses agafaven los plats dels pesos i picaven fort. Se feia un petit escàndol que durava un minut a les 12 del dematí.

(CARMEL) Jo vivia prop de la plaça Magdalena i me'n recordo que a les 6 del dematí ja se sentien arribar els carros, que et despertaven cada matí a l'estiu. A l'hivern no te n'enteraves perquè no hi havia fruita. Però a l'estiu venien des de les dones que portaven la verdura, els ous i pollastres i conills. Era el doble mercat on se venia peix i coses fresques i fora el mercat de fruites i verdures. Jo a la plaça Sant Joan no l'he vist el mercat. La plaça Sant Joan era puesto de concentració perquè jo he sentit dir que els segadors o els que anaven a jornal se trobaven i els pagesos baixaven a llogar allí. Això abans de la guerra i possiblement algo despres, però jo no ho he vist. Los únics mercats que jo he vist han estat els de la Madalena, el mercat de Sant Lluís, on ara hi ha l'estacio d'autobusos, que hi havia a dintre el mercat normal i a fora verdures i horatàlcies. Fruita no, que no hi havia. Però també baixava la típica pagesa que baixava amb una dotzeneta d'ous, dos conills i una gallina. I després hi havia també el mercat del Plà, que encara hi es ara. El mercat de Sant Lluís va desaparèixer i van fer el que ara en diuen mercat de Santa Teresa. I al fer el mercat nou, que en diuen ara dels pagesos, va desapareixer el mercat de la Madalena. Més o menys al 65 es quan se va anar abaix a la vora el riu. La fira, primer era al Camp de Mart, on hi ha ara el govern militar. Tota aquella explanada era el firal d'animals. I després es va traslladar a les comportes, a Pardinyes. No sé si es feia cada dilluns que es feia la fira. I me sembla que una vegada al mes era més àmplia. I després la gran fira, era la de Sant Miguel, la que ara s'ha convertit en exposició. Se feia al mateix lloc als Campos, se feia concursos d'animals i coses així. Hi havia les grans concentracions de tots los tractants al Pal.las. Allà hi feien casi tots els tractes. Després també els cines, els teatros i els balls, eren dels que havien baixat a la fira. Cada dilluns se notava que era fira. I cada mes especialment. Lo que no se quin dia del mes era. Però el dia que era fira a Lleida, sobretot si passaves per el Pal.las o per allí, no et callia preguntar si era fira, no. Que es veia.

L'impacte real i visual de la pagesia es reflexa en el llenguatge. Els testimonis descriuen la ciutat com un poble on tothom es coneix, que conserva un cicle de festivitats locals, uns espais d'interacció pública, una comunicació oral directa, unes xarxes de solidaritat i veïnatge que funcionen a nivell de carrer i de barri.

(FREDERIC) I llavors hi havia l'aplec de Granyena, que era una missa al matí, una missa cantada i fora hi havia paradetes que venien juguets o petardos o tarrons. O altres que et tiraven unes pedres a un colom lligat per una pota, a vere si mataves el colom. Després van fer "tiro de pichón". I a la tarda lo ball en una era d'allí tancat amb canyissos i una orquestra amb vocalista. Al ball hi havia altaveus. Se llogaven bateries de cotxe. Cap allà a les 10 del vespre s'acabava el ball. Algun any havien pujat autobusos per l'antiga carretera de Balaguer. Però la majoria de gent, que venia molta gent de Lleida, pujaven amb bicicletes. De manera que un altre negociet que la gent jove feia era un tancat amb canyissos per guardar bicicletes. I així s'acabava. D'aquí Lleida pujaven molts menestrals també. Es que no hi havia res mes. Era un motiu de sortir. Llavors, los

diumenges al mati també pujaven colles de joves en bicicletes a esmorzar a Granyena. Hi havia com un merendero vora de l'ermita i un altre 100 metres més amunt, d'un home que tenia un acordeon i voltava de vegades pel carrer Major. Estava tocat aquell home. I tocava alla mateix a l'ermita i feia ball a la tarda. Hi anavem de tota edat, però sobretot jovent. Los homes grans anaven a fer la manilla o el burro i les dones no es movien de casa.

(SALVADOR) Hi ha un detall molt bonic: a Lleida nos coneixiem tots. Quan naes amb una verberna, lo jovent se coneixie tots. Sin embargo, les noies havien d'anar acompanyades. I ere més familiar. Me'n recordo que los pares quan anaen a la verberna: "Amb aquell xiquet no m'agrada que hi vagis, perquè porta molt mala fama, això o allò".

(ESTER) Vivíem al carrer Carme... Las nostra vida ere el carrer. Ens cridaven pel balcó els de casa a l'hora de dinar o sopar. Se feie molta vida entre els veïns. Els replans eren molt grans. Entre els nens i nenes, a la nostra escala s'organitzave de tot, des de teatre, jugar... A cada replà érem una o dos parelles de germans. Recordo l'ajuda entre veïns. La meua mare va estar pràcticament un any malalta, en un sanatori, vivíem amb la padrina i el pare, i els veïns t'ajudaen moltíssim. No faltaen mai els reis. La gent passave moltes hores als balcons. Parlavem entre els balcons, teníem unes cordes que mos passaem els tebeos, que els enrollavem. Hi havie un nen malalt de columna, i hi érem tots molt amics. Hi havie molta comunicació. No hi havie ni radio ni televisió. Hu celebraem tot: la castanyada, el carnaval, mos vestíem i el representaem a l'escala, les mares mos feien les disfresses. La meua mare i la meua àvia havien nascut al barri. Ere una mica de tradició. Un barri popular, de gent de Lleida. El lloc de trobada ere la baixada de la Trinitat. Pels homes que surtien per la nit una Farmàcia que estae sempre de guàrdia. I després hi havie el sereno. I els balcons per prendre la fresca. La gent més gran anae al Triunfo. Les dones no, a casa.

(CLARA) Lleida la descriuria com un poble, una gent molt tradicional, molt tancada, sense esprit cultural. Em recordo que quan vai anar a Barcelona a estudiar, vai trobar una gran diferència amb los carrers, lo tipo de gent, com caminaven, com s'expressaen.

(BENET) Es que estavem autènticament sitiats. La Panadella ere terrible. L'autobús durae 4 o 5 hores. Lo tren no arribae mai. A Montblanc lo tren parae per esmorzar. Hi havie una dona, encara me'n recordo, que die: "Coques de Montblanc i bocadillos". Ere un autèntic tren xu-xu.

(LLUIS) Perquè abans tot el Canyeret era de pagesia. I la gent anava a treballar al troç, i tornava a dormir a casa. Sortien amb los carros o les someretes a punta de dia. Inclús hi havia los que tenien cabres, les portaven a pasturar pujant tots aquells carreronets del Canyeret. Aleshores la gent no hi vivia a les torres, les tenien per guardar les eines. Va canviar molt depressa la pagesia. Molt ràpid després de la guerra, la pagesia se va desparramar. Les vivendes no estaven en condicions, amb los bombardejos i tot. I van optar per arreglar les torres que tenien i s'hi van afincar. De seguida després de la guerra, als 40, ja s'hi van instal·lar. A més es va ajuntar que havien de vigilar la terra. Los pagesos feien molt recapte, que després es va perdre amb lo de la fruita. La fruita no va començar tan tard com diuen. Va començar ja als anys 45-46... Però ho havien de vigilar el recapte, perquè era temps de gana. Es va notar molt perquè al tard normalment veies tot lo moviment de la gent que arribava del troç. I tot això se va perdre. Es van deixar de veure carros pels carrer, si no era el que venia la llet. Això se va tornar a poblar quan va venir l'emigració. I quan ja no hi cabien mes, va ser quan van començar a fer lo de Mangraners, la Mariola...

(CLAUDI) Es que ara no es pot imaginar com ere la vida d'abans... Hi havie molts personatges típics, com la Merdosa, que tenie un puesto davant del (cinema) Porfòlio que venia cacaus, ca-

ramels, ere molt xerraire... I un senyor, tot vestit de blanc, que anae pel carrer venent matons, cafe, gelats, depenent de l'època de l'any. I una senyora que recollia les pells del conill, si els diumenges n'havies minjat, que només podies menjar-ne els diumenges, i et donae 10 cèntims. I el Loteria...

(BENET) ...Va ser quan va sortir "La Fiel Infanteria". Es una ciutat petita, té una divisió de l'exèrcit, tens un governador, el Fernandez Galan, que li deien el Pepsi Cola per l'amabilitat, que ere molt amic del novel·lista. Va ser la conya, tota la ciutat pendent de la pel·lícula! Molt representatiu de lo que ere Lleida allavons.

(RAMON) Perquè es va fer aquesta pel·lícula? Es molt misteriosa. La novel·la és de Rafael García Serrano, un gran falangista, membre de la División Azul. Es l'aconteixement cultural de la postguerra. Venen personalitats de la època: el músic número 1 el Antón García de Abril; el director del règim, lo Pedro Lazaga; lo gran productor del règim, lo José Luis Dibildos; l'Analía Gadé, l'Arturo Fernández... La productora es va instal·lar al Institut d'Estudis Ilerdenses, va treure una nota a la premsa que tots els qui volguessin treballar que anessin allí. Va haver unes cues que arribaen fins als Maristes. Tothom volia sortir i a més gratuïtament, desinteressadament. L'alta burgesia es va volcar també. La joventut de Lleida ho viu molt intensament. La meua infància, 12-13 anys, estaem detràs. Jo ho recordo perfectament perquè sempre m'ha agradat molt lo cine. Aquell anys feia tercer de batxiller i me van suspendre ciències naturals. I me n'anava cada dia a repàs i se m'anaven els ulls darrera de les escenes de "La Fiel Infanteria". I va arribar un moment que em coneixien tant, que em pujaven als camions militars. Recordo una anècdota: jo com que em coneixien tant, era el chico de los recaos, i el Toni Leblanc m'encarregava una Coca-Cola i em veia tanta cara de llàstima... perquè la nostra generació és la generació que no té una pela... I em mirava amb tanta llàstima que em guardava un cullet de Coca-Cola i me la donava. I beure de la Coca-cola que havia begut a morro lo Toni Leblanc, això era gran!

El rodatge de "La Fiel Infanteria", el 1959, és evocat com el símbol de la Lleida franquista i provincialiana, que surt massivament al carrer Major per acomiadar el regiment fictici que es dirigeix al front (contrapunt simbòlic de les columnes de milicians que durant guerra van van desfilars realment pel carrer Major cap al combat). Però també anuncia l'ascens de la cultura de masses -la coca-cola-, caracteritzada per l'hedonisme i el consum, elements que contrasten formalment amb el puritanisme oficial encara pregonat pel règim.

3. "Hi havien classes!"

CECILIA- La gent gran els diumenges portae sombrero. I no és fins a la guerra europea que se'l treuen. I jo també portave sombrero, fins als 13 anys que el vai deixar

RICARD- Oh, bueno, és que el concepte de classe existie, ere viu, no ere una afirmació teòrica.

(RAMON) Això era una prossopopeia que encara he conegut jo, la forma de cubri's. El meu pare sempre va portar sombrero, per exemple. Era avogad. Los veïns del carrer Carme portaven gorra. Era un signe de distinció. El meu pare era el "senyor" F. No el F, sinó el senyor F. Els altres naven amb boina. Era molt típic que el Dijous Sant i el Divendres Sant pel dematí, les senyores i les filles grans de la alta societat anant acompanyades del nòvio, si ja tenien edat de merecer, anaven a visitar els monuments de les iglésies, tocades d'una pentineta espanyola amb una gran

mantellina, de rigurós negre. Ho recordo perquè la meua germana gran hi anave, quan ja tenia 18-19 anys. Recordo que per fe-ho més original, varem fer vindre amb un cusí germà meu que estudiava a la acadèmia militar de Saragossa, de la promoció del Rei, amb l'uniforme de gala del segon curs de cadete, i la meua germana gran amb una sabata de taló ben alt, la peineta... Lleida sempre ha sigut una ciutat molt classista. En aquella època los senyors anaven al Casino. Después eren del Club Tennis, el Club Urgell no existia, que tenien la seu social al camp de futbol... Una cosa que em va fer un gran impacte va ser veure un company del Maristes que va morir de tifus. Va ser el primer mort que vai veure. En aquella època era molt ceremonial això de la mort. Es donava molta importància. Pràcticament tothom se pagava l'enterrament en vida. Jo diria que un 80% estava afiliat a la societat "El Ocaso", que cada mes te venia un senyor a casa, pagaves una mòdica quantitat i quan mories te ho pagaven tot. Segons lo que tu pagaves tenies una categoria d'enterro. D'això depenia la categoria de la caixa, el número de cavalls, número de coxers o lacayos, i número de capellans i d'escolanets. Els enterros eren una professó que passava per la via principal del teu barri. Per supost que als enterros hi nava molta més gent que ara. Ja era graciós com se comunicave que s'havia mort una persona. A part de les esquelles del "Diari de Lleida", es pagave a unes senyores que eren les avisadores, que naven casa per casa, trucaven -perquè en aquella època no hi havia timbres-. Recordo que trucaven abaix al picamans "Pum, pum, pum! Se ha muerto fulanito de tal. El entierro es a tal hora". A vegades, si la persona era de molta categoria, a les esquelles dels diaris i els anuncis de la ràdio, se posava una noteta que deia "No se avisará particularmente". La importància del mort també estava en relació a la quantitat de resos o indulgències plenàries que dedicaven determinats bisbes. Si era una persona molt important, se sumaven los 4 bisbes d'aquí Lleida. Era tot un ceremonial. Tot se paralitzava al carrer per on passava el enterro. Era com una professó als dos cantons del carrer. Los senyors que naven amb sombrero o els treballadors que naven amb gorra... Cosa molt curiosa és que tots los addictes a la Falange saludaven militarment amb lo braç aixecat quan passave el mort. Hi naven molts escolanets.

(DANIEL) Jo encara he conegut la Lleida on se sabia qui era el qui tallava el bacalla. A Lleida hi havia les famílies riques. Això era una expressió molt corrent: "ser de Lleida de tota la vida"... Avui en canvi no se sap qui mana. Lo que hi ha és la societat anònima, els clans, amb una duresa molt mes forta que abans, perquè abans sabies qui eren.

(MARIUS) Aquí sempre hi ha hagut una mena de caciquisme dominant. No d'una manera de cap de fila, però sempre per detràs. Què tenia Lleida? Lleida tenia uns pagesos que ells podien controlar perquè era una agricultura que no incorporava mà d'obra assalariada. Ja els anava bé. Per tant era un tipo de control que s'apropava molt al caciquisme. Els comerciants també els hi va bé, perquè és una classe conservadora, també és un comerç petit... Llavors què volen? Indústria tampoc. Fer algo per a que Lleida es reconvertisques, però indústria aquí mai se va plantejar a nivell oficial, mai. Perquè els hagués trencat el mercat laboral, hagués hagut tensió de salaris, s'hagués proletaritzat una mica l'economia i això a la classe dominant no l'interessava. La mà d'obra assalariada comença a aparèixer a la Sant Miguel, algunes cooperatives i principalment a l'autopista i la construcció. Quan lo mercat local ja deixa de ser local, el cacic es desmonta. Però això ja és als 70.

Si per un cantó la "ciutat de les cols" reforça el conglomerat interclassista dels estereotips locals, per l'altre accentua els signes externs de les jerarquies socials: en la societat de postguerra la dominació de classe adopta de bell nou els comportaments paternalistes i caciquils de les tradicionals èlites del poder econòmic i polític. Es tracta d'un poder "personalitzat" i "visible", que la memòria oral compara amb un present en el qual aquest poder és impersonal i invisible. Tampoc en aquest camp,

però, la continuïtat amb la situació prebèl·lica és absoluta. La victòria del nou Estat ve acompanyada per una reformulació de l'estructura de classes. El bloc dominant es caracteritza per la formació d'una nova èlite, producte de l'aliança (no sempre harmònica) entre les "velles famílies" de talant conservador i la burocràcia falangista que ocupa la ciutat. Sectors enriquits per l'estraperlo s'afegeixen a aquest bloc, Les "famílies" de Lleida tenen com a institucions característiques el Casino i "el Caliu". L'adopció per part de molts del castellà com a llengua de prestigi és un nou tret que reforça la seva identitat. L'exili i la derrota han provocat la desmembració de la petita i mitjana burgesia catalanista que havia regit els destins de la ciutat durant el període republicà. Les classes subalternes han vist desaparèixer totes les institucions polítiques, sindicals i de lleure que les havien cohesionat les primeres dècades del segle. La classe obrera tradicional, els sectors menestrals, la petita burgesia republicana proletaritzada, la pagesia, les noves fornades d'emigrants, formen un espectre heterogeni i complex, unit només pel seu distanciament de l'aparell franquista.

(RAMON) Per supost que tots els fills dels "rojos" ja se van preocupar d'ensorra'ls. Jo no recordo, sent alumne dels Maristes, cap xiquet de pare rojo. Jo crec que tota la gent que es va significar quan la Guerra Civil, no es va quedar a Lleida a la postguerra.

(MARIUS) El meu cas és el cas típic de la postguerra a Lleida, no? Fill d'una família doncs benestant, comerciants. Una joventut molt poc sensibilitzada, pràcticament gens. Els comerciants estaen sumament acollonits, en el sentit que estaen molt marcats per la guerra. A casa tampoc vai vere cap ànim de revanxa cap a uns o cap a uns altres, no. Simplement el desig d'oblidar-ho, no? D'oblidar-ho i dir: bueno jo si sóc un senyor que em dedico a la feina i a treballar, ningú em dirà res, no em complicaran la vida i etc, etc. El mensatge que es trasmetia als fills era aquet: dedica't a treballar, dedica't a estudiar i prou, no t'emboquis en res. I en el fons, poc a poc, també el pare amb el desig que els fills continuessin amb el negoci.

(DANIEL) Son móns separats, molt separats, molt: lo món estudiant ho viu com un privilegi; d'obers n'hi ha molt pocs que tinguin estudis, ni tan sols la FP; i la pagesia aquí a Lleida, ara tot-hom l'adora, pero abans era un insult. Un classisme terrible i tancat. L'emigració pensa que viuen en unes condicions totalment infrahumanes. Amb un paternalisme terrible per part de la burgesia. La mateixa iglesia, que anava a donar de menjar als que tenien gana. Que està molt bé, però no és un sentit de promoció.

4. La generació del bistec petit

Els de la nostra generació diuen: "A mi no m'ha tocat mai el bistec gran! Primer ere pel pare que treballave, i ara es pel fill que ha d'estudiar!" No vam ser una joventut inconformista. Som la generació del bistec petit! (RICARD)

Hi havia una dictadura. Los pares eren dictadors! (JULI)

La dictadura política que s'havia imposat en l'àmbit públic té, en el record de molts informants, una correspondència en l'àmbit domèstic. L'esquema narratiu de les relacions familiars dels joves de postguerra es resumeix en la metàfora utilitzada pel Ricard: el "bistec petit" és el símbol de la submissió davant dels pares, i alhora de la permissivitat envers els (futurs) fills. Tot un signe d'identitat generacional. El relat ressegueix els arguments del consens ("No vam ser una joventut inconformista") que es repeteixen també per avaluar la situació política.

RICARD- No hi havia la possibilitat de dir: "Escolta, jo vull fer la meua vida. I si no me n'aniré i posaré un piset i faré..." No! Excomulgat! Però ojo, no el concepte teològic, excomulgat per la societat! No es concebible, ere impossible.

CECILIA- Ja no ens passave pel cap. Però no nosaltres. Tots los joves, al menys los de la nostra classe, los nostres companys...

RICARD- Eren unes costums molts linials, s'havia de complir i es complia, sense problemes. No hi havia rebel·lió possible...

CECILIA- Ere lògic i ho acceptàvem.

(CONSOL) T'havien fet creure que eres tonto. Que no podies fer segons què. A mi, els meus pares: "Tú calla i creu, quan siguis gran ja pensaràs! Tú escolta els grans i aprendràs!" Sempre et feie la impressió de que no sabies res i de que no podies dir res. Ho havien de dir tot els grans i tu creure, escoltar i callar. I la gent ho assumia. Clar, quin remei! T'ho deien tant que t'ho feien creure. I al moment que volies dir algo, hi havia una guerra que no vegis! Jo a casa meva, em va costar molt puguer dir aquesta boca es meva! Fins i tot de casada! Jo havia assumit tant, que no podia fer res! Jo m'ho havia cregut que no podia pensar ni opinar. I si ho feie, serie un cataclisme, ere com si s'esfonsés el món...

- Però això pel fet de ser jove o pel fet de ser dona?

- Pel fet de la època que érem, i pel fet de ser joves. Perque als nois els passave el mateix. La situació no ere tan diferent. Les feines sí que eren molt diferenciades. Però les relacions amb els pares eren exactament iguals. Parlar de qüestions sexuals! Buf!

(JULIA) Allavons no surties mai de casa. Na-te'n a fora, al menys a casa meva, no. Los meus pares mos tenien molt lligats, molt reprimits també. Si et deien a l'hora allí, hi havies de ser. No és com ara que contesfes i dellò. Mos havien pujat així. Eren molt creguts. A les nou, quarts de deu ja mos volien a casa. Més andevant a les nou i mitja, perque del cine se surtia una mica més tard.

- Com eren les relacions entre pares i fills?

(JULI)- Bé, estupendes, perque allavontes se vivie... Jo el meu pare, que em pegués, no en tinc record. Pero ere des de petits, una cosa que fos blanca, i ells dien negra, pues havia de ser negra. T'adaptaes d'aquesta forma. Diu: hi havia molt respecte. Jo crec que ere més temor. Perque jo sempre me'n recordo que entraes el que fos, i segons la cara que feie el pare: ja he fet algo mal fet! Només amb la cara! Si et dien: "T'has de sentar allà", t'havies de sentar. Impepinable. No podies opinar, com ara amb los fills pues: "No home no, papa, tu ets antiquat!" "Si, molt bé. però és que nosaltres, per adapta-mos a la vostra vida, hem gut de fer un esforç molt gran. I mos hem adaptat!" Un exemple: se va casar la filla, i sempre: "Pape o mame: si mai mos casem, mos volem casar pel civil" Buenol Però com que jo veie que n'estaven convençuts: "Caseu-vos pel civil!" Allavontes això no s'hagués pogut fer: "No senyor, tu et cases per l'església, i s'ha acabat!" T'hi has d'adaptar! Ja han passat aquells temps... Principalment los pares, jo crec que de vegades tenien lo cor fort, per dir: han de fer el que jo dic! I segurament de que moltes vegades dien: potser, potser no. Però sí! Jo crec que les mares eren diferents, eren tan lloques que diem ara. Perque clar, si hi havia alguna cosa d'això: "Mare, ves, vols convèncer el pape?"... Una cosa que tenie lo pare. Jo fumo, dels vint anys. Devant del meu pare només vai fumar lo dia que em vai casar. I em vai casar als 31 anys i mig! Mai me va dir que no fumés. Més ben dit: naem per tot arreu. Naem amb una camisa curta a l'estiu, i el paquet a la butxaca. No el portava amagat. Perque? No se. un respecte. Ja que ell no m'ho havia ensenyat, no m'havia dit mai: fuma. Pues no havia fumat mai. Potser tambe m'ho vai prerdre jo. Pero jo crec que als 30 anys no n'hi havia per dir: pare, puc fumar? Dels vint anys vai començar a fumar. Va ser una tonteria, com tots. Que és bo el primer cigarro? Eh que no el trobes bo? Pues no es trobe bo. Però es allò que passe:

surtes, un cigarro, semblae que feie mes home. A mi que em diguin que perque un home porti un cigarro a la boca, és mes home? No. Però sembla que quan ets mes jove facis més la fanta. I tot plegat es a fer la fanta. Es lo mateix amb la cervesa. I el primer gūisqui tampoc es trobe bo. Es que mos hi adaptem per força. I a mi que no em diguin! Si allò mos ho haguessin presentat a la farmàcia, ningú s'ho hagues pres! Semblae que tenies més aire, potser és tonterie de la joventut, que no té prou coneixement. I és un vici, una droga...

(RICARD) Des de petit ja em preguntaven què vols ser. I fixa't la resposta: "Jo, com lo meu pare". O sigui, no deia avogat. Aquest trencament que hi ha ara, que casi és al revés: "Precisament perque ho son els pares, jo no ho siré" Allavons ere raríssim.

(MAGDA) Mira, a casa nostra el pare de familia manave, però totalment. Si deia "Se farà això", se feia. No discutiem. Potser interiorment de vegades te rebelaves, però no sortia, no se manifestava. Ara, potser una rigidesa molt forta molt forta, no. Les coses se raonaven. Preguntar per exemple perquè no ens deixaven anar al cine un divendres: "Pues perque és un dia de treball" "Oh, però és que em va millor anar avui, que dilluns hi ha un examen o tal o qual" I al millor te deixaven anar. Però bastant sumisos a lo que deia el pare. Potser és que no se t'acudie dir res.

- Hi havia alguna mena de càstigs?

- No massa. Allò que alguna vegada et deien "pues ara no surts". Jo per exemple, recordo que el meu pare una sola vegada em va donar un cop. Moltes vegades he pensat perquè i no ho se. Resulta que aquell dia estavem reunits a casa tota la canalla de l'escala. Potser es va queixar algú del soroll, no ho se. El cas és que mon pare va pujar a dalt de la botiga i va dir "Que feu aquí? Vinga tots a fora!". I a mida que navem sortint mos va dar una cantada a cada ú. A la nostra escala, al pis de dalt, hi havia una familia amb bastants germans i allí si que els acalentaven sovint. Era una familia bastant més humil. Lo pare me sembla que era paleta i la mare treballava de cuinera. Ara que els fills potser tambe se passaven, perque contestaven o arribaven tard...

(ELENA) No ere massa contestatària com ara la joventut. Eren molt més sumises. No hi havia tants medis com avui ni hi havia tantes tentacions ni tantes coses. Això de contestar i del descarro d'ara, bueno! Es que ja no estava permès. Ni amb els mestres ni amb els pares tampoc, ni amb ningú.

- No es podia protestar mai?

- Home! protestar si. Però contestar com ara les meves filles que diu que "Sal a la pizarra". "No me da la gana!" Això mai. Me'n recordo que la meva mare amb una mirada ja mos feia creure. I erem bones nenes. Però ere un altre moment. Recordo que quan erem petites i hi havia algú a casa, amb una mirada en teniem prou. Amb una mirada ningú es bellugava de puesto. Que és una de les coses que he tingut molt present sempre. Quan eren petites les nenes i venia algú i feien alguna impertinència, les miraves i re. Però és generacional lo canvi. Tampoc és que fossin molt autoritaris, perquè teniem confiança i si alguna cosa no em semblava bé tambe els hi deia, eh.

(DANIEL) Al l'hora de dinar, perquè llavons no hi havie televisió, parlavem. Això és un altre factor molt interessant. L'esmorzar ere rapid. Ara, el dinar ere sagrat, a quarts de dues. Lo que feien ere a les 2 o dos quarts de 3 escoltar el parte per la radio. La societat de consum arribe molt tard. Llavons parlavem, des de coses molt normals. Ells tenen postura presa, i si tens un dissentiment, ho has de defensar. Recordo un dia que em diuen: "Potser no et deixarem ni cinc, però per estudiar lo que vulguis!". Ma mare: "Noi, te tancaràn!". Però tinc permís de dissentir... Quan vai començar a reivindicar coses de sortir per la nit, se'n fiaven. Ara, no ere l'habitual. Ara, s'havie de dir, i no et podies passar: "I amb qui vas, i on vas" A més es que no hi havie res per la nit. Recor-

do un que li agradae molt de trasnochar, a casa seua li deien: "En aquestes hores no hi ha cap esglesia oberta", ja, ja.

(MAGDALENA) Et deien a les 9 a casa, i a les 9 eres a casa. Això fins ben grandetes. A 18 anys, despres de fer l'examen d'estat encara et deien a l'hora que havies de tornar. Això mes a les noies que als nois. El meu germa gran no anava a casa a les mateixes hores que jo, tenia més autonomia d'entrar i de sortir. També va canviar la cosa del meu germà gran al meu germà petit, que es portaen 9 anys. L'altre germa ja va ser bastant bastant més diferent de nosaltres en les entrades i en les sortides. Tenia mes autonomia i feia el que li semblava sense que els pares s'hi fiquessin. Si feia tard, arribava despres de la una, li pegaven les grans bronques, però li devien entrar per qui i per allà li sortien, perque ho tornava a fer. En canvi el gran, si li haguessin pegat una bronca així, no ho hauria tornat a fer. Potser els pares anaven cedint cada vegada més. Potser perque les costums anaven canviant. I tampoc és que el gran estigués tan tan supeditat. Ho estava com tots, que quan arribava l'hora deixaves la colla per tornar a casa. Això és el que dien: que no estava be que una noia anés a deshores pel carrer, només ho feien els pendons.

L'autoritat paterna és una autoritat paternalista. Si no es pot dissentir, també hi ha molts espais de "confiança". Es una autoritat socialment legitimada, però aconseguida amb la persuasió, sovint de caire no verbal. Els records de càstigs corporals són extraordinaris. En canvi, l'evocació de les "mirades" és una constant en molts relats. La vida familiar s'organitza a l'entorn d'uns espais i d'uns moments ben definits: les hores dels àpats, les vetllades sense televisió, les hores de tornar al vespre, despres d'haver fet "la nòria" pel carrer Major. L'hora de tornada a casa, que apareix en tots els testimonis, varia en funció de l'edat, de l'època, i sobretot del sexe. El control familiar, extremadament estricte amb les joves i més lleu amb els varons, té la seva màxima expressió en aquesta regimentació horària. La presència constant de la tutela paterna suggereix un allargament del període de joventut, com a temps de la dependència.

CECILIA- Anaes amb los pares fins los 16 i 17 anys, per Setmana Santa! Que hi anavem molt a missa junts. Però aquell dia encara més, no sorties amb les amigues, havies de sortir amb los pares. Si no, les que naven soles: "Ves, pobres xiquetes, no deuen tenir pares, los seus pares què deuen ser?"

- A quina edat es deixava d'anar amb els pares?

RICARD- Quan tornaves de la universitat, als 20 anys.

CECILIA- Podies sortir amb les amigues a passeig, a veure alguna pel·lícula, però segons amb quins actes havies d'anar amb los pares.

- Els pares quan deixaven de tractar-te com a nen?

(EULALIA)- A les vigílies de casat i encara! Jo recordo que ja casats i encara a casa els hi sabia greu que fes un viatge Barcelona-Lleida sola. Perque no passés res.

Una de les expressions del respecte envers els grans és el tractament de "vos". De fet, l'abandonament del "vós", que es dona en diferents moments segons la família i la classe, anuncia els canvis que es produiran en les relacions intergeneracionals. Aquest canvi s'associa amb el record dels "padrins", la desaparició (real o simbòlica) dels quals en les llars provoca la nuclearització de l'espai domèstic.

(RAMON) Ja que parlo de la padrina, recordo que vai viure, hasta que vai tindre 9 anys, amb padrina. Era molt típic llavors. Hi havia més arraigo familiar. Avui en dia observo que un padrí és un zero a l'esquerra. A la meua infància, no. El qui manava més en una casa era el padrí. Recordo que els meus pares m'obligaven a parlar a la meua padrina de "vos". A la meua padrina mai li vai donar un besito a la cara, al na-me'n a dormir o al aixeca'm. La tenia que besar a la mà. Com

anècdota, t'he de dir que encara avui a la meua mare li parlo de vostè. Això crec que en general aquí Lleida, als pares no se'ls parlava de tu. No estava ben vist. A la taula, a una hora s'havia de sentar un i el primer que començava era el padrí. En ausència del padrí era el pare qui començava i ningú podia començar a menjar. I ningú s'aixecava de la taula. Estava molt mal vist aixecar-se de la taula sense permís.

(CLARA) Em cridae molta atenció que jo als meus pares sempre els vaig dir de tu. I la majoria de les meues amistats els deien de vostè. Ja et dic que mes aviat los pares allavorens eren autoritaris. Controlaen molt als fills, els costums. Jo recordo que mon pare quan anava a cobrar, pagae a ma mare i em pagae a mi. Me donae el meu sou. I ere petitissima.

(MAGDALENA) Ho havies de demanar tot i llavors el pare te deia si o no. Volies anar al cine i havies de demanar-li diners al pare per anar al cine. Jo me'n recordo "Papa, m'he de comprar una llibreta". I te donaven els diners per comprar-te la llibreta. No ens donaven paga. De vegades deies: "Doni'm per comprar un xiclet o castanyes..." Pues te donaven per allò i prou. I después l'autoritat de la mare per compar-te la roba. Quan venia la temporada de comprar la roba, sorties amb la mare i compraves el que li agradava a la mare, no el que t'agradava a tu. A 15 i 16 anys encara te'l comprava la mare. La majoria de les vegades la teva opinió no contava.

Donar una "paga" regular als fills era, efectivament, força singular als anys 40 i principis dels 50 (fins i tot en les famílies benestants). L'autonomia econòmica dels infants i dels joves és una altra de les transformacions en les relacions paterno-filials que evoquen les històries de vida. De la petició discrecional a la "paga dominical", dels migrats diners irregulars a l'ingrés mensual en el compte corrent. De l'administració per part dels pares de tot el sou dels fills, a l'autoadministració per part dels joves. De les despeses limitades i l'elecció condicionada de l'habillament a l'autonomia dels consums. La darrera tendència de canvi que apareix en les històries de vida ressegueix les transformacions de l'espai domèstic. El relat de l'Anna descriu amb precisió el seu impacte en la vida d'infants i joves.

(ANNA) I amb una iaia de dalt, ens agradava escoltar-la, i jugar, i corriem tot lo pis. I ara del menjador no passaràs! Te trobaes com a casa teva. A la nostra escala, anaem totes a cosir al terrat, si una feie un bordat, una manteleria, o així, ja la feiem totes. Si erem set, vuit o deu. Mos reunem les mares i les filles, i disfrutavem. I xarravem, i reiem! Sentades als graons eh? I a dalt al terrat amb cadiretes. Aquella escala ere una familia. Sempre, a partir de les cinc o així que ja s'acabae la feina. Ere el rato de esbarjo. Allí convivies i reies. A casa de les amigues hi anavem molt. No ere com ara de "Ai no toquis això, ai no toquis allò" No ere com ara que les cases semblen museus. Llavors ere mes familiar, entraves, tocaves una cadira i no passae res, tocaves un altra. Fent funcions, i parlant, i jugant a correr, i la mare no mos deie mai re! I això ara no passe: "No toqueu això, ai tinc feina i he de sortir a treballar" Això és un dels contrastos d'aquella època amb aquesta. Les mares hi eren, estaven alerta, però no et renyaven. No et feien estar cohibit, Jugaves a la gallineta ciega, el que fos. Però les mares feien ganxet o el que fos, i no et renyaven. A Lleida jugavem per les escales amunt i avall. Lo que havíem arribat a jugar a guinera! Deie ser quan sortiem de l'escola, o a les vacances d'estiu, o dissabtes i diumenges. Sempre que teniem un rato. Saps allò que después ho somies? Pues jo he sumiat molt casa d'una amiga qua anaem a jugar. Al carrer Rosari. Sa mare ens feie torrades de pa a l'estufa, ens explicava coses de la guerra, i ens hi trobaem tan bé! No tenie tard aquella senyora! Mai mos ho havia dit! Mos ensenyae a fer jerses, a fer mitjons. Estae amb tot. I quan t'explicave coses, en sabia! De coses de la guerra que mos expliquessin, només me'n recordo d'ella, com que ere recien mos agradava molt. Com si realment li estés passant. Es que erem felicos. Això falta a les cases avui. Los crios puguen atemorizats, no poden jugar ni a casa seva. Tenen un quarto. Però això es limitar-te, es limitar la teva vida. De aquí no et pots moure! No es això! Un pis sembla un món per

nosaltres. Naem a tot arreu. Lo que feiem de petites era cada diumenge anar a casa de la padrina, i ens reunim tots los cosins. Quan teníem 14 o 15 anys, abans de anar a la parroquia, pues mo'n anavem a casa dels veïns a cuidar crios, i a les cases que hi havia avis, a parlar amb ells. Així havíem passat estones molt bones. Fixat tu, com passavem molts diumenges.

Els canvis en l'estructura familiar i en l'espai domèstic dibuixen un escenari ambivalent. La família es reclou en si mateixa: desapareixen els espais d'intersecció entre el públic i el privat (replans, terrats, balcons); l'espai domèstic es privatitza i es tanca als veïns; dins la llar s'especialitzen els espais per a cada membre de la família. La desaparició dels avis trenca la cadena de la transmissió intergeneracional d'una cultura oral encara ben viva en la postguerra, expresada en els jocs, les cançons, els contes, les històries. L'afebliment de l'autoritat parental té el seu contrapès en la pèrdua de les solidaritats cara a cara que canalitzen les xarxes de veïnatge i parentiu. Els fills conquisten una llibertat formal a canvi de limitar la seva llibertat real, reivindiquen una "habitació pròpia" tot renunciant a apropiarse de l'espai comunitari, es converteixen en "reis de la casa" (generació del bistec gran) a canvi d'acceptar-la com un museu.

5. Barri antic

En el capítol anterior m'he centrat en les relacions familiars dels joves de la mitjana i alta burgesia. El testimoni de l'Antoni, nascut el 1946 al si d'una família treballadora d'origen andalús, que arribà a Lleida amb l'èxode de la postguerra, posa de manifest diferències substancials amb els models de conducta fins ara analitzats. Ens il·lustra, a més, les condicions de vida de les classes subalternes al barri antic de la ciutat durant aquest període, i el paper que jugaven les xarxes de veïnatge i parentiu en la socialització dels joves.

(ANTONI) No pots oblidar que jo sóc d'una família d'emigrants, neixo amb una situació socioeconòmica molt, molt baixa, i que llavors lògicament t'obries camí sense tenir cap referent, ni històric, ni cultural, ni polític. Per un altra part, ere un medi que podie ser el marginal econòmicament. El meu pare ere peó, treballava en una farinera, però després es va anar espavilant. Viu dels negocis que es monte, que té una certa gràcia fent diners, però no diners en el sentit que pugui disfrutar des d'una perspectiva cultural. L'única cosa bona que tenen -bueno, en tenen moltes- és que suposo que ells intueixen que pel món de la cultura hi han més possibilitats que no pel món del peonatge i de totes aquestes coses. I ens donen a tots els germans possibilitats de tirar endavant a nivell d'estudis. Tot i aixins amb límits. Perquè jo, quan arribo a quart de batxillerat, podie continuar fins a sisè, però clar, no tenie surtida cap a la universitat, nar a Barcelona ere impensable. I mitjans econòmics ni un duro a casa. Els meus pares són tots dos andalusos, de dos poblets al costat d'Almeria. No es coneixeien de res. La meua mare fa un gran recorregut que són els primers emigrants que primer se'n van a França, amb lo qual li done unes certes característiques culturals, sobretot domine una altra llengua, unes estudis mínims. Quan ve la guerra viuen la repressió, i tornen cap a Espanya tots. Estan a Manresa. Allí fan el primer nucli de família. Una germana d'ella, el seu marit trobe treball a Lleida, i l'un atreu a l'altre. Entre a treballar a Lleida en una empresa de cotó, de teixidora, que es lo que sabia fer, que ho havia fet a Manresa i a França. I curiosament el cunyat de ma mare ere amic amb algun familiar de mon pare. Ell havia fet tota la guerra amb el bando republicà, i ha estat d'alguna forma castigat, i amb tota la picaresca pròpia de lo que són les classes marginals, se va evadint de totes les condem-

nes, afirmant que te no se què, les malalties que et puguis arribar a imaginar. I així arribe a Lleida. Es coneixen amb ma mare, les coses típiques, festegen, es casen. Lo que passe és que quan ere molt petitet, al meu pare el venen a buscar precisament pel seu historial republicà, i passe a la presó, que això també es un gran xoc. De fet a casa no podfem ser franquistes, no perquè no ho vulguesim, sinó porque a casa ere una persecució. La por de ma mare per tota la història de la guerra, i la de mon pare, d'estar al bando republicà, i d'alguna manera estar sancionat despues, quan ja estave adaptat...

Les condicions de l'habitatge que viviem, eren barraques, però amb un tercer pis. Al carrer la Palma, una casa que ara han enderrocat, cantonada al carrer les Monges, a la plaça (abans ere el convent). T'ho pots pensar que no existien portes interiors. Lo maxim que separaven les habitacions ere per quartines. No hi havie water. Llavons vam haver de construir una especie. Unes coses increïbles. Jo no vaig saber lo que ere una dutxa fins que no vaig tenir 20 anys! Ni lavabo, ni bany, ni coses per l'estil. La sala ere tot: menjador... I res d'histories, del carrer entraves directament a la sala. Ma mare posave cortienes suposo per respectar. I que realment eren experiencies molt crues, vull dir a nivell de tot lo que et puguis imaginar. I a més ere l'ambient que jo vivia. L'alimentació ere la típica de les classes baixes, a base de moltes lleties, mongetes, cigrons. Condimentants segons els usos i costums andalusos. I la carn no s'introdueix d'una manera sistemàtica fins que jo tinc 16 anys. Jo suposo que devia ser bastant valorat a nivell intel.lectual, que la gent no m'identificave pel mitjà en que vive. La gent es pensae que jo podie ser fill del burges numero ú, o de l'intel.lectual que vulgués. No tenie una referencia que els hi permetés entendre les condicions de miseria, cosa que per a mi no m'estranyave, pensave que tothom vivie així, les coses com siguin. Jo vinia d'un puesto que el gabinet i la forquilla ja em semblaen a mi molt complicats d'utilitzar. Hi havie unes hores que eren sagrades, que eren les hores del dinar, que ja et cridaven des de casa, surtie la mare: "Paquito, Pepito!". Tenies que nar a dinar. Lo menjar ere un acte lo mes curt possible, en funció que lo que hi havie. Despues l'hora de dormir, que estava més o menos fixada per els families, i aqui si que hi havie diferencies. Despues l'escola, o lo que tu eres capaç de fer al carrer. No hi havie res mes. A no ser que tu tinguessis que anar a comprar amb la mare, o fer un encarrec. El temps lliure ere el teu poder, a tu entera disposicion. Com que en tenies molt de temps lliure... a més l'estiu ere molt llarg.

I aquestes ere l'ambient en que jo vivia. No hi havia cap mena de cultura. Ells no eren religiosos, cosa que jo que estae sota la influencia del dominant, sempre et produia un xoc. Els meus pares passaven de totes aquestes histories, no es que es despreciessin, pero se te n'enreien una mica. I llavons els capellans te dien: "No, es que si reses, es convertiran". Cony! A mi em va acabar la fe porque jo podia resar i no es convertie ni Deu! Vull dir, passem tots a l'altre bando. I molta por, molta por, sobretot ma mare. Inclús pel referendum aquell de las Leyes Organicas, mon pare no va votar, pero ma mare sí, porque no volia tornar a la guerra. I aquesta va ser la raó porque va votar, porque jo en aquells moments ja estava en contra del sí. Hi havie uns moviments de consciencia política tot i que no tinguessim uns referencials a nivell d'estructures organitzades. Som cinc germans, tres homes i dos dones. Vam seguir conductes molt disperses. Es una mica lo regim que hi havie a casa, de llibertat absoluta. Es dir, mai van posar cap mena d'inconvenient. Hi havia molta por per moltes coses. pero per altra part no hi havie cap regim de represió per qualsevol de les coses que poguessis fer. Es dificil d'explicar, porque es la estructura andalusa. Es dir: el pare per exemple ere una autoritat, però no exercie. Ere un referencial d'autoritat, que només en moments determinats cridave, pero no res mes. Pero per exemple, t'explico una anecdota. Quan jo vaig anar a Alemanya, que ere el primer viatge que feie a l'estranger, suposo que en qualsevol familia això se prepare en temps. Pues jo vaig dir dos dies abans que me n'anae a Alemanya. I la resposta va ser: "Y cuando te vas?". "Pasado mañana". "Ah, muy bien".

Com si me n'haguessi nat a Almacelles. Ere el regim que hi havia a casa meva. Al menys respecte de la meva persona. Jo no vaig tenir mai cap problema d'estar tres dies fora al camp, o lo que vulguessis. La mare ere la veritable autoritat, eh? Ere la dona que no s'imposava mai a crits, pero d'alguna forma ere qui marcava per on s'havia d'anar. També ere el gran defensor de la possibilitat que nosaltres poguessim actuar lliurement respecte a aquestes qüestions. Fixa't en una cosa. Ella havia estat formada a França. Venie d'un medi culturalment molt més lliberal. Llavors que passava? Que tingues relacions amb amigues, que pogues sortir, totes aquestes històries, ere un problema meu, no ere un problema que amb ells els hi afectessi massa, Ens donaven molta, molta, molta llibertat. El que passe es que ordenae les practiques, però des del silenci, no des del crit. Només quan se tenie que apel·lar al pare, pues aquest cridave. L'estructura, jo sempre comparo les famílies andaluses als lleons. El lleó porte la gran melena, pero està dormint, mentres que la lleona es la que organitze la cacera. A nivell metafòric, aquesta ere la estructura de casa meva...

A casa meva el càstig ere el despreci, el crit que et podie fer el pare dient que allo no es podie fer. Ere curios, porque ere soltar uns tacos forts, i res mes, pero ere suficient per acollonir-te. i només en casos extrems s'utilitzava la violencia fisica. Jo només recordo una pallissa que me va pegar. Ma germana estave al carrer i havie perdut la sabata. I jo em sentia responsable. El meu pare estava amb una visita a dalt, i volia que em coneguessin a mi com el seu fill. I em cride -perque a més els crits eren des de les finestres, mama que me quieren pegar, i surtie i au...-. Jo vaig dir que no podia subir. I em va donar una pallissa! La única que em va donar quan era petit als 10 o 11 anys. Els meus companys tenien més dificultats per arribar a tenir la llibertat que nosaltres teniem. I nosaltres: "Me voy a una fiesta", pues au. I fins a les dotze la una del mati, no pasae mes... El barri llavors estave ple de gent. Pensa que tota aquesta part nova de les vostres cases no existia. Les cases més velles tenien habitants a totes elles. En principi hi havie les famílies que hi vivien des de feie molt de temps. Ara et contare una anecdota curiosa: Al costat del Serra hi havien dos tios molt curiosos, porque no baixaven mai al carrer, era una cosa que ens tenie molt al·lucinat. no els deixaven baixar mai, quan els altres estavem al carrer, pero fins a les tantes de la nit. I al final, com que no baixaven, vam pujar a les cases, no? I va ser curios, porque per a mi va ser un xoc molt fort, porque la seva mare va dir que ere de lleida. Jo no enteneia com un adult de Lleida es podia quedar a Lleida. No coneixeia practicament ningu que hagues passat tota la seva vida a Lleida. Lo logic per a mi era emigrar -per això potser inconscientment ho he fet així despues. Imagina't el contexte que hi havie. Uns eren conductors de cotxes, els altres si que tenien negocis al barri, pero vivien del resto de la ciutat, en treballs senzills, no hi havia ningu que tingues diners per presumir. En algunes escales baixaven a baix la planta baixa a rentar. Pero rentadors publicos no n'hi havie. I ja es començae a particularitzar, a posar-los al pis. Llavors aquí es on feien molta relació la gent. Pero aixins com per surtir fora, ja no. Tot i aixins la gent sen anave a dormir molt tard, i per les finestres els balcons, parlaven. La comunicació ere molt directa.

6. Bandes

Hi havie que naen al Frente de Juventudes i gent que naen a l'Acció Catòlica. Jo hi nae porque podie nar a jugar, teniem sala de ping-pong. Però no sempre, quan estaem avorrits, quan estaem agotats. Realment lo que privae eren les bandes. (BENET)

Durant la infància i la primera adolescència, cada cop més, els nois i noies escapen del medi familiar i entren en un món, relativament autònom, format per companys de la seva edat. En els marges de les institucions educatives, i en els seus intersticis, emergeix una forma de vida colpidora i intensa: l'aprenentatge mutu, la vivència lúdica, l'aventura del grup d'iguals. La sociabilitat espontània de les colles al carrer compensa les tutel·les adultes que hom viu en altres institucions socials. A la comunicació vertical, autoritària, li succeeix la relació horitzontal, mútua. El joc al carrer, la vida en bandes, amb tota una ciutat a disposició: vet aquí un altre dels elements diferenciadors de la joventut de postguerra, tal i com apareix en les històries de vida. .

(MAGDALENA) Se deixava de ser petit per a passar a ser jove molt més tard que ara, per segons quines coses. La gent potser començava a treballar més aviat que ara. Hi havia gent de la nostra edat que al acabar l'escolaritat als 14 anys, començaven a treballar. Però hi havia molta altra gent que mentres aquestos treballaven, encara jugaven. I aquestos que treballaven, quan plegaven de treballar es posaven a jugar, s'afegien a jugar amb los altres. Jugavem molt al carrer. La gent del barri, al sortir del col·legi, fossin de la família mes humil a la més potentada, jugavem tots junts al carrer, fins a bastant grans. Al sortir de col·legi, al carrer a jugar fins l'hora de sopar. Nosaltres vivíem a lo que és ara la plaça Catalunya, que era molt diferent a com es ara. Els de la plaça Catalunya anavem a jugar a una plaça molt gran que hi havia darrera del mercat de Sant Lluís. Jugavem mes que res a jocs de nois, perque potser hi havia majoria de nois. Jugavem a guinera, a córrer. Un altre joc que es deia Catarroja, que era amagar. Tambe a l'encantat, a corda, a palet... Jugavem nois i noies tots junts. Quan començaven a fer-se una miqueta mes grans, dintre del mateix grup hi havia una miqueta de separació a pesar de que es jugués junts, les noies feien equip i els nois feien equip.

(VICENÇ) Si no anavem a classe, pues en aquella època la única distracció que hi havia era nate'n al riu a pescar. Allà sota el pont del ferrocarril els navem a pescar a mà, no amb canya. Después te'n naves a buscar lladons. Los lladons era una boleta de color marron que te la menjaes i el pinyol rodonet lo ficaves en unes canyes i li tiraes a les noies. Pues també anar al cine si tenies cèntims o a jugar al futbolín o al billar. Jo en quell moment tenia 10 anys. No podies fotre res mes. O a vegades, també una altra costum que hi havia era agafar un paper de fumar d'aquell "smoking", li ficaves una agulleta i el tiraves i es clavava al darrere.

(RAMON) Durant la nostra infància i joventut anavem al riu clandestinament, perquè els nostres pares li tenien pavor a l'aigua. Navem o a les comportes, o a l'altura de on està l'institut d'ara, que en aquella època no existia encara. I era tanta l'afició que teníem per l'aigua -no sé si per lo prohibit o perquè la veiem molt poc- que igual mos navem a banyar al mes de gener. Jo recordo na-mos a banyar amb gel al riu. En una població petita, sense diversions. Ara si que recordo que la diversió ere molt mes creativa. Les batalles amb espases de fusta. L'epoca dels patacons, un catxarro que es feie amb cartes, la sola de la sabata i a tocar. Lo flendís, les boletes. Cada epoca del any tenie lo seu. Lo dellos del ganivet a terra. Les baldufes. Al recreo i a fora tambe. No ho pots comparar amb ara.

(CLARA) Els nens jugavem al carrer, a la plaça del Depòsit. Erem molt feliços. I feiem teatre. Com que la porta ere gran, hi havie la gatona, i allò ere la taquilla per vendre les entrades del teatre, i a dins ere l'escenari. Per entrada els donavem una tallada de meló. I acabaen tirant-nos la pela! Jugavem nens i nenes molt bé: saltar, corda, a fer records per terra, amb flors que a damunt hi posaven un vidre, i jugavem a troba'ls. Cadascú inventae coses, que això no ho he vist més. Ere molt bonic. No erem solsament els nens i nenes. Me'n recordo el meu avi, i la meva mare, que baixaven amb les cadires a baix, i es posaven a enraonar amb les veines, feien ganxet. I

cantaven, molt. El meu padri havia nat a Cuba, ere cubano. Se sabie moltes cançons d'aquelles, i mo n'ensenyave. A la taverna, o a casa, o quan segaven i bateien.

Jugar, cantar, riure. La cultura lúdica infantil mostra una insòlita capacitat per transmetre's de generació en generació. Hi ha molts pocs canvis en els jocs que practica l'Elies abans de la guerra i els que coneix el Blai més d'una dècada després.

(ELIES) En aquells temps se jugava de moltes formes. Pagavem amb capsas de mistos, que valien 2, i amb billets de ferrocarril que valien 10. Jugavem també a boles i amb les mateixes boles és amb lo que feiem capital. Tambe jugavem al pam: si tocaves la bola guanyaves i si a mes d'haver tocat la bola et quedava a menys d'un pam, guanyaves per dos raons. I l'altre era el flendi, que era una cosa ovalada amb una ralla al mig. Un altre joc fonamental era la trompa, la baldufa. La trompa tambe tenia moltes formes de jugar. Una era fer un quadro i el que quedava dins del quadro, aquell havia d'esperar a que li treguessin els altres. Hi havia trompes millors, que devien ser de noguer i més grans. Aquelles rodaven molt bé. Sempre, com veus, era la llei del més fort, una espècie de capitalisme en petit. Era una mica també la cosa de la guerra. El que tenia armes més afilades tenia mes possibilitats de treure-li la trompa als altres. Una altra cosa era que dins d'un quadro es ficava calderilla i el que treia mes calderilla amb la trompa ballant, se la podia quedar. Un altre era el buli. El buli era com el "service" del tennis. Tu tiraves i si te l'agafaven, havies perdut, i si no, tenies dret d'anar a pegar. Es tirava amb un pal i el buli acabava amb dos puntes, tot de fusta. Si no te l'agafaven, tu havies de pegar contra la punta i quan estava a l'aire tornar a pega'l amb el pal. Si no te l'agafaven podies tirar fins a tres vegades i comptaves totes les passes i les sumaves. Aquí hi havia un empit i si la podies tirar a l'altre cantó de l'empit, havies de donar la volta i eren moltes passes. Bueno, tambe hi havia els sants, cromos que sortien en alguns productes. Tot lo que podia ser una cosa rara, que podia servir d'instrument de canvi, se convertia en quartos. Els jocs canviaven de temporada. No recordo en quina epoca jugavem a què, però per exemple, hi havia una època que era tot buli, una altre tot boletes... Suposo que devia dependre del clima. Cada any se repetia el cicle.

(BLAI) Llavors els nostres estudis los compaginavem amb els jocs. Jugavem al futbol, en qualsevol descampat, o agafaem les botelles els taps i feiem xapes. Amb les xapes jugavem com si fossin un valor. Hi havie productes o licors que eren mes cars, com vermut o coses aixins, eren més cars que les tapes de gaseoses o algo aixi mes corrent. O agafaem dos pedres i teniem que tocar, jugavem al flendis que n'hi dien, a boletes. Tiravem a una ratlla a veure que sortie primer, llavons navem tirant, si podies tocar al contrincant la seua sola de sabata, pues te tenie que pagar una part de les peces metàliques aquestes que dic. I tambe al buli-dali, que es un troç de fusta que acabe en punxa, se pegave un cop, i quan ere a l'aire, amb un basto li pegaves. Capsas de mistos, que n'hi havie variades, les coleccionavem. Col.leccions de pel.licules de cine, els personatges que hi havie, que cada vegada que hi anaves te donaven un prospecte, per exemple les agafaem i els empegàvem amb una llibreta. N'hi vaig arribar a tindre un munt, dos o tres mil! També coleccionave noveles. M'agradae molt llegir, nave sempre pel carrer llegint una novela. Llavons se feie intercanvi de noveles. A lo millor d'una capsa de sabates n'hi feiem un cotxe. Compraem soldats den questos de paper i els retallaem, els empegaem, feiem casetes.

En els jocs els nois i noies basteixen una micro-cultura pròpia, amb els seus ritus, el seu calendari (cada estació té uns jocs), els seus territoris, la seva transmissió oral i gestual, els seus mites, les seves monedes de canvi. Es un món que sembla oposar-se al món dels adults, dominats cada cop més per les seves ocupacions econòmiques, i allunyants de les activitats lúdiques infantils. Encara hi ha les padrines, i les mares que canten, els pares que conten històries a les vetllades. Tanmateix, excepte en els jocs més reglats, els grans hi tenen poc a dir: els nois i noies juguen als carrers, des

del balcó les mares els criden a les hores dels àpats. Són pocs, molt pocs, els que tenen joguines: els més manyosos se les fabriquen amb materials de rebuig, creen les eines que no abandonaran fàcilment. Es juga molt, fins molt tard: àdhuc els ja integrats en el món del treball, quan tornen dels tallers, s'afegeixen als seus companys que encara estudien. Per això a fi de l'època del joc és recordat per alguns informants com un moment crucial del cicle de la vida, la primera fase de la transició vers la vida adulta.

(ANNA) Del perdre la il·lusió de jugar, d'això me'n recordo perfectament. No te'n recordes de quan no et va agradar jugar, que no li trobaves gust? Es com aquell que menja un pastel i t'agrada, i el dia següent el tornes a menjar, i ja no li trobes cap gust. Es el que em va passar amb el joc a mi. I em va saber un greu! Allò va ser una trencadissa a dintre meu. Això als 15 o 16 anys, grans ja, eh! Se que jugavem a la gallineta ciega. I un dia vaig dir: "Ai, no, ai, no" I re, ja no hi vaig tornar a jugar.

(MAGDALENA) Ja quan la gent se comença a fer una miqueta mes gran lo del carrer es perd. I potser tambe perque comença a haver una mica mes de trafic pels carrers. I tambe et deien, quan et començaves a fer gran, que no estava bé que juguessis. T'anaves fent gran i canviava una mica la cosa. Pero només canviava en que deixaves de jugar i anaves a passeig. La unica distracció de la gent era fer una volteta pel carrer Major... Així com quan erem petits ens barrejavem tota la canalla del carrer, quan la gent mos feiem grans, la gent se quedava amb los mes amics, que normalment per nosaltres eren els que ja estudiaven. Els altres al millor s'havien posat a treballar i ja no hi havia tan motiu de vere'ls.

Amb el temps, la urbanització tancarà el carrer als menors, la televisió i la cambra pròpia reemplaçarà la vida de colla, les joguines fabricades en sèrie substituiran els jocs. Però aquest procés es consumirà molt lentament. Són pocs, encara, els adults que veuen el carrer com a símbol del vici i la perversió dels costums. La Magda i el Daniel no tenen problemes en baixar a jugar. Els pares saben que el barri és un territori familiar. No tots, però, tenen la mateixa llibertat de moviments: les famílies burgeses veuen cada cop amb més mals ulls que els seus fills es barregin amb adolescents de la seva edat, i d'altres classes socials ("les males companyies"). Les noies comencen a trobar problemes quan arriba la pubertat: la notable llibertat de moviment i de relacions amb el sexe contrari de la qual havien fruit durant la infantesa es transforma en un control estricte i en la reclusió en l'espai domèstic. a mitjans dels 60, la Neus constata que la cosa ha canviat pel que fa a la llibertat de moviments dels adolescents.

(NEUS) Llavors eren uns moments en els nuclis urbans, i sobretot en els indrets en els quals els nens no jugavem al carrer, ja se separava molt radicalment els jocs infantils de nois dels de noies...

- Vols dir que en aquesta època ja no es jugava al carrer?

- A veam. Sí que es jugava, però en diferents indrets de Lleida, i diferent gent. Es a dir. Jo tenie companyes d'estudis que jugaen molt al carrer. Però es començava a viure una sensació de que estae mal vist jugar al carrer, de que sobretot les nenes havien de tornar cap a casa. Jo no hi jugava, però no ho reclamae. Jugava perfectament a casa dels meus oncles. Dissabtes i diumenges ens n'anavem al Recorrido a banyar-nos, a l'estiu a les barques del Tòfol. Ere fabulós, i començuem a fer batalles a cops de nous, que hi havien noguers... Lo que sí sé, concretament, que jo vivie al carrer del Carme, i la baixada de l'Audiència, quan jo ere petita, ere de terra. I hi havien nens i nenes que baixaen a jugar al carrer mentre les mares parlaven. I quan jo devie tindre 7 o 8 anys, la van pavimentar. Això va tallar. Es va acabar de baixar al carrer. Jo quan anae a l'escola, ja no n'hi havie de nens al carrer. I lo que hi havie eren els Campos. O al Camp de Marte. Sí

que hi anave amb la meua mare de passeig, i si trobae nens jugae. Crec recordar que es va anar perdent.

De fet, les noies mai no havien format part nuclear del grup d'edat. Només algunes s'integren en les activitats dels nois, de forma més o menys marginal. La resta roman en un espai semiprotegit, proper a la casa, més controlat pels adults. Tenen els seus propis jocs, i poden participar de les activitats més pacífiques dels nois. Però tant o més que els jocs reglamentats i "assenyats", els xicots s'estimenm els jocs poc reglamentats, violents, més o menys bojós: som a l'època de les bandes, de les batalles de pedres.

(BENET) Perquè pul.lulaven les bandes? Perquè tota Lleida s'estae reconstruint. Estaen fent les obres de la Diputació, arreglant les rambles, moltes cases recontruint-se... A tot arreu hi havia totxos i descampats. Cada ruina ere un petit castell que havíem de conquistar. Hi havia la banda del carrer del Carme i la banda del Xusco, que ere la banda del carrer del Nord, ere una guerra ferotge. Jo recordo que la banda del Carme ere famosa, porque com que hi havia la Diputació, arribaen carrers plens de sorra i allí feiem hasta castells. Ere un autèntic fortí. Naem amb canyes. les comportes eren un canyissar. I pedres, ens fotíem una ma de pedrades. Realment va ser una cultura molt barda. Que a més a les cases no s'estae bé, va ser una època de molt fred, la calefacció eren estufes de clafolla, de llenya... Se feie vida al carrer, fins als 13, 14 anys. Llavors se nae a l'Acció Catòlica o al Frente de Juventudes, o continuaes a la banda, però ja de jefe, no eres la infanteria.

(FREDERIC) Teníem una casa darrera de Sant Joan, al carrer del Botxí. I alla encara havia vist una mica les lluites a pedrades. Els diumenges a la tarda, jo devia tindre 12 o 13 anys: "Au, nem a fer pedrades!". Però llavors ja s'acabava. Això era mes el temps del meu pare. Anaven a colles. "Los de Madalena, la pedra l'esquena", deien. "Los de Sant Martí, la mare que els va parir". Anaven al castell. Lo meu oncle, una vegada estava a les pedrades per allà a la muralla i va veure que adalt també n'hi havia un. Li van tirar un cantí al cap i li va fer un bon trauc. Al castell hi havia legionarios. Despues de la guerra va ser molts anys caserna. La canalla hi anava de vegades a allò de les pedrades o a jugar, a veure els pous del gel.

(DANIEL) Jo he conegut quan feien pedrades els d'un barri contra un altre barri, o entre col.llegis. Els de Sant Martí contra els de Sant Llorenç, me'n recordo una vegada que passave, que estaen en un moment de batalla campal les dues pandilles, per la zona del mercat. Entre colegis ere al riu. Hi havia com un enfrontament, simpàtic, però agressiu. Ere la descarregada de les toxines.

(ALFONS) Alguna vegada havíem anat amb alguna banda a tirar pedrades al Palau del Bisbe, mos apedregaem contra el col.llegi Sant Jordi me sembla. Una vegada ens vam apoderar de la seva mascota, que ere un gosset petit. Se va armar un merder! Tot ere dominar l'elevació superior. Si al sortir de col.llegi arribaem abans, estaem en una posició dominant, i els altres perdeiem. Lo que és curiós és que no es feie mal ningú!

(FERRAN) Al barri els únics blocs que hi havia ere on vivíem. Et permeteie tremendament funcionar amb la naturalesa. Allí el carrer ho brinda. No hi passaven cotxes. El medi ambient hi influie. Només hi havia Regions Devastades per allí avall. Davant tenies lo castell. Hi havia el cèlebre passeig d'Osca, quan Prat de la Riba ere rambla. Podies jugar a futbol al camp de Mart, que encara s'hi feien les fires. Hi havia les cèlebres montanyetes, on ara és el govern militar, que s'entolla quan ploie una mica, ondulat. Allí feiem les nostres cabanyes. Mos dedicaem a caçar granotes. Una dels disfrutes, quan els autobusos paraen, obrien la porta i tiraes la granota dins. Eres ciutadà de Lleida, però vivies en contacte amb natura. O sigui que vai fer molt esport. Te-

nies los edificis allí, però et permetie estar molt amb contacte amb la natura. Eren les èpoques de partit de futbol carrer contra carrer, de pedrades contra el Canyeret, contra Santa Maria Magdalena. Funcionae molt a nivell de colles. La nostra banda éren los blocs. Normalment les pedrades les feiem a la banda de lo que és lo Canyeret. Jo era bastant cobardet. Tota la gent éren de la meua edat, 10-11-12 anys. I funcionaem tots d'aquesta manera. Jo ho recordo fins als meus 14-15 anys. Inclús quan anae a l'escola de Magisteri seguie funcionat amb la gent del carrer. La proba és que fins que mos ham nat casant tots, vam seguir funcionant amb la gent del carrer.

Hi havia un jefe. El nostre jefe es die Angelito, me'n recordo, i se citaen els jefes, per plantejar la batalla. Recordo una lluita cos a cos entre els dos jefes, amb sang, bestial, a cop de puny com Déu mane, que va guanyar lo nostre. Riu-te'n lo que ere el caudillo! Lo que aquell noi deie, nosaltres ho feiem sense qüestionar-te res. I l'haguéssis defensat a capa i espasa. Ere un jefe, jefe, un lider. Consistie en la força, nosaltres érem més acoquinadets. Però també tenie iniciatives, eh? Totes les iniciatives tiraen endavant. Ere qui organitzae els partits de futbol, qui els contractae amb los altres barris, tot lo tema d'equip per la foguera de Sant Joan: "Tu tens que nar a buscar a tal puesto", qui montae les guàrdies perque no mos prenguéssin la llenya la gent d'altres barris, que es feie. O sigui, que a part d'estar ben dotat físicament, tenie iniciatives. Los crios del carrer mos reuniem a casa d'un veí que ere dels únics que tenie televisió, i igual en tenie sentats per terra 8 o 9, i ho tragae. Un dels jocs preferits recordo ere jugar a "La fiel infanteria", que es feie a Lleida. Clar, marcae molt. Mos assignaem papers, ere tot un aconteixement. Los nois: tu faràs d'Arturo Fernandez, tu de Toni Leblanc; les noies: tu d'Analia Gadé, tu de Laura Valenzuela. Les noies funcionaen a nivell de determinats jocs només. Estae molt separat. Epoques bones ere la foguera de Sant Joan, perque el barri s'hi abocae, passaem per les cases, i ere un aconteixement. Hi havia un sentit col·lectiu de barri, perque funcionaen los xiquets molt junts. Naem molt al castell, a vere els pous de gel. Los pous del gel éren uns forats tremendos a la paret, i allí t'explicaen històries: que si hi havien caigut nens, que no hi havien surtit, que se sentie el crit de fons que ere. T'hi acostae amb un respecte bàrbaro. Les persones grans també ens deien "Ojo amb els pous del gel!" Ho explicaen de que allí hi havia caigut gent. Hi havia la història d'aquella pedra on va caure la reina mora al castell, que hi ha la marca de la ferradura, les històries dels homes de la sang, que ens explicaen que hi havia gent que es dedicaen a treure la sang als nens per vendre-la, i quan naes pel castell i veies amb un home desconegut automàticament l'identificaes amb un home de la sang. Totes aquestes històries al voltant del castell. Ho explicaen els crios, però en participaen els grans, no la generació dels meus pares, sinó dels avis. A la meua abuela li sentie explicar això.

(ISIDRE) La meua família en aquell moment (barri de Cap Pont, finals dels 50) no es poden dedicar massa a mi, perquè tenen una botiga de comestibles, vol dir que el pare i la mare tenen que dedica's exclusivament a la botiga. A mi me deixen bastant lliure. Jo visc molt l'ambient del carrer. El carrer s'organitzava per pandilles i colles, esbarallar-nos per pandilles i aquestes coses. Era molt normal. Quan l'adolescència viviem molt per pandilles. Nosaltres ho feiem dintre del barri. El barri estava dividit en tres parts: la plaça dels Murmuradors, de la plaça en avall i de la plaça en amunt. Erem tres pandilles. Que después al fer l'Associació de Caps de Família i lo Centre Associatiu, això unix aquestes pandilles. Jo recordo que dels 10-11 anys fins allà als 13, que no comença l'associació, vivim més la vida de pandilla tancada i de tenir rebuig a altres pandilles del mateix barri. Per Sant Joan a veure qui podia fer les fogueres més grans, a veure si li podiem treure la fusta a l'altra pandilla o encendre-li abans de la nit... Nar a espiar les parelles als Camps Elisis, tumar les barques de l'estanc on hi ha ara el Palau de Vidre i mos perseguia el guarda que era un home coix i vell... Es vivia aquesta lluita de pandilles tancades. Eren només de nois, clar. A partir de la rama de joves de l'associació, mos unim. Les pandilles eren d'ado-